

XXIII. évf.

3. szám

A.D. MMXXII

Tartalom / Content

Tanulmányok / Studies

- Az egyháztörténet-írás „új útjai” az 1930-as években
The “new directions” in church history writing in the 1930s
Csíki Tamás 5
- Nagypréposti kinevezés a kalocsai székesfőkáptalan élére
1923–1924-ben
Appointment as grand provost of the central cathedral
chapter of Kalocsa in 1923–1924
Tóth Krisztina 20
- Egy nemzetközi vallási megújulási mozgalom
intézménytörténeli és hazai közösségének
társadalomtörténeli bemutatása
The institutional history of an international religious revival
movement and the social history of its Hungarian community
Oroszi Borbála 52
- Egy református egyházközség kialakulása és nehézségei egy
alföldi községben (Lajosmizse, 1877-1940)
The formation and difficulties of a reformed parish in a
village in the great hungarian plain (Lajosmizse, 1877–1940)
Kürti László 74

Engesztelés a Szent Margitszigeten a 20. század első felében
– Az Árpád-házi királylány kultusza és a domonkos apácák
visszatérése

Atonement on the island of saint Margaret in the first half of
the 20th century – the worship of the Árpád dynasty princess
and the return of the Dominican nuns

Gilányi Magdolna..... 103

Dokumentum / Document

A szellemtörténet jegyében, avagy adalék a Századok 1930-
as évekbeli történetéhez: Ifjabb Révész Imre levelei Mályusz
Elemérnek (1930–1939)

In the spirit of intellectual history, or a supplement to the
history of the centuries in the 1930s: letters from Imre
Révész, jr. To Elemér Mályusz (1930–1939)

Erős Vilmos 125

Recenziók / Reviews

Könyv egy 18. századi barokk budai festő mesterről:
Xeravich pictor Budensis (1702-1771)Korhecz Papp
Zsuzsanna: Schervitz Mátyás budai festőművész / Budimski
slikar Matija žeravić / Painter Mathias Schervitz from Buda,
Szabadkai Városi Múzeum, Szabadka, 2021.

Book on an 18th century baroque painter from Buda:
Mathias Xeravich (1702-1771) pictor budensis (1702-1771)
Zsuzsanna Korhecz Papp: Schervitz Mátyás Buda painter /
Budimski Slikar Matija Žeravić / painter Mathias Schervitz
from Buda, municipal museum Subotica, 2021.

(ism.: Fábrián Borbála)..... 169

E számunk szerzői / The authors of this issue 173

———— *Tanulmányok / Studies* ————

AZ EGYHÁZTÖRTÉNET-ÍRÁS „ÚJ ÚTJAI” AZ
1930-AS ÉVEKBEN*

THE “NEW DIRECTIONS” IN CHURCH HISTORY
WRITING IN THE 1930S

Csíki Tamás

Miskolci Egyetem BTK, habilitált egyetemi docens

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány az 1930-as évek egyháztörténet-írását vizsgálja. A teológusok és a „laikus” történétírók részvételével zajló, a diszciplína helyzetére fókuszáló vitákat mutatja be, melyek a teológiai és a történeti tudás, illetve a vallásos hit és a tudományos megismerés kapcsolatának problematikáját is reflektálták. Utal a studium állandó jelzőinek („katolikus” és „protestáns”) használatára és jelentéseire, majd a Magyar Katolikus Történetírók Munkaközössége által kiadott Regnum című folyóirat pályájuk elején álló szerzőinek tanulmányaival azt szemlélteti, hogy a szellemtörténet, a népiségtörténet, valamint a társadalomtudományos történetírás milyen tematikai és módszertani lehetőségeket kínált a megújuló egyháztörténet számára.

Abstract

The study examines church history writing in the 1930s. It presents the debates between theologians and “lay” historians, focusing on the state of the discipline, which also reflected the problematic relationship between theological and historical knowledge, between religious faith and scientific understanding. It alludes to the use and meaning of the permanent adjectives prevalent in the discipline (“Catholic” and “Protestant”), and then, via studies written by the young scholars of the journal Regnum, published by the Panel of Hungarian Catholic Historians, it illustrates the thematic and methodological opportunities that intellectual history, ethnographic history and social historiography offered to innovatory church history writing.

Kulcsszavak: egyháztörténet, historiográfia, 1930-as évek

Keywords: church history, historiography, 1930s

* A tanulmány az ELKH Debreceni Egyetem Néprajzi Kutatócsoportjának programjában készült.

Az egyháztörténet hosszú, a professzionális (19. századi) történetírást megelőző évszázadokba nyúló históriája során módszertanát és forráshasználatát, ideológiai és politikai szerepét, valamint a történetírás belüli státuszát tekintve is folytonosan változott. Tanulmányomban egyetlen rövid periódusra, az 1930-as évekre (pontosabban az 1945-ig tartó időszakra) koncentrálok, és arra keresek választ, hogy a különböző történetírói irányzatok (a szellemtörténet, a népiségtörténet vagy a társadalomtudományos történetírás) miként alakították e rész tudomány önképét és a róla folytatott (egyháziak és „laikusok” részvételével zajló) történetírói diskurzusokat, illetve milyen újszerű témákat, kutatási irányokat kínáltak számára. Utalni fogok az intézményesülés problémáira, a *Regnum* című, 1936-ban indult folyóirat célkitűzéseire, valamint az abban megjelenő tanulmányok szemléléseivel az egyháztörténet-írás megújulásának lehetőségeit illusztrálok.

Diskurzusok az egyháztörténet-írásról

A Hóman Bálint által szerkesztett *A magyar történetírás új útjai* című kötetben, mely az 1930-as évek elején a szellemtörténet kanonizációját célozta, az *Egyháztörténelem* önálló fejezetet kapott. A szerző, ifjabb Révész Imre, debreceni teológusprofesszor szerint a nyíltan vállalt apologetikus és polemikus jelleg hosszú ideig akadályozta a katolikus és a protestáns egyháztörténet-írás „tudományos tárgyilagosságát”,¹ majd a felvilágosodás racionalizmusának hatására a protestáns történész elsősorban a keresztény vallást mint szellemet, a katolikus viszont továbbra is az egyházat mint intézményt tekintette kutatása tárgyának. De az „Egyház a maga metafizikai lényegében több, mint bármely konkrét történeti egyházalakulat: az Egyház az egész emberiségre kiterjedő misztikus szellemi valóság, melynek földi történelmét csak egyetemes kitekintéssel, nem pedig felekezetes egyoldalúsággal lehet felfogni.”² Az ökumenikus szemlélet azonban Révész szerint nem nélkülözheti a kereszténység és az egyház megismerését és megértését előmozdító teológiai álláspontot sem, ami a római katolikus és a protestáns „egyházhistorikus lelkében” szükségképpen más módon érvényesül. „Amaz a saját egyházát fogja az egy keresztyén Anyaszentegyház egyedül hiteles és földi, történeti megjelenésének tekinteni, amíg emez ugyancsak az egy Anyaszentegyház

¹ Révész úgy gondolta, hogy a hit- és egyházvédelmet szolgáló viták Magyarországon különös intenzitással zajlottak, és inkább a protestáns egyháztörténészek munkásságára voltak „terhelő hatással.” Révész Imre: *Egyháztörténelem*. In: *A magyar történetírás új útjai*. Szerk. Hóman Bálint. Bp. 1932. 178–179. Történelemfelfogásának filozófiai alapjairól: Gyimesi Pálma: Böhm Károly hatása Révész Imre történetelméletére. In: *Történeti Tanulmányok*. XVIII. Szerk. Velkey Ferenc. Debrecen 2010. 45–67.

² Révész I.: *Egyháztörténelem* i. m. 153.

részeként fogja fel valamennyi történeti keresztyén egyházi alakulatot.”³

Révész a *Protestáns Szemlében* megjelent tanulmányában egészítette ki a gondolatait. Az egyháztörténelem számára a szellemtörténeti orientációt tartotta szükségesnek, mely egy-egy történelmi korszak értékeszméiből vezeti le az adott kor „történeti életmegnyilvánulásait”, továbbá a történetíró intuícióját igényli. (A szellemtörténet-írás a művészi alkotással rokonítható.) Ez azonban Révész szerint a katolikus és a protestáns egyháztörténettől egyaránt idegen, aminek az oka, hogy a „politikai történelem” szempontjait követik, illetve az egyházi és a világi politika kapcsolatát tanulmányozzák. Ebből következik például, hogy az országgyűlések vallásügyi vitáit és határozatait részletesen megismerték, ezzel szemben arról, hogy az egyetemes szellemi áramlatok hatására miként változott a magyar protestáns ének- és liturgiakincs, szinte semmit sem tudnak.⁴

Révész úgy gondolta, hogy az „egyéni és a közösségi lelki életfolyamatokat” feltáró szellemtörténet nemcsak módszertani és szemléleti megújulást fog eredményezni, hanem (a korszakban gyakran használt kifejezéssel) történeti „átértékeléshez” vezet.⁵ A teológus Szekfű Gyula Bethlen Gáborról írt és a protestáns közvéleményben nagy felháborodást kiváltó munkájára hivatkozott,⁶ aki szerinte a fejedelem személyiségének, lelkületének és politikájának értő bemutatásával többet tett bármelyik protestáns történetírónál. (Sőt azt is elismerte, hogy Szekfű joggal vonta kétségbe Bethlen vallási türelmességét.)⁷

Révész Imre Szekfű-apológiája a protestánsok körében váltott ki éles vitát, ami az egyháztörténet-írás problematikáját is érintette. Az egykor katolikus Zoványi Jenő, a nemzeti romantikus történetiszemlélet és a „hitvalló” protestantizmus harcos képviselője személyeskedő hangnemben támadta Révészt, és úgy vélte, hogy a szellemtörténet nem egyéb, mint a magyar történelem „katolikus irányzatú” kiforga-

³ Révész I.: *Egyháztörténelem* i. m. 154.

⁴ Révész Imre: *A történettudomány új útjai és a protestantizmus*. In: *Protestáns Szemle* 40. (1931) 8–9. sz. 514–515.

⁵ E „rosszhírű jelszó” helyett a „revízió” terminust javasolta. A fogalomról *Kövér György*: *Átértékelések. Egy fogalom historiográfiai útvesztői a 20. században*. *Aetas* 31. (2016) 4. sz. 5–28.

⁶ Erről *Erős Vilmos*: *A második „száműzött Rákóczi” vita*. *Valóság* 58. (2015) 11. sz. 18–32.

⁷ Révész I.: *A történettudomány* i. m. 518–519. Révész Imre jól ismerte a teológus Ernst Troeltsch a vallásos hitet és a tudományos megismerést harmonizáló szociológiai munkáit, és a keresztyén közösségekre vonatkozó tipológiájára (egyház- és szektatípus) írásaiban is utalt. *Révész Imre*: *Debrecen lelki válsága, 1561–1571*. Bp. 1936. 3–4.

tása.⁸ Ennél árnyaltabban érvelt Makkai Sándor püspök,⁹ aki egyetértett az egyháztörténet szellemtörténeti megújulásával, ám szerinte éppen annak módszertanából következik (a történetíró szubjektumának: az intuíciónak, a kombinatív fantáziának és a beleélésnek van meghatározó szerepe a történeti megismerésben), hogy a dunántúli származású és katolikus Szekfű Gyula helyett a református történetíróknak kellene az erdélyi és protestáns problémák „revízióját” végrehajtaniuk.¹⁰

A katolikusokat ugyancsak foglalkoztatta az egyháztörténet-írás helyzete és perspektívái. Félegyházy József, a filozófiai doktorátust szerző paptanár (az 1940-es évek elején a pesti egyetem teológus professzora) arra a kérdésre keresett választ, vajon hogyan egyeztethető össze az egyház isteni alapításának hite és az egyház történetének módszeres, elfogulatlan, sőt kritikus vizsgálata, illetve az egyházi tekintély és tévedhetetlenség dogmája a tudományos kutatás szabadságával. Nem ellentmondás-e a katolikus és egyben „objektív” történet szemlélet? Félegyházy elutasította a romantikus, liberális, pozitivista-materialista és mindazon egyéb „történet szemléleteket”, melyek nem a „történelem belső lényegéből”, hanem a bölcselő elme apriorisztikus elgondolásaiból erednek, és a 19. századi historizmust tekintette a katolikus történetírás számára a történelem-értelmezés és a módszertan adekvát irányzatának.¹¹ A historizmus ugyanis – miként érvelt – a történelemben az isteni akarat kifejeződését látta, ugyanakkor rendkívül alapos és a segédtudományokat

⁸ Zoványi rosszmájúan megjegyezte, hogy Révész Imrét „feltűnő erényei” (tudniillik tartózkodóan nyilatkozik az ellenreformáció „gonoszágairól” és Szekfű történetírásában sem lát elfogultságot) feltehetően hozzásegítették az akadémiai levelező tagsághoz és a Corvin-koszorúhoz. *Zoványi Jenő: Új egyháztörténet-írás. Keresztény Magvető 72. (1940) 1. sz. 11.*

⁹ Makkai a teológiai tanulmányok mellett filozófiát hallgatott a kolozsvári egyetemen.

¹⁰ Makkai ismerte a szellemtörténet episztemológiáját, és a „történeti tény” objektivitását is megkérdőjelezte. Szerinte Goethe véleménye (minden tény megállapítás teória) a történeti tényre fokozottan érvényes, mivel kísérletileg nem ismételhető (elmúlt) valósággal állunk szemben. „A történeti tény ezért a történetíró subiectív hozzájárulásától el nem választható.” *Makkai Sándor: Az „új utak.”* *Protestáns Szemle 41. (1932) 1. sz. 7.*

¹¹ Révész Imre ugyancsak állást foglalt a marxizmussal, valamint a Comte-, Spencer- és Taine-féle pozitívizmussal szemben, és Ranke „divinatív éleslátását” dicsérte („Jede Epoche ist unmittelbar zu Gott”). *Révész Imre: Református történet szemlélet.* In: *És lön világosság. Emlékkönyv Ravasz László hatvanadik életéve és dunamelléki püspökségének huszadik évfordulója alkalmából.* Szerk. Vasady Béla. Bp. 200–201.

felhasználó forráskutatás és kritika jellemzi.¹² S éppen ezáltal lesz a katolikus történetiszemlélet, illetve az egyháztörténet, mely elfogadja, hogy a történelem célja és „végső értelme” transzcendens, továbbá a történelmi rekonstrukció elemei között a kegyelem dogmájának is helyet ad, a történelem és a történetiség elvével immanens, valamint tárgyilagos diszciplína.¹³

Balanyi György piarista szerzetes a *Katolikus Szemlében* foglalta össze az egyháztörténet-írás tudományos, valamint közéleti és politikai feladatait.¹⁴ Szerinte ez úgy tud megújulni és a kor „átlagos műveltségű emberének” is ismereteket kínálni, ha a szellemtörténet módszereit követi, mely a vallási és az erkölcsi élet, valamint a magyar lelkeség kutatására fókuszál. Ez fogja igazolni, hogy a nemzet Szent László uralkodása óta a legteljesebb mértékben „a nyugati kereszténység közösségében” él, és a hit dolgában semmivel sem marad el szomszédjai mögött. (Ezt a feladatot csak „mi, katolikusok tudjuk megoldani [...] A középkori egyháztörténet kérdéseire csak az tud megnyugtató világosságot deríteni, aki a tudós sokoldalú tudásán túl a hívő kegyeletével és megértésével nyúl hozzájuk.”)¹⁵

A magyarországi egyháztörténet-írás helyzetét és perspektíváit a világi historikusok is rendszeresen reflektálták. Szekfű Gyula több ízben a „katolikus történetírás” kifejezést használta (és a protestánsal állította szembe), amit historiográfiai hagyománynak, történetírói szemléletnek és személyes identitásnak tekintett.¹⁶ 1927-ben a *Magyar Katolikus Almanachban* megjelent írásában mutatta be a legjelebb képviselőit (a középkori krónikaszerzőktől a 18. századi jezsuita tudósokon át Fraknói Vilmosig), és azt nehezményezte, hogy a 19-20. század fordulóján is, midőn a tudomány centrumai már laicizálódtak, a „katolikus szellemet” a hazai történetírásban kizárólag egyháziak képviselték. A magyar történet „protestáns felfogását” viszont világi protestánsok, például Zsilinszky Mihály és Thaly Kálmán alakították ki ugyanebben az időszakban.¹⁷

¹² Félegyházy József pápai oklevéltanból diplomázott, és kiemelte, hogy a tudományos történetírás, illetve az oklevéltan megalapítói a bollandisták és a bencés maurinusok voltak. *Félegyházy József: Katolikus történetiszemlélet és egyháztörténetírásunk feladatai.* Regnum 1. (1936) 20.

¹³ *Félegyházy J.: Katolikus történetiszemlélet* i. m. 15–18.

¹⁴ Balanyi 1910-ben szerzett történelem-földrajz szakos tanári és bölcsészdoktori oklevelet, és a két világháború között a pesti egyetemen tanított.

¹⁵ *Balanyi György: A magyar egyháztörténet-írás feladatai.* Katolikus Szemle 49. (1935) 9. sz. 554–555.

¹⁶ Szekfű katolicizmusáról Papp Barbara: *Katolikus történetírás Magyarországon.* Szekfű Gyula katolicizmusa. In: Szekfű Gyula és nemzedéke a magyar történetírásban. Szerk. Paksa Rudolf. Bp. 2007. 127–152.

¹⁷ *Szekfű Gyula: A katolikus történetírás Magyarországon.* Magyar Katolikus

Szekfű a katolikus egyháztörténet megújulási lehetőségeire is utalt: a középkori „magyar vallásos lélek” megnyilvánulásainak és általában annak a szellemi kapcsolatnak a vizsgálatát tartotta szükségesnek, ami a középkorban a katolikus lelkipásztort a híveivel összefűzte. Mindez szerinte a „magyar nemzeti lélek” megismerését segíti, és cáfolni fogja a „magyar fajiság vallási indifferencializmusáról” alkotott évszázados tévképzeteket (ami „állítólag épp ezért hajlik oly szívesen a »józan« és »nem fanatikus« protestáns felekezetekhez”).¹⁸ Szekfű számára tehát az egyháztörténet-írás apologetikus jellegű, fontos szerepe van az állam, a műveltség és a nemzeti jellem keresztény (katolikus) karakterének történeti igazolásában, és a kövendő európai mintákat is megnevezte: szerinte a jezsuita filozófus és irodalomtörténész, Henri Brémond-nak a francia népjellemről és vallásosságról írt tanulmányait, valamint a német katolikus lelkész, a neotomista Martin Grabmann-nak a középkori teológiára, illetve a skolasztikára vonatkozó eszmetörténeti munkáit kellene a hazai historikusoknak alaposabban megismerniük.¹⁹

Mályusz Elemér, aki az 1930-as években a pesti egyetemen tartott egyháztörténeti előadásokat,²⁰ az Árpádházi Boldog Margitról írt tanulmányában fejtette ki álláspontját. Úgy vélte, hogy a középkori vallásos élet jelenségeinek kutatása a „katolikus egyháztörténet-írás” hatáskörébe került, aminek az a meggyőződés az alapja, hogy a katolikus klérus tagjaiban lehet meg az igazi megértés a „középkori egyház kultúrteljesítménye” iránt. Mályusz nem tagadta e meggyőződés jogosultságát, mivel a 19. század „racionalisztikus szelleme” érzéketlen volt egy tőle „merőben különböző kor lelki élete iránt”, és ezzel szemben német protestáns történetírókra hivatkozott: a Ranke-tanítvány Albert Hauckra, a liberális teológia jeles képviselőjére, Albert Harnackra, valamint a bécsi művészettörténeti iskolához tartozó Max Dvorákra, akik a művészeti korstílusok és világnézetek természetes

Almanach I. (1927) 704–705.; *Molnár Antal*: A magyar katolikus egyháztörténet-írás megújulási kísérlete a két világháború között. In: Szekfű Gyula és nemzedéke a magyar történetírásban. Szerk. Paksa Rudolf. Bp. 2007. 79–80.

¹⁸ Szekfű Gy.: A katolikus történetírás i. m. 706.

¹⁹ Szekfű Gyula: Előszó. *Regnum I.* (1936) 5–6.

²⁰ „Több meg gondolás ösztönzött, hogy ily tárgyú előadásokat tartsak. Döntő az a közismert tény volt, hogy a hazai középkori egyháztörténeti kutatás alacsony színvonalú, messze elmaradt a némettől, a belgától, a franciától, és így kidolgozatlan középkori történelmünk sok fontos részlete, összképünk nem kis hátrányára, amin csak modern felfogású, módszeresen képzett kutatók felnevelésével lehet segíteni. Olyanokban, akiktől remélni lehetett a változást, az egyetemen nem volt hiány, mivel a szerzetesrendek leendő történet-tanárai itt nevelkedtek.” *Mályusz Elemér*: Visszaemlékezések. Szerk. Soós István. Bp. 2021. 357.

egységét vallották (a gótika például a skolasztika és misztika „szellemének” megnyilvánulása).²¹

Mályusz tehát maga is elfogadta a középkori vallási élet vizsgálatának szellemtörténeti módszerét,²² majd figyelme az egyházi műveltség és az intézmények társadalmi kontextusai felé fordult. Ezúttal is az egyetemi előadásai ösztönözték, és az 1944-ben elkészült, de sokáig kéziratban maradt munkájában a középkori egyházat bürokratikus-hatalmi szervezetnek és kulturálisan (a műveltség szerint) tagolt „társadalmi képződménynek” tekintette. A javadalmak, a kanonokok végrendeleteinek és az életpályák vizsgálata pedig a főpapság, valamint a „középső és az alsó réteg” életmódját, az egyház által biztosított társadalmi mobilitás lehetőségeit, illetve az elvilágosodás folyamatát tárta fel.²³

²¹ *Mályusz Elemér: Árpádházi Boldog Margit. A magyar egyházi műveltség problémája.* In: Klió szolgálatában. Válogatott történelmi tanulmányok. Szerk. Soós István. Bp. 2003. 73–76. (A tanulmány 1933-ban, a Károlyi Árpád-emlékkönyvben jelent meg.) *Kosztai László: Mályusz Elemér, az egyháztörténész.* In: *Mályusz Elemér: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon.* Bp. 2007. 452–454.

²² A szemléleti megújulás késlekedése miatt a 19. század végi hazai protestáns történetírókat kritizálta: „Ha nem húzódtak volna vissza attól, hogy a szellemtörténeti irány első korszakában kezdjék érvényesíteni az új elveket, hanem Hauck munkája mintájára megpróbálták volna rekonstruálni a középkori magyar egyház múltját, akkor ma nemcsak nem panaszkodhatnánk egy történeti diszciplína elhanyagoltsága miatt, hanem bizonyára közvéleményünk is tisztában volna azzal, hogy a tudományos, elfogulatlan kutatást a vallási meggyőződés nem akadályozza, »átértékelés« botrányokozás nélkül is lehetséges, és az egyháztörténelemben sem a kritikátlan rajongás, hanem az igazságra törekvés a megértés legszükségesebb feltétele.” (Mályusz Albert Hauck: *Kirchengeschichte Deutschlands* című, a századfordulón megjelenő ötkötetes munkájára utalt.) *Mályusz E.: Árpádházi Boldog Margit* i. m. 73–76.

²³ Mályusz az 1971-ben megjelent monográfiájának előszavában Max Weberet említette, akihez „fiatalos lelkesedés” fűzte, valamint a (feltehetően 1945 után megismert) orosz származású szociológust, Pitirim Sorokint, akinek az ösztönzésére az egyházat „pszeudótársadalomként” fogta fel. Visszaemlékezésében arról írt, hogy a „felfogásomat úgy határozta meg, hogy amit csinálók, az egyháztörténet szociológiai szempontból nézve. Egyházi társadalmat láttam magam előtt, rétegekre és csoportokra osztva, a középkori esetében tagadhatatlanul burckhardti és huizingai hatás alatt.” *Mályusz Elemér: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon.* Bp. 2007 [1971]. 12–13.; *Mályusz E.: Visszaemlékezések* i. m. 360.

Egy évkönyv a megújulás jegyében

Az egyháztörténet-írás megújításának tervei és az intézményi erősítését célzó lapok kiadása sem nélkülözte a felekezeti rivalizálást. Szekfű Gyula kezdeményezte a Magyar Katolikus Történetírók Munkaközösségének megalapítását, mely 1936-ban évkönyvet indított *Regnum* címmel,²⁴ és egy reprezentatív magyar egyháztörténet megírását tervezte. Mályusz Elemér az egyháztörténet egyetemi oktatását szorgalmazta, és a protestánsok 1943-ban ugyancsak lapot alapítottak *Egyháztörténet* címmel.²⁵ A továbbiakban a *Regnum* pályájuk elején álló szerzőinek tanulmányaival az egyháztörténet-írás szemléleti orientációt illusztrálok.

Az önreflexió és a célkitűzések rendszeres megfogalmazása talán Szekfű Gyula tanítványára, Vanyó Tihamér bencés tanárra volt a leginkább jellemző,²⁶ aki *Az egyháztörténész szemhatáráról* írt tanulmányt. Szerinte a keresztény eszme és a katolikus egyház egyetemessége az egyháztörténelemtől ökumenikus nézőpontot igényel,²⁷ és vizsgálati szempontjait két, a szellemtudományokban meghonosodott fogalom határozza meg: a világnézet (a Wilhelm Dilthey-féle Weltanschauung), mely szintézisbe foglalja mindazt, ami az ember értelmét, akaratát és képzeletét mozgatja, valamint a kultúra, azaz az emberi szellem sokféle megnyilvánulása. De az egyetemes egy-

²⁴ Szekfű szerint a munkaközösség célja az elhanyagolt katolikus egyháztörténeti kutatás fellendítése, mely „nemzeti színézete” mellett sem mondhat le a máshol alkalmazott módszerekről. („Sem a katolikus, sem a protestáns történettudomány nem határolható el egy nép körében.”) Fontos feladata továbbá a magyar katolikus társadalom „történelmi műveltségének” mélyítése, a munkaközösség tagjai által havonta tartott előadások, a tervezett vidéki vándorgyűlések és a katolikus nyári egyetemen való részvételük is ezt fogja szolgálni. *Szekfű Gy.*: Előszó i. m. 3–6.

²⁵ A lapot Révész Imre közreműködésével Esze Tamás és Harsányi András szerkesztette. Révész a bevezetőben úgy vélekedett, hogy a magyar egyházi tudományosság, elsősorban a protestáns, még a hazai tudományfejlődéstől is elmaradt. A folyóirat ezen, valamint a reformátusok megosztottságának felszámolásán és a protestantizmus egyéb ágaihoz való integrálódásán segíthet, éppen „az egyháztörténelmi tudat együttes és kölcsönös továbbmélyítése révén.” *Révész Imre*: Bevezetőül. *Egyháztörténet* 1. (1943) 1–4. sz. 5–6.

²⁶ Vanyó Pannonhalmán végezte a teológiát és szerzett földrajz-történelem szakos tanári diplomát.

²⁷ Vanyó az ifjabb Révész Imre által leírt, az egyháztörténészre jellemző „ökumenikus felfogást” módszertani és hitbeli (teológiai) alapon is elfogadta (mivel az a katolikus állásponttal megegyezett). A különböző keresztény vallási közösségek tanainak és „életmegnyilvánulásainak” összehasonlító kritikai vizsgálatára pedig a német *Konfessionskundét* javasolta mintaként. *Vanyó Tihamér*: *Az egyháztörténész szemhatára*. *Regnum* 5. (1942–1943) 676–677.

ház története a nemzeti étellel fonódott össze, aminek a vizsgálata a „nemzeti egyháztörténelem” feladata (Vanyó szerint a protestánsok ebben előrébb jutottak), és a megújulást az egyházmegyékre és a plébániákra fókuszáló „helyi egyháztörténet-írás” is segíti. Mindez episztemológiai következtetéshez vezet: az egyháztörténész számára a megismerés és a megértés feltétele a „keresztény érzék és szellem”, valamint a transzcendencia hite,²⁸ de ez nem nélkülözi a település- és népiségtörténeti (helytörténeti, faluszociológiai, etnográfiai), továbbá a vallási néprajzi kutatások módszereinek és forrásainak használatát sem (anyakönyvek, statisztikák, egyházlátogatási jegyzőkönyvek, historia domusok, illetve mondák, babonák, néphagyományok és szokások).²⁹

Az egyháztörténész „szemhatára” tehát a szellemtörténetre és a népiségtörténetre is kiterjed, az előbbi (elsősorban a Szekfü-tanítványok tanulmányaiban) változatos témákban jelent meg. Ifjabb Iványi-Grünwald Béla a Horthy-korszak eszményített történelmi alakjának, Széchenyi Istvánnak a vallásosságáról írt. A szerző ismerte a vallásosság létélményére és magatartásformáira reflektáló életfilozófiát és a szellemtudományos pszichológiát (Eduard Spranger műveit), mégis úgy vélte, hogy a történetiség elvéből kell kiindulnia. S ez arra a következtetésre juttatta, hogy a 19. század első felében a nemzet vált a modern társadalom cselekvési módját és értékeit meghatározó legfontosabb kategóriává, melyben az „Egyéniség egy új, szinte vallásos megnyilatkozhatási formát fedezett fel.” A nacionalizmus tehát, mint szakrális létélmény segíti Széchenyi vallásosságának és cselekvésének értelmezését, és Iványi-Grünwald szerint döntő szerepe van abban a folyamatban, mely a „modern személyiség

²⁸ Vanyó Tihamér XIII. Leó pápa a katolikus történetírás alapelveként 1883-ban megfogalmazott szabályát is idézte: „A történetírók elsősorban arra ügyeljenek: a történelem főtörvénye, hogy ne merészeljen semmi hamisat állítani, továbbá semmi igazat elhallgatni; a kedvezésnek vagy az ellenségeskedésnek még csak a gyanúja se merülhessen föl ellene.” *Vanyó T.: Az egyháztörténész szemhatára* i. m. 693–694.

²⁹ Vanyó az 1920-as évek végén írt disszertációjában a lokális közösségeket vizsgálta. A 17. század második felében készült Sopron megyei canonica visitatiók alapján a templomok berendezéseit, az egyházak birtokait, jövedelmeit és gazdasági mérlegeit, a plébánosok és a tanítók származását, műveltségét és nemzetiségét, a népoktatás helyzetét, valamint a katolikus „restauráció” településenkénti eredményeit és az ezzel összefüggő konfliktusokat mutatta be, sőt a népesség különböző társadalmi csoportjainak (telkesek, zsellérek, napszámosok) felekezeti megoszlására is közölt adatokat. *Vanyó Tihamér: A katolikus restauráció Nyugat-Magyarországon. Pannonhalma. 1928.*

[esetén] a transcendens világkép helyébe az immanencia rendszerét helyezi.”³⁰

Ugyancsak figyelemre méltóak Pásztor Lajos tanulmányai.³¹ Először a reformációt megelőző időszak prédikációit (Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát szövegeit) elemezte, melyek szerinte a nép szellemi életét, műveltségét és magatartásmódját a legközvetlenebbül alakítják, és arra is választ adnak, hogy miképpen látta a kor embere a különböző foglalkozások, illetve az egyházi és a világi pályák viszonyát. A prédikációk eszerint a társadalomról alkotott képzetekről, továbbá a vallásos társadalomkép átalakulásáról is tanúskodnak (a középkorra jellemző statikus, a születés által meghatározott „társadalmi tagozódást” a felemelkedés lehetősége váltja fel).³² Pásztor egy másik írásában a barokk korszak megújuló vallásosságát a máriavölgyi kegyhely alapos vizsgálatával igazolta. Nemcsak a kultusz kialakulását és történetét vagy a csodás eseteket mutatta be, hanem statisztikai adatokat közölt a zarándokok számának alakulásáról (a lakóhelyükre és a társadalmi összetételükre is utalt), ami alapján a csodákban való hitre (a népi gondolkodásmódra) vonatkozó, azaz mentalitástörténeti következtetéseket tett.³³

Bálint Sándor a vallási néprajz eredményeit ismertette meg a *Regnum* olvasóival. 1938-ban megjelent tanulmányában a népi imádások, azaz a „magyar katolikus szellemtörténet” csodálatos forrá-

³⁰ *Iványi-Grünwald Béla*: Széchenyi István vallásosságának kérdése. *Regnum* 2. (1937) 276–277. Varga Zoltán, a debreceni református kollégium tanára (1945 után a Kossuth Lajos Tudományegyetem történész professzora) használta a transzcendencia és immanencia fogalmakat Széchenyi vallásosságáról írt tanulmányában. Az immanencia-hit a tettekben megnyilvánuló vallásos élet parancsa, s a szüntelen munka és cselekvés az isteni akaratot teljesíti be (ez jellemző Széchenyi Istvánra), míg az apja a transzcendenciát (a világi cselekvéstől visszahúzódó vallásos életformát) követte. Varga ehhez hozzáfűzte, hogy az immanencia hite a protestantizmus talaján teljesedett ki, ezért Széchenyi vallásosságában „protestáns vonásokat kell felfedeznünk.” *Varga Zoltán*: Széchenyi vallásossága. *Protestáns Szemle* 43. (1934) 10. sz. 504–506.

³¹ Mályusz úgy emlékezett Pásztorra, hogy 1932-től „abban a hiszemben hallgatott, hogy majd nálam fog alapvizsgáznai, [de] ő is Szekfünel kötött ki. Hitbuzgó katolikus családból származott. Szekfünek a barokk iránti vonzalma szívében és gondolkozásában visszhangra talált.” (Pásztor az 1950-es években a Vatikáni Levéltár munkatársa lett.) *Mályusz E.*: Visszaemlékezések i. m. 591.

³² *Pásztor Lajos*: Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát az egyházi és világi pályáról. *Regnum* 2. (1937) 152–154.

³³ *Pásztor Lajos*: A máriavölgyi kegyhely a XVII–XVIII. században. *Regnum* 5. (1942–1943) 583–586.

sainak gyűjtését és feldolgozását szorgalmazta, melyekben a „pimitív gyökerekből és kollektív ösztönökből” eredő közösségi szellem ismerhető fel. A népi vallásosságtól ugyanis távol állnak az istentisztelet individuális formái, mivel a nép „lelki alkatának” a kollektivitás (a közös imádság és éneklés) felel meg.³⁴ Ezt a gondolatmenetet egészítette ki Bálint a szegedi népélet szakrális hagyományainak vizsgálata során. A különböző áhitatformákat, történeti kultuszokat és „jámorsági divatokat” mutatta be, melyek „tájképző erővel” rendelkeznek, és ugyancsak a „néplélekről” tanúskodnak. De a szerző nem feledkezett meg a helyi kultuszok szokásokban, dramatikus játékokban vagy építészeti emlékekben, tárgyakban, népművészeti motívumokban és jelképekben megjelenő kulturális formáinak vizsgálatáról sem.³⁵

A Szekfü-tanítványok sorában végül Ember Győző írását említem, amely azt szemlélteti, hogy a kormányzat- és hivataltörténet miként ösztönözhetette az állam és az egyház kapcsolatának a politikatörténeten túllépő kutatását. Ember a Helytartótanács egyházügyi bizottságának kialakulását vizsgálta. A főpapság részvételét a kormányhatóságokban a 16. századtól mutatta be, majd a 18. századi egyházügyi igazgatást a hivatali ügyintézés szakszerűsödésével, a bizottságok tagságának³⁶ társadalmi összetételével, valamint az uralkodók egyházpolitikájával összefüggésben tárta fel. S ez alapján a szerző azt igazolta, hogy a fokozatosan elvilágiasodó és bővülő hatáskörű hivatali szervezet alkalmas volt a katolicizmus támogatására, valamint az államhatalom erősödő beavatkozását tette lehetővé az egyház életébe.³⁷

A szellemtörténet paradigmáját a jogtörténetírás képviselői, Eckhart Ferenc és tanítványai is megismerték, akik a *Regnumban* megjelent tanulmányaikban az egyház- és magánjoggal összefüggő társadalmi jelenségeket, valamint az egyházhoz fűződő jogi népszokásokat vizsgálták. Holub József az egyházi nemesek jogi helyzetéről, továbbá a terminológia változásairól írt, és arra is utalt, hogy az egyházi szolgálat társadalmi rangemelkedést (mobilitást) biztosított az úrbéresekből és conditionariusokból nemessé válók számára, igaz, a rang- és státuszkülönbség nem szűnt meg köztük, illetve az egyház „első, igazi és született” (birtokkal rendelkező) nemesei között.³⁸

³⁴ *Bálint Sándor*: Népünk imádságai. *Regnum* 2. (1937) 21–23.

³⁵ *Bálint Sándor*: A szegedi népélet szakrális gyökerei. *Regnum* 5. (1942–1943) 51–69.

³⁶ Kegyes-alapítványügyi, vallásügyi és lelkészpénztári bizottság.

³⁷ *Ember Győző*: A helytartótanács egyházügyi bizottságának kialakulása. *Regnum* 5. (1942–1943) 250–252.

³⁸ *Holub József*: Az egyházi nemesek jogállása a középkorban. *Regnum* 6. (1944–1946) 186–188.

Murarik Antal az egyháznak (mint „Krisztus jegyesének”) nyújtott, általa lélekváltásnak nevezett kegyes célú adományokat vizsgálta, ami a szellemi élet, a kultúrától meghatározott jogfejlődés, valamint az egyház és az állam kapcsolatának feltárását, módszertanilag pedig a jogbölcselet, a történeti és a szláv népekre is kiterjedő összehasonlító jogtudomány és a jogszokáskutatás eredményeinek ötvözését biztosította. A fiatal Eckhart-tanítvány szerint a lélekváltás az ösiséggel szemben a szabad rendelkezés jogát alakította ki, de a végrendekezést, a gyónást, sőt az Árpád-kori szolgálónépi csoport, a dusnok (szláv ’lélek’) eredetét is ehhez kötötte (a pogány eredetű halotti torokon az elhunyt birtokos lelki üdvéért szolgálóit felszabadították, és az egyháznak adományozták).³⁹

A két világháború közötti népiségtörténet programja ugyancsak adekvát (az előzőektől egészen eltérő) egyháztörténeti témákat kínált. Mályusz Elemér tanítványa, Fügedi Erik a középkori településrend és az egyházszervezet összefüggéseit vizsgálta a Nyugat-Felvidéken, és úgy vélte, hogy a 15-16. századi egyházmegyék, illetve főespereségek területi azonosításával (mivel ezek alapításuktól változatlanul maradtak fenn) a megtelepedés legkorábbi körülményeire (irányára és intenzitására) vagy az első szállásterületek határaitra következtethet.⁴⁰ Csapodi Csabát az a településtörténeti kérdés foglalkoztatta, hogy a Felvidék nyugati megyéiben a magyar-szlovák nyelvhatár változását (a terület „eltótosodását”) valóban a katolikus egyház és a világi földesurak telepítési politikája (a református magyar lakosság elűzése és katolikus szlovákok telepítése) idézte-e elő.⁴¹ A szerző szerint hiba lenne a 19-20. századi nemzetiség- és népesedéspolitikai elveket vagy a nemzetfogalmat régebbi korokon számon kérni (amikor a valásnak volt közösségteremtő ereje), a települések vizsgálatával mégis

³⁹ Murarik Antal: A lélekváltás. Regnum 2. (1937) 162–163.

⁴⁰ Fügedi Erik: Középkori település és egyházi szervezet az egykori nyugati Felvidéken. Regnum 6. (1944–1946) 117–118., 137–140.

⁴¹ Ezt a véleményt legmarkánsabban Körösy József, a Fővárosi Statisztikai Hivatal igazgatója fogalmazta meg a 19-20. század fordulóján. Körösy József: A Felvidék eltótosodása. Bp. 1898. A mester és a tanítvány egyértelmű azonosítása olykor problematikus, Csapodi például a disszertációját uradalomtörténeti témában Domanovszkynál írta, Erős Vilmos szerint Szekfű-tanítvány volt, és Mályusz bízta meg Bars vármegye nemzetiségi viszonyainak kutatásával. (A *Regnum*ban még egy tanulmányt közölt, melyben a 18. századi Szent István napi prédikációkat vizsgálta.) Csapodi Csaba: Kinek tartották Szent Istvánt a 18. században? Regnum 1. (1936) 346–355.; Erős Vilmos: Erkölcs és államrezon. Szekfű Gyula és Jacques Maritain kapcsolata. Világosság 49. (2008) 9–10. sz. 168–169.; Kövér György: Patrónus és tanítványi gárda. A Domanovszky-iskola. Bp. 2018. 21–24.; Mályusz E.: Visszaemlékezések i. m. 283.

arra a következtetésre jutott, hogy a nemzetiségi határok eltolódását semmiképpen sem a katolikus restauráció, hanem a török hódoltság után az elnéptelenedett területekre irányuló természetes belső migráció eredményezte.⁴²

Domanovszky Sándor mezőgazdaság-, illetve uradalomtörténeti iskolájának tagjai (akik a társadalomtudományos történetírás módszertanát sajátították el) szintén lehetőséget kaptak a *Regnum*-ban. Belitzky János a csornai premontrei prépostság alapításáról és birtokairól írt, és az okleveleken kívül a hely- és személynevekkel bizonyította annak nemzetségi eredetét.⁴³ Bakács István a 18. századi földesúri valláspolitikát vizsgálta a katolicizmus szempontjából „veszélyes területen” fekvő regéci uradalomban, és azt igazolta, hogy a Trautsohn hercegek (a „barokk katolicizmus” bécsi képviselői)⁴⁴ a templomépítést vagy a templomok visszaadását a katolikusoknak egyházi ügynek tekintették, és nem csupán toleránsak voltak a protestánsokkal szemben, hanem a katolicizmusnak „még azt a segítséget sem adták meg, amelyet a kegyúri méltóság és a hit védelme megkövetelt volna tőlük.”⁴⁵ Gerendás Ernő a céhekről publikált tanulmányt, ami ugyancsak a felekezeti- és a hitélet közösségi (társadalmiszervező) vizsgálatára adott lehetőséget. Szerinte az első céhek megalakulását Európa-szerte a vallásgyakorlás motiválta,⁴⁶ és úgy vélte, hogy még a 18. századi céhek életében is a vallásnak, a hit erősítésének és reprezentációjának, valamint a felekezeti szembenállásnak volt fontos szerepe.⁴⁷

⁴² *Csapodi Csaba*: Az északnyugati magyar-tót nyelvhatár megváltozása és a katolikus restauráció. *Regnum* 5. (1942–1943) 133–135. Az egymással összekapcsolódó település- és egyháztörténet eredményeit és kutatási lehetőségeit, ami az új települési területek egyházi megszervezésére koncentrál, Fekete Nagy Antal mutatta be. *Fekete Nagy Antal*: Településtörténet és egyháztörténet. Századok 71. (1937) 9–10. sz. 417–431.

⁴³ *Belitzky János*: A csornai premontrei prépostság alapítása és birtokszerzeményei a nemzetségi kegyuraság korában. *Regnum* 1. (1936) 82–86.

⁴⁴ Az ifjabb Trautsohn János (1700–1775) apja halálakor, 1724-ben vette át az uradalmat.

⁴⁵ *Bakács István*: Adalékok a földesúri valláspolitikához a XVIII. században. *Regnum* 6. (1944–1946) 19–20.

⁴⁶ Ez megegyezett Gustav Schmoller, a német nemzetgazdasági iskola jeles képviselőjének véleményével.

⁴⁷ Gerendás az erdélyi céheket említette kivételképpen, melyekre a vallási türelem volt jellemző. *Gerendás Ernő*: A céhek és a vallásos élet. *Regnum* 5. (1942–1943) 383–384.

Összegzés

Az 1930-as években különböző értelmezések fogalmazódtak meg a magyarországi egyháztörténet-írás tárgyáról, természetéről és perspektíváiról. Nem szűnt meg az a régi keletű vita, hogy csak az egyházi vagy a világi történétírók is jogosultak-e az egyháztörténet művelésére, az apologetikus hagyományokat követő vagy a beleézés és megértés módszerére hivatkozó teológus-történészek az előbbi, a „laikusok” nyilvánvalóan az utóbbi mellett foglaltak állást. Hasonló kérdésként merült fel a teológiai és a történeti tudás, illetve a hit és a történelem kapcsolatának a problematikája. A filozófiában jártas protestáns teológus-történétírók ismerték a dialektikus teológiával szembe forduló, a vallásos gondolkodást a felvilágosodás eszméivel összekötő racionalista irányzatot, mint ahogy a természetes istenismeret elvét (Isten léte az ész világánál megérthető), illetve a neotomizmust elfogadó katolikusok számára sem volt ismeretlen a historizmus, a bollandisták elmélyült forráskritikája, valamint a megújuló hermeneutika, ami az egyház és a kereszténység történeti jelenségként való értelmezését tette lehetővé, bár a dogmátlánítás folyamata nem zárult le,⁴⁸ és nem mondtak le a történelemre is kiterjedő isteni gondviselés, illetve a végső céljának transzcendens hitéről.⁴⁹

A két világháború között a „protestáns” és „katolikus” minősítés az egyháztörténet-írás állandó, az egyháziak és a világiak által egyaránt használt jelzője maradt.⁵⁰ Szemantikájuk magába foglalta az apologetikus-polemikus történetírás tradícióját (illetve a „kuruc-labanc”, a „kismagyar-nagymagyar” ellenfogalmak jelentéseit), és arra utaltak, hogy a történész felekezeti kötődése eltérő történelmi-tapaszta-

⁴⁸ Mindez különös hangsúllyal vetette fel a történeti „valóság” és az „objektivitás”, illetve a történétírói identitás kérdését. A német egyháztörténet-írás hasonló tendenciáiról *Bettina Braun*: Toleranz vs. Identitätskonstruktion in den Kirchengeschichten Albert Haucks und Heinrich Brücks. In: Toleranz und Identität. Geschichtsschreibung und Geschichtsbewusstsein zwischen religiösem Anspruch und historischer Erfahrung. Hgg. Armbrorst-Weihs, Kerstin–Becker, Judith. Göttingen 2011. 273–294.; *Gregor Klapczynski*: Katholischer Historismus? Zum historischen Denken in der deutschsprachigen Kirchengeschichte um 1900. Heinrich Schrörs – Albert Ehrhard – Joseph Schnitzer. Stuttgart. 2013. 11–50.

⁴⁹ Az egyetemi képzésben is sajátos kettősség érvényesült: teológusok (papok) tanítottak történeti stúdiumokat, és a tanári pályára készülő szerzetesek hallgattak „laikus” professzorokat.

⁵⁰ Nemritkán a „történetírás” fogalmához is hozzátapadt. Istványi Géza az 1930-as évek történetírását szemlélő írásában szintén megkülönböztette a katolikus (Szekfü Gyula és a *Regnum* köre) és a protestáns egyháztörténetet (Révész Imre, Mályusz Elemér). *Istványi Géza*: A harmincas évek történetírása. *Protestáns Szemle* 49. (1940) 7. sz. 203–204. p.

lasi módokat és elvárásokat (a történelmi múlt különböző narratíváit) implikálja. A katolikus és protestáns történetírás ezenkívül az intézményesülés eszközeivel (bizonyára nem függetlenül a Horthy-korszak eszmei-ideológiai folyamataitól) a konfesszionális identitásokat kívánta erősíteni és alkalmassá válhatott a felekezeti tagolt (értelmisségi) közvéleményt alakítására.⁵¹

Az 1930-as évek egyháztörténet-írásának korszerűsödését segítette a szellemtörténet (mely a hit- és a vallásos élet évezredes jelenségeit eszme- és kultúrtörténeti kontextusba illesztette) vagy a szociológiai látásmód, ami Mályusz Elemér esetében a középkori egyházi műveltség és a reformáció, illetve a felvilágosodás és a protestantizmus egymással összefüggő és társadalomtörténeti szempontokat is érvényesítő kutatásához vezetett.⁵² A népiségtörténet módszertanát alkalmazó fiatal történetírók, valamint Domanovszky Sándor tanítványai pedig a felekezeti élet, a művelődés, a valláspolitikai, az egyházi és a világi társadalom kapcsolatát települési (vagy regionális) szinten vizsgálták. Az azonban már az egyháztörténeti historiográfia következő fejezetéhez tartozik, hogy ezek az „utak” 1945 után járhatatlanná váltak, a Regnum folyóirat még elérhető példányai a zúzdába kerültek.⁵³

⁵¹ Szeffü Gyula az 1930-as években a Jacques Maritain-féle, a keresztény kis-közösségek megerősítését célul tűző keresztény természetjoghoz közeledett (amilyen a Magyar Katolikus Történetírók Munkaközössége is lehetett), és 1947-ben úgy emlékezett vissza, hogy Serédi Jusztinián hercegprímás jól látta a kereszténységet fenyegető „új pogányság veszélyét, és engem, mint az esztergomi nyári egyetem vezetőjét, antihitlerista munkámban állandóan támogatót.” *Szeffü Gyula: Forradalom után.* Bp. 1947. 100.; *Gergely Jenő: A magyarországi katolikus egyház és a fasizmus. Századok* 121 (1987) 1. sz. 15.; *Erős V.: Erkölcs és államrejon* i. m. 168–170. Ravasz László református püspök 1937-ben ugyancsak a fenyegetettséget érzékelt. A bolsevizmus jelentette külső, valamint a belső veszélyt: „Kevés közöttünk a valóban hívő ember. Az egyház tele van millió meg millió emberrel, akinek lelkileg semmi köze nincsen Krisztushoz és az Ő egyházához. Név szerint keresztyén, lélekben pogány” (akik közül a náciizmus toborozza a híveit). *Ravasz László: Egység vagy barátság. Válasz Bangha Béla cikkére. Protestáns Szemle* 46. (1937) 4. sz. 163–164.

⁵² Mályusz II. József türelmi rendeletének eszme- és társadalomtörténeti kontextusait is bemutatta, és Ernst Troeltschnek a protestáns és „profán” természetjogról írt munkájára utalt. *Mályusz Elemér: A türelmi rendelet. II. József és a magyar protestantizmus.* Bp. 1939. 106–107.

⁵³ *Csapodi Csaba: A magyar katolikus történészek egykori munkaközössége és a „Regnum” egyháztörténeti évkönyv. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 6. (1994) 1–2. sz. 16–17. p.

NAGYPRÉPOSTI KINEVEZÉS A KALOCSAI SZÉKESFŐKÁPTALAN ÉLÉRE 1923–1924-BEN¹

APPOINTMENT AS GRAND PROVOST OF THE CENTRAL CATHEDRAL CHAPTER OF KALOCSA IN 1923–1924

Tóth Krisztina

Vatikáni Magyar Levéltári Kirendeltség

ÖSSZEFOGLALÁS

A főkegyúri jog gyakorlásának egyik fontos eleme volt a káptalani méltóságok betöltése. Ezzel foglalkozik a jelen tanulmányom, melyben egy eddig csak marginálisan vizsgált nagypréposti kinevezést elemzek. A kalocsai nagypréposti stallum Macskovics Pál 1923. március 4-ei elhunytával ürült meg, s közel egy év múlva, 1924 februárjában végül Vass Józseffel töltötték be, akinek neve időközben a pécsi püspökségre és a kalocsai érsekségre is felmerült.

A stallum betöltése a 396. kánon 1.§-a szerint az Apostoli Szent-székeknek volt fenntartva. Ezzel szemben a kalocsai káptalan 1776-os alapító levelében az szerepelt, hogy az összes kanonokot a király mint főkegyúr nevezi ki, meghagyta azonban az érseknek a bemutatás jogát a nagypréposti és mesterkanonoki stallum esetében hármas jelölés mellett, a többi stallumnál a fokozatos előrelépés, gradualis promotio érvényesült. A helyi gyakorlatot Horváth Győző káptalani helynök vázolta 1923. április 25-én Lorenzo Schioppa nunciusnak küldött levelében. Ennek nyomán került ezután az ügy 1923 májusában a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja agendájára. Itt a tanácskozásukon a bíborosok leszögezték elvi álláspontjukat, hogy főkegyúr hiányában a káptalani méltóságok betöltése a kánonjog szerint a pápa joga.

A stallumot kezdetben az Apostoli Szentszék a Csehszlovákiából kiutasított püspökök egyikével, Batthyány Vilmossal szerette volna betölteni, azonban ő visszautasította azt és még 1923 novemberében meghalt. A kormány vetette fel Vass József népjóléti- és munkaügyi miniszter kinevezését, cserébe hajlandónak mutatkozott gesztusok megtételére (a kalocsai apostoli kormányzónak és a nagyváradi apos-

¹ Készült az MTA-PPKE Fraknoi Vilmos Római Történeti Kutatócsoport keretében, a 128346-os számú *A szentszéki-magyar kapcsolatok 20. századi ismeretlen fejezetei* című NKFI PD Ösztöndíj támogatásával.

tolí kormányzónak a javadalom átadása; Somssich szentszéki követ Rómában hagyása), melyekkel meggyőzte a Szentszékét, 1924. február 6-án Vasst nevezte ki a tisztségre a pápa.

Abstract

An important element in the exercise of Hungarian Royal Patronage and Supremacy was the appointment of cathedral chapter dignities. This is the subject of the present study, in which I analyse a grand provost appointment that has so far only been marginally examined. The post of Grand Prepost of Kalocsa was vacated as Pál Macskovics passed away on March 4, 1923, and almost a year later, in February 1924, it was finally filled in by József Vass, whose name had been also raised for the bishopric of Pécs and the archdiocese of Kalocsa. The benefice was reserved for the Holy See in accordance with Can. 396 §1. Contrary to that, the 1776 founding letter of the Kalocsa Chapter stated that all canons would be appointed by the King under the Hungarian Royal Patronage and Supremacy, but it left the right of presentation with the archbishop for the grand provost and major canon posts, with triple nomination, while for the other canons gradual promotion prevailed. The local practice was outlined by Győző Horváth, vicar of the chapter, in a letter sent to Nuncio Lorenzo Schioppa on April 25, 1923. This led to the case being placed on the agenda of the Congregation for Extraordinary Ecclesiastical Affairs in May 1923. Here, at the council, the cardinals stated their theoretical position that, in the absence of a royal patron, the filling of the cathedral chapter dignities is the right of the pope according to canon law. Initially, the Holy See wanted to fill the post with one of the bishops expelled from Czechoslovakia, Vilmos Batthyány, but he refused and died in November 1923. The government proposed the appointment of József Vass, Minister of Welfare and Labour, in exchange for which it was willing to make gestures (the transfer of the benefice to the Apostolic Administrator of Kalocsa and the Apostolic Administrator of Oradea; the leaving of the Holy See Ambassador Somssich in Rome), which convinced the Holy See, and on February 6, 1924 the Pope appointed Vass to the position.

Kulcsszavak: kalocsai székesfőkáptalan, 20. századi egyháztörténet, nagypréposti kinevezés, Vass József

Keywords: central cathedral chapter of Kalocsa, 20th century church history appointment of grand provost, József Vass

Macskovics Pál kalocsai nagyprépost 1923. március 4-én elhunyt, március 7-én temették el Kalocsán.² Halálával megürült a kalocsai káptalan első méltósága. Ekkor a kalocsai érseki szék nem volt betöltve, alig két héttel korábban hunyt el ugyanis Várady Lipót Árpád érsek.³ Mivel az első olyan helyzet volt, hogy a király nélküli királyságban sor került egy főpapi szék betöltésére, mind a kormány, mind a Szentszék nagy hangsúlyt fektetett rá, hogy az ő akarata érvényesüljön. E tárgyalássorozat mellett, egy ponton annak mellékszálaként jelenik meg a kalocsai nagypréposti szék betöltése, amely több kérdést felvet. A kalocsai káptalan 1776-os alapító levelében az szerepelt, hogy az összes kanonokot a király mint főkegyúr nevezi ki, meghagyta azonban az érseknek a bemutatás jogát, a nagypréposti és mesterkanonoki stallum esetében hármás jelölés mellett, a többi stallumnál fokozatos előrelépés, *gradualis promotio* révén. Ennek során a kalocsai érsek általában az olvasókanonokot ajánlották első helyen nagyprépostnak, a király pedig ki is nevezte őket.⁴ Olvasókanonokból lett Macskovics is nagyprépost 1922. január végén, és az érsek nevezte ki.⁵ Ez a metódus azonban már nem volt ilyen egyértelmű 1923-ban. Jelen tanulmányomban azt vizsgálom meg elsősorban szentszéki levéltári források nyomán, hogy miért és hogyan változott meg a helyzet, kik merültek fel, mint lehetséges javadalmazások, miért került a kérdés a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja ágendájára 1923 májusában, végül ki töltötte be, kivel és milyen érvek alapján a stallumot. Előljáróban érdemes megvizsgálnunk, hogy hogyan alakult általában a nagypréposti stallumok betöltése a király nélküli királyságban.

² Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények az 1923. évről. Kalocsa, 1924. 13 (5. sz. Nr. 876.)

³ Az érsek 1923. febr. 18-án hunyt el, káptalani helynöknek Horváth Győző címzetes püspököt és éneklőkanonokot választották. Vö. uo. 11., 12. (4. sz. Nr. 736., 737.), valamint: Horváth Győző 1923. febr. 19-i távirata: Archivio Storico della Segreteria di Stato - Sezione per i Rapporti con gli Stati (továbbiakban: ASRS). Fondo Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari (továbbiakban: AA.EE.SS.), Pio XI, Ungheria, pos. 12–13. fasc. 21. f. 44r.

⁴ *Winkler Pál*: A kalocsai és bácsi érseki főkáptalan története alapítástól 1935-ig. Kalocsa 1935. 48–49.

⁵ Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (továbbiakban: KFL.), I.1.a. Egyházkormányzati iratok, 40.ND, Capitulum, Kanonoki kinevezések 1867–1944, 413/1922 ad 651/1922 és 651/1922. Vass József vallás- és közoktatásügyi miniszternek jan. 27-én elküldött levelében az érsek a fokozatos előléptetésekkel kapcsolatban múlt időben fogalmazott (a fogalmazvány jan. 22-én kelt). Vass febr. 8-án válaszolt: a felsorolt kanonoki előléptetéseket tudomásul vette.

I. A nagypréposti stallumok betöltése

Az 1855-ben megkötött osztrák birodalmi konkordátum – amely mint állami törvény Magyarországon az 1867-es kiegyezésig jogérvénynyel bírt – 22. §-a rendelkezett a káptalani méltóságok betöltéséről. E szerint az első dignitást a pápa töltötte be, hacsak nem állt világi magán-kegyuraság alatt, míg a többi stallumra az uralkodó nevezett ki, hacsak nem püspöki szabad betöltésűek voltak vagy más jogos kegyúri betöltés alá nem estek.⁶ 1867-et követően ugyan nem került sor a becikkelyezésére Magyarországon, azonban mint egyházi törvény 1918-ig, az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásáig érvényben volt.⁷ A magyar főpapok e paragrafus alkalmazása alól kértek felmentést 1869 áprilisában és engedélyt kaptak három évre, hogy a Szentszék nevében a király egyetértésével ők tölthessék be az első méltóságot. 1872-ben a pápa nem újította meg ezt az általános felhatalmazást, így esetről esetre kérték azt a püspökök, illetve érsekek, mígnem 1897. március 18-ától többször ötéves időtartamokra kérték és megkapták a magyar püspökök a fakultást. 1916. augusztus végén a bécsi nuncius arról értesítette a primást, hogy a Szentszék az általános engedélyt nem hosszabbította meg, ismét esetről esetre kell kérnie az egyes főpásztoroknak.⁸ A primás a püspöki kar megbízásából 1917. január 10-én arra hivatkozva, hogy nálunk a püspökök hármas jelölése után az uralkodó adományozta a káptalani méltóságokat, így ha nyilvánosságra jutna, hogy a nagyprépost kinevezése előtt minden alkalommal Rómához kell fordulniuk a magyar püspököknek, konfliktus származhatna belőle, ismételten kérte az engedély megadását a korábbi formában.⁹ Indokai alapján február 22-én az Apostoli Szentszék öt évre megadta a felhatalmazást.¹⁰

Időközben viszont mivel a konkordátumot megkötő egyik fél darabjaira hullott, így az Apostoli Szentszék a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja 1921. november 8-ai tanácskozásán a konkor-

⁶ *Joseph Fessler*: Studien über das österreichische Concordat vom 18. August 1855. Wien 1856. 212.

⁷ *Adriányi Gábor*: Az 1855-ös osztrák konkordátum magyar vonatkozásai. Világtörténet Ősz/tél (1993) 49.

⁸ Összefoglalóan lásd: *Bánk József*: Káptalani méltóságok Magyarországon. Bp. 1945. 12–13. Több kapcsolódó dokumentum: Archivio Apostolico Vaticano (továbbiakban: AAV), Arch. Nunz. Ungheria, busta 3A. fasc. 1., fasc. 2.

⁹ A püspöki kar 1916. nov. 15–16-ai értekezletén tárgyalta a kérdést, ekkor bízta meg Csernoch Jánost a közbenjárással. Vö. *Beke Margit*: A magyar katolikus püspökari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1892–1918 között. Bp. 2018. 529–530. 17. pont. A primás jan. 17-ei levele: AAV. Arch. Nunz. Ungheria, busta 3A. fasc. 3. f. 63rv.

¹⁰ *Bánk J.*: Káptalani méltóságok i.m. 13–14.

dátumot megszüntnek nyilvánította. XV. Benedek pápa pedig még aznap jóváhagyta a határozatot.¹¹ Nem volt tehát megállapodás állam és egyház között a kanonokok kinevezésére vonatkozóan sem. Ennek hiányában pedig az 1917-ben kiadott egyházi törvénykönyv 396. kánonjának 1.§-a volt érvényben, amely szerint a káptalanokban a méltóságokat az Apostoli Szentszék nevezi ki.¹² Mivel a meghatalmazás 1922. február 22-én lejárt, a magyar katolikus püspöki kar 1922. március 22-ei tanácskozásán tárgyalta a kérdést. Arra a megállapításra jutottak, hogy a káptalani statútumokba fel kell venni, hogy csak a nagyprépostság dignitás, és a püspökök e méltóság betöltését a Szentszektől fogják ezentúl kérni, a többi káptalani tisztséget – melyek a püspöki kar véleménye szerint nem dignitások – maguk töltik be. Ezen kívül kimondták, hogy mivel Magyarország királyság, érvényesül a főkegyúri jog, így a kinevezések előtt – az Apostoli Szentszék tudtával és beleegyezésével – a kormánnyal tárgyalni kell. A fakultás meghosszabbítását nem kérték.¹³

Az előző kalocsai nagyprépost, Kleiner Lajos 1922. január 10-én távozott az élők sorából.¹⁴ A következő nagyprépost, Macskovics kinevezésére pedig pár héttel később, Horváth Győző visszaemlékezése szerint, január 27-én került sor, tehát még azelőtt, hogy lejárt volna a püspöki karnak öt évre adott fakultás.¹⁵ 1923-ban, Macskovics halálakor azonban ez már nem volt érvényben, nem kérték a meghosszabbítását sem, az osztrák konkordátum megszűnt, főkegyúr pedig nem volt a király nélküli királyságban. Ebből a rövid összefoglalóból is kitetszik, hogy mivel az 1922-ben lejáró fakultás megújítását nem kérte a püspöki kar, a káptalani méltóságok, így a nagypréposti méltóság betöltésére a Szentszék igényt formált.

¹¹ ASRS. Rapp. Sess. 1921. Sessione 1243.

¹² Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi. Romae, 1918. 108. (továbbiakban: CIC, 1918.) Lásd még: uo. 420–421. (1435. kánon)

¹³ A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között. I–II. (Dissertationes hungaricae ex historia Ecclesiae 12.). Szerk. Beke Margit. München–Bp. 1992. I. 92.

¹⁴ Kalocsai főegyházmegyei hivatalos közlemények az 1922. évről. Kalocsa, 1922. 5. (III. sz. Nr. 283.)

¹⁵ ASRS. AA.EE.SS. Pio XI, Ungheria, pos. 17, fasc. 24, ff. 6r–8r. Horváth Győző 1923. ápr. 25-ei levele Lorenzo Schioppa nunciushoz. Az érsek a vallás- és közoktatásügyi miniszternek jan. 27-én elküldött levélben a már megtörtént kinevezéseket kommunikálta: KFL. I.1.a. Egyházkormányzati iratok, 40.ND, Capitulum, Kanonoki kinevezések 1867–1944, 413/1922 ad 651/1922.

II. A kalocsai nagypréposti stallum betöltésének kérdése 1923-ban

1. Kezdeti elképzelések a stallum betöltésére

A kalocsai nagypréposti méltóság megüresedésének és kánonjog szerinti betöltésének kérdése vélhetően a Pápai Államtitkárságon merült fel először 1923 márciusában, a budapesti apostoli nunciussal, Lorenzo Schioppával¹⁶ folytatott beszélgetés során, aki március 1-jén Rómába utazott.¹⁷ Olaszországban töltötte a szabadságát, azonban időközben magyarországi egyházi kérdésekben is egyeztetett.¹⁸ Az 1923. március 16-ai államtitkársági jegyzetből kitérünk, hogy a kalocsai nagyprépostság megüresedett, és az 1919 márciusában Csehszlovákiából elűzött, volt nyitrai vagy besztercebányai – időközben címzetes érsekké kinevezett – püspökökkel, Batthyány Vilmossal¹⁹

¹⁶ 1920 és 1925 között volt budapesti apostoli nuncius. Karrierjének főbb állomásairól bővebben lásd: *Tóth Krisztina – Tusor Péter: Inventarium Vaticanum I. A Budapesti Apostoli Nunciatura levéltára (1920–1939). (Collectanea Vaticana Hungariae I/14.)* Bp.–Róma, 2016. XLVII.

¹⁷ Rómába utazásáról sajtóhír: (Schioppa Lőrinc nuncius szabadságra utazott.). *Nemzeti Ujság*, 1923. november 22. 4.

¹⁸ A helyettes államtitkárral, Borgongini Ducával folytatott beszélgetésére utal a pontos dátum említése nélkül a Ducának írt 1923. ápr. 29-ei levelének fogalmazványában: AAV. Arch. Nunz. Ungheria, busta 8. fasc. 2.4. f. 197rv. (A Pápai Államtitkárságon a levél nem található meg, így a nunciaturai fogalmazványra hivatkozik.) Bővebben lásd a 31. lábjegyzetet.

¹⁹ 1870-ben született, 1911-től volt nyitrai megyéspüspök. 1919 márciusában kiutasították Csehszlovákia területéről. Két alkalommal is benyújtotta lemondását (1918 decemberében és 1919 áprilisában), melyet a pápa 1920 decemberében fogadott el, egyben címzetes érseki címet adományozott neki. Vö. *Salacz Gábor: A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 3.)* München, 1975. 12 és 18. Batthyány érsek részletesen felidézte a történeteket: Batthyány érsek kihallgatása a Persián-Malcsiner-perben. Izzalmas jelenetek a mai tárgyaláson. *Az Est*, 1921. szeptember 10. 5. Lásd még: *Tengely Adrienn: A magyar egyházak a forradalmak korában.* Eger, 2011. 143.; *Uő: Kereszt és forradalom. Persián Ádám katolikus egyházügyi kormánybiztos emlékirata (1918. november 1.–1919. március 21.).* Bp. 2019. 75–79.; *Rácz Kálmán: Az Esztergomi érsekség diszmembrációja (1919–1938).* PhD-értekezés, ELTE. Bp. 2008. 43. Lásd még: MNL. OL. K 63. (= Külügyminisztérium. Politikai osztály.) 296. cs. 34. t. 1922. ff. 270–273: 1920/212/pol. sz., Somssich szentszéki követ és meghatalmazott miniszter 1920. dec. 4-én írt levele Csáky Imre külügyminiszternek, melynek mellékletében megtalálható Pietro Gasparriak Batthyány lemondásai tárgyában a magyar szentszéki követhoz írt 1920. dec. 1-ei levele, valamint Batthyány 1919. ápr. 26-án kelt második

vagy Radnai Farkassal²⁰ lehetne betölteni. A lapon alatta elhelyezkedő március 19-ei feljegyzésben pedig az szerepel, hogy a nuncius inkább Batthyányt ajánlaná, akit eredetileg egy püspökségre javasolt.²¹

Korábban ugyanis, amikor 1922 szeptemberében felmerült a kalocsai érseki szék várható megüresedése, még azon a véleményen volt, hogy oda Zichy Gyula pécsi püspököt kellene kinevezni, helyébe pedig Pécsre vagy Radnai Farkast vagy Batthyány Vilmost. Bár ezt az elgondolást csak Pietro Gasparri bíboros államtitkárral közölte, a kérdést felvető Klebelsberggel nem. Neki csak azt szögezte le, hogy erről még korai lenne tárgyalni a javadalmas életében, illetve azt, hogy még nem fejeződtek be a tárgyalások a kormány és a Szentszék között a püspöki kinevezések tárgyában.²² A két címzetes érseket azért javasolhatta a méltóságra, mivel sem a csehszlovák kormány részéről, sem régi egyházmegyéjük terhére jövedelemben nem részesültek. A nuncius 1922. november 17-én szintén Gasparrinak már csak Batthyány Vilmost ajánlotta, mivel őt tartotta jobban rászorulóknak. Ő mindössze 52 éves volt, munka nélkül maradt Budapesten, ahol egy kétszobás albérletben élt. A nuncius akkori véleménye az volt, hogy mind a kormány, mind pedig a kormányzó számára szimpatikus jelölt lenne, mivel antilegitimistának tartják, habár minden nap imádkozza szentmiséjében a „Memento pro Rege”-t.²³

1923. február 18-án meghalt Várady Lipót Árpád érsek,²⁴ és a kormány képviselői világossá tették a nunciussal folytatott eszme-

lemondó levelének másolata is.

²⁰ 1848-ban született, 1904-ben nevezték ki besztercebányai megyéspüspöknek. 1919 márciusában kiutasították Csehszlovákiából, nem sokkal ezután benyújtotta lemondását. Ezt a pápa 1920 decemberében fogadta el és címzetes érseki címet adományozott neki. Vö. *Salacz G.*: A magyar katolikus egyház i. m. 13 és 18.

²¹ ASRS. AA.EE.SS. Pio XI, Ungheria, pos. 17. fasc. 24. f. 4r.

²² ASRS. AA.EE.SS. Pio XI, Ungheria, pos. 13. fasc. 21. ff. 34v–35r. Schioppa nuncius 1922. szept. 18-án Pietro Gasparrinak írt levele. Lásd még: *Tóth Krisztina*: Az Apostoli Szentszéknek és magyarországi diplomáciai képviselőjének elképzelése a pécsi püspöki szék betöltéséről 1922–1923-ban. *Egyháztörténeti Szemle* 21. (2020) 2. sz. 73–76.

²³ ASRS. AA.EE.SS. Pio XI, Ungheria, pos. 13. fasc. 21. ff. 39r–40v. Bővebben lásd: *Tóth K.*: Az Apostoli Szentszéknek i. m. 76.

²⁴ 1914-től 1923-ig volt kalocsai érsek. Elhunytáról és saját káptalani helynöké történt megválasztásáról Horváth Győző 1923. febr. 19-én értesítette a budapesti apostoli nunciust: ASRS. AA.EE.SS. Pio XI, Ungheria, pos. 13. fasc. 21. f. 44r. Az elhunyt érsekről újabban: *Andor Lakatos – Rupert Klieber*: Arpad Leopold bzw. Leopold Arpad Várady (1865–1923). In: *Die Bischöfe der Donaumonarchie 1804 bis 1918. Ein amtsbiographisches Lexikon. Band I: Die röm.-kath. Kirchenprovinzen Gran, Kalocsa, Erlau im Königreich*

cserében, hogy nem szeretnének menekült vagy határon kívüli székhelyéről kormányzó püspököt Csonkamagyarországon magas főpapi pozícióba juttatni, mivel fennáll a veszélye, hogy ezzel precedenst teremtenének. Az előbbi igazságtalan lenne a nem menekültekkel szemben, az utóbbit pedig nemzeti szempontból nem tartották kívánatosnak.²⁵ A kalocsai érseki székbe ekkor Prohászka Ottokárt, helyébe Székesfehérvárra pedig Vass József népjóléti és munkaügyi minisztert szerették volna kineveztetni. Attól tartottak, hogy az előbbi méltóságra lehet ellenjelölt Batthyány.²⁶ Ezekkel az előzményekkel érkezett a nuncius március elején Rómába.

Időközben 1923. január 4-én a csehszlovák kormány ígéretet tett az Apostoli Szentszéknek arra, hogy Radnai és Batthyány nyugdíjára 1920. december 16-tól visszamenőleg életük végéig vagy addig, amíg új egyházi hivatalt nem kapnak, évi 10 ezer francia frankot ad. Ehhez a nyitrai püspök, Karol Kmet'ko megígérte, hogy 20 ezer csehszlovák koronával járul hozzá, illetve a beszercebányai püspök, Marián Blaha, hogy – a javadalom átadással kapcsolatos kérdések rendezését követően – 5 ezer csehszlovák koronával, azonban ezekhez az összegekhez a címzetes érsekek még nem jutottak hozzá.²⁷ Radnai Farkas ingóságai (bútorai, magánjellegű tárgyai) kiadásánál pedig Blaha püspök nehézséget támasztott, a rongálmányok javítása fejében akarta őket visszatartani.²⁸ Mivel a címzetes érsekek még életerős, tettekre

Ungarn. Szerk. Rupert Klieber – Péter Tusor. Berlin, 2020. 340–345.

²⁵ Vö. *Salacz Gábor*: A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése a két világháború között Magyarországon. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 16.) Bp. 2002. 44.; MNL. OL. K 64. (= Külügyminisztérium. Politikai osztály. Res.) 11. cs. 34/a t. ff. 3r–6r: Klebelsberg Kuno 1923. febr. 23-i levele Daruváry Gézának, 138 res. pol./1923, f. 4r.

²⁶ Prohászka jelöltségéről a kalocsai érseki székbe lásd: *Tóth Krisztina*: Prohászka Ottokár jelöltsége a kalocsai érseki székre. A püspökkinevezések gyakorlatának próbája a király nélküli királyságban vatikáni levéltári források alapján. In: *Prohászka-tanulmányok 2015–2017. A Székesfehérvári Egyházmegye Prohászka konferenciáinak előadásai*. Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár, 2017. 320–355.

²⁷ 1923. jún. 7-én kelt a prágai külügyminiszternek a prágai nunciushoz írt levele, melyben kéri, hogy a nuncius a két címzetes érsek nevében nyilatkozzon, vagy közvetlenül az érintettek nyilatkozzanak, hogy elfogadják a kormány által jan. 4-én vázolt megoldást. A levél másolata: AAV. Arch. Nunz. Ungheria, busta 8, fasc. 2.4, f. 207rv. Lorenzo Schioppa nuncius szerint az abban foglalt összeg nem lenne elég a rangjukhoz illő megélhetésükhöz. Ezt 1923. jún. 22-ei levelében közölte Pietro Gasparrival: ASRS. AA.EE.SS. Pio XI, Ungheria, pos. 17. fasc. 24. f. 17rv.

²⁸ Radnai Farkas ezzel kapcsolatban 1922. okt. 5-én Sümegen kelt levelében írt Bánffy Miklós külügyminiszternek. MNL. OL. K 63. 296. cs. 34. t. 1922.

emberként egyházi munka nélkül maradtak és egyelőre nem részesültek jövedelemből a csehszlovák államtól, illetve nyugdíjban korábbi egyházmegyéjüktől, adódott az igény, hogy megfelelő egyházi állást találjanak számukra. Ezzel tisztességes jövedelemhez juttathatták volna őket, így a csehszlovák kormány nyugdíjfizetési hajlandóságától sem függték volna. E kontextusban kerülhetett elő az esetleges kalocsai nagypréposti kinevezés.

A nuncius 1923. március 8-ai Pietro Gasparrinak írt leveléből az tetszik ki, hogy ekkor már nem feltétlenül Batthyány Vilmos volt a jelöltje a pécsi püspöki székre, ugyanis Gasparrinak további jelölteket javasolt arra az esetre, ha Batthyányról úgy vélnék, nem tudna megfelelően elvezetni egy egyházmegyét.²⁹ Az említett március 19-ei államtitkársági feljegyzés is ezt a véleményt támasztja alá.³⁰ Ennek némileg ellentmondani látszik, hogy a nuncius 1923. április 29-ei levelében Borgongini Duca helyettes államtitkárral folytatott beszélgetésére utal jelentésében, melynek során felmerült Radnai Farkas címzetes érsek kinevezése a kalocsai nagypréposti stallumba.³¹ A jelölt személyével kapcsolatban tehát – annak ellenére, hogy Schioppa nuncius Batthyányt tartotta inkább rászorulóknak – még korántsem volt egyetértés.

2. Információk a kalocsai káptalani helynöktől

A helyettes államtitkár a javadalommal és betöltésének módjával kapcsolatban kért információt a nunciustól, melyekről utóbbi április 20-ai Budapestre történő hazatérte után Horváth Győző káptalani helynöktől érdeklődött, aki április 25-én válaszolt.³² A kérdés nem elsősorban arról szólt, hogy kivel kellene betölteni a széket, sokkal inkább elvi jellegű volt, az érdekelte a Szentszéket, hogy mi volt az általános gyakorlat, amelyet a káptalani első méltóság betöltésénél követtek. Mivel a későbbiek során a válaszevél adta az alapját a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja vonatkozó ülésének, érdemes megvizsgálni a tartalmát.

A vikárius úgy tudta, hogy Magyarországon az összes kanonoki méltóságot emberemlékezet óta úgy töltötték be – a nagyprépost is beleértve –, hogy a megyéspüspök javasolt a kanonokságra és a

5790. szám.

²⁹ ASRS. AA.EE.SS. Pio XI, Ungheria, pos. 13. fasc. 21. ff. 60r–62r.

³⁰ ASRS. AA.EE.SS. Pio XI, Ungheria, pos. 17. fasc. 24. f. 4r.

³¹ Ez a levél a Pápai Államtitkárságon nem található meg Horváth Győző káptalani helynök kapcsolódó, Lorenzo Schioppa nunciushoz írt 1923. ápr. 25-ei – alább elemzendő – levele mellett, amely minden bizonnyal a mellékletét képezte, így a nunciaturai fogalmazványra hivatkozok: AAV. Arch. Nunz. Ungheria, busta 8. fasc. 2.4. f. 197rv.

³² A levél fogalmazvány: AAV. Arch. Nunz. Ungheria, busta 8. fasc. 2.4. f. 194rv.

magyar király – valójában a modern alkotmányos életben a kultuszminiszter közbejvetelével – nevezett ki a stallumra és az adott kanonoki javadalomról is kiállította az ünnepélyes dokumentumot. Ő a levél írásakor már 15 éve dolgozott az érseki kúriában, de pápai rezervációról nem hallott.³³ Nem az egyházi tudatlanságát kell sejtünk emögött, hanem sokkal inkább az egyházi kivételek és helyi jogszokás alapos ismeretét. Ugyanis az 1917. évi egyházi törvénykönyv 1435. kánonja szerint az összes konzisztoriális javadalom és székeskáptalani kanonoki méltóság betöltése az Apostoli Szentszéknek van fenntartva, hacsak nem bármikor visszavonható javadalomról (beneficia manualia) van szó, vagy olyanról, amely világi vagy vegyes kegyuraság alatt áll.³⁴ A kalocsai káptalani helynök szerint a világi kegyuraság esete áll fenn, hiszen a magyar apostoli király főkegyúri jogának egyik jogosítványa a kanonokok kinevezése. Bár a főkegyúri jogot szerinte világosan soha nem adta meg a Szentszék a magyar királynak, a gyakorlatban hallgatólagosan elismerték ennek gyakorlását. Így tehát az egyházi jog szerint a nagypréposti stallum betöltése sem lehet pápai rezerváció tárgya.³⁵

Horváth Győző vázolta az addigi általános és helyi gyakorlatot is. Az előbbi 1916-ig ötévenként meghosszabbításra kerülő fakultás nyomán engedélyt adott a püspököknek, hogy az Apostoli Szentszék nevében kinevezhessék a káptalani méltóságokat. Ezt viszont – ahogy az 1916. november 15–16-ei püspökkari konferencia jegyzőkönyvéből kitetszik³⁶ – akkor nem hosszabbították meg, hanem úgy határozott a Szentszék, hogy az egyes esetekben a fakultást a nunciatúra fogja megadni. Ezt elnyerve a király kinevezte a püspök által felterjesztett személyt azzal a megkötéssel, hogy a nagyprépost az éves jövedelem 10%-át taxaként befizeti. Hogy ne kelljen esetről esetre kérni az engedélyt, megbízták a primást, hogy a korábbi kollektív engedély újabb öt évre történő meghosszabbítását kérje. Ezt 1917-ben meg is kapta, így újabb öt évre érvényesen nevezhették ki a püspökök az apostoli király tanácsával a káptalan első méltóságát. Viszont mielőtt ez az engedély lejárt volna, Magyarország király nélküli királyság lett.³⁷

³³ 1907-ben nevezte ki irodaigazgatónak Városey Gyula érsek. Vö. *Litterae Circulares ad venerabilem clerum archi-dioecesis Colocensis et Bacsensis anno 1907. dimissae. Coloczae, 1907. 24. (IV, Nr. 235.)*

³⁴ CIC, 1918. 421.

³⁵ ASRS. AA.EE.SS. Pio XI, Ungheria, pos. 17. fasc. 24. ff. 6r–8r. Horváth Győző 1923. ápr. 25-ei levele Lorenzo Schioppa nunciának; másolat: AAV. Arch. Nunz. Ungheria, busta 8. fasc. 2.4. ff. 195r–196v.

³⁶ *Beke M.: A magyar katolikus püspökkari tanácskozások ... 1892–1918 között i. m. 529–530.*

³⁷ ASRS. AA.EE.SS. Pio XI, Ungheria, pos. 17, fasc. 24, ff. 6r–8r. Lásd még: *Bánk J.: Káptalani méltóságok i. m. 13–14.*

Bár a trónfosztás csak 1921. november 6-án következett be,³⁸ a kérdés már 1920-ban is napirenden volt, mivel a győztes hatalmak és a kisantant nem akartak erős közép-európai hatalmat, így elzárkóztak attól, hogy a Habsburgok visszatérjenek a magyar királyi trónra.³⁹ S mivel nem volt főkegyúr, bizonytalanság volt a betöltés módját illetően a püspökök között. A minisztertanács 1920. február 6-ai ülésén tárgyalta a témát,⁴⁰ melynek határozatát a vallás- és közoktatásügyi miniszter közölte a püspöki karral. E szerint mivel a királyi szék nincs betöltve, tehát nincs király, aki a főkegyúri jogot és így a káptalani méltóságok betöltését is gyakorolhatná, ezek betöltése a kánonjog szerint fog történni, amíg a főkegyúri jog gyakorlásának módját véglegesen meg nem határozzák, azonban a kinevezés előtt egyeztetni kell a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel.⁴¹ Ez a teendő a fokozatos előléptetéseknél, az ún. graduális promóció esetén is.⁴² A bíboros államtitkár 1920. február 21-én tudomásul vette ezt az ideiglenes megoldást, azzal a kikötéssel, hogy a miniszter csak politikai jellegű észrevételt tehet a jelölttel szemben, nem határozhatja meg a személyét és nem hagyhatja jóvá a kinevezést sem.⁴³ Az általános gyakorlat tehát az ekkor még érvényben levő fakultás mellett ez volt.

Kalocsán a változásokat követően Horváth leírása szerint az 1922-es esetig mindössze három kanonoki kinevezés történt. Ezeket nem részletezte, csak annyit jegyzett meg, hogy a kalocsai érsek vala-

³⁸ A IV. Károly trónfosztásáról szóló törvényjavaslat elfogadásáról lásd: Az 1920. évi február hó 20-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója 13. Bp., 1921. 164. A vonatkozó 1921. évi XLVII. törvénycikket lásd: 1921. évi törvénycikkek. (Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár). Szerk. Térfy Gyula. Bp., 1922. 421.

³⁹ Vö. IV. Károly visszatérési kísérletei. I. füzet. [Bp.] [1921]. 4–5.

⁴⁰ MNL. OL. K 27. (= Minisztertanácsai jegyzőkönyvek) Jegyzőkönyve az 1920. február hó 6.-án tartott minisztertanácsnak, 31. pont. Ebben az szerepel, hogy míg a főkegyúri jog gyakorlásának módja tisztázást nem nyer, az egyházi főhatóság a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel történő előzetes egyeztetés után tölthesse be a kanonoki javadalmakat.

⁴¹ Vö. *Beke M.*: A magyar katolikus püspökkari tanácskozások ... 1919–1944 között i. m. 51.; ASRS. AA.EE.SS. Pio XI, Ungheria, pos. 17. fasc. 24. ff. 6r–8r.

⁴² Szó szerint: fokozatos előlépés. Ez azt jelentette, hogy ha egy kanonok elhunyt vagy püspöki méltóságra emelkedett, a rangban utána elhelyezkedő kanonokok automatikusan feljebb léptek egyet a káptalani ranglétrán. Sokszor ez nem volt lefektetve a statútumokban, az eljárás szokásjogon alapult. Bővebben lásd: *Bánk J.*: Káptalani méltóságok i. m. 26–30.

⁴³ A bíboros államtitkár levelét lásd: Primási Levéltár (továbbiakban: PL.), Cat. 15, 494/1920. Levelében a jól tájékozott kalocsai káptalani vikárius is megemlítette: ASRS. AA.EE.SS. Pio XI, Ungheria, pos. 17. fasc. 24. ff. 6r–8r.

mennyi esetben úgy járt el, hogy az 1920-as megállapodás értelmében értesítette a vallás- és közoktatásügyi minisztert, hogy a fokozatos előrelépés alapján melyik kanonokot melyik stallumra szeretné kinevezni, majd be sem várva a választát, előléptette a kanonokokat. A miniszter pedig pár napon belül a nevek említése nélkül a kinevezéseket tudomásul vette.⁴⁴

A kalocsai káptalani iratanyagból részletesebben is képet kaphatunk a három graduális promócióról.⁴⁵ Az első 1920 utáni kinevezés 1921. január 10-én történt, a bácsi kisprépost halálával megüresedett stallumtól kezdve fokozatosan előléptek a káptalan tagjai, az utolsó, ifjabb mesterkanonoki stallumra a korábbi apatini plébános, Rechner Konrád került. Az érsek a 403. kánonra hivatkozva hajtotta végre a fokozatos előlépéseket és a megürült stallum betöltését.⁴⁶ Rechner köszönőlevele a kinevezéséért június 19-én kelt,⁴⁷ miközben a vallás- és közoktatásügyi miniszter június 24-én vette tudomásul a „tervbe vett” kinevezést.⁴⁸ A következő üresedés a káptalanban ugyanebben az évben az örkanonok halálával következett be. A vallás- és közoktatásügyi minisztert az érsek szeptember 28-án értesítette a fokozatos előléptetésekről, illetve hogy az addigi futaki plébános, Wiederkehr Józsefet szándékozik ifjabb mesterkanonokká kinevezni.⁴⁹ Vass József október 5-én hagyta jóvá a „tervbe vett” intézkedést.⁵⁰ Az érintett papnak írt levél vázlata a kinevezéséről szeptember 28-án kelt, azonban a datálást október 3-ra javították.⁵¹ Látható tehát, hogy

⁴⁴ Uo. f. 7rv.

⁴⁵ Ezekben közös pont, hogy míg a székesfőkáptalanhoz, az érintettekhez vagy a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez írt levelek fennmaradt vázlatainak megfogalmazásában általában már megtörtént kinevezés szerepel, esetleg átjavítva a kinevezés szándékára, a vallás- és közoktatásügyi miniszter minden esetben a „tervbe vett” kinevezéseket hagyta jóvá. Erre az érseki irodában is felfigyeltek, több helyen a palliumon pirossal a „tervbe vett” kifejezés idézőjelbe téve szerepel.

⁴⁶ KFL. I.1.a. Egyházkormányzati iratok, 40.ND, Capitulum, Kanonoki kinevezések 1867–1944, 2286 ad 2462/1921

⁴⁷ KFL. I.1.a. Egyházkormányzati iratok, 40.ND, Capitulum, Kanonoki kinevezések 1867–1944, 2285 ad 2462/1921

⁴⁸ KFL. I.1.a. Egyházkormányzati iratok, 40.ND, Capitulum, Kanonoki kinevezések 1867–1944, 2462/1921.

⁴⁹ KFL. I.1.a. Egyházkormányzati iratok, 40.ND, Capitulum, Kanonoki kinevezések 1867–1944, 3498/1921 ad 3610/1921.

⁵⁰ KFL. I.1.a. Egyházkormányzati iratok, 40.ND, Capitulum, Kanonoki kinevezések 1867–1944, 3610/1921. Vass József levelében hivatkozott rá, hogy szept. 28-ai keltezéssel kapta meg az érsek levelét.

⁵¹ KFL. I.1.a. Egyházkormányzati iratok, 40.ND, Capitulum, Kanonoki kinevezések 1867–1944, 3498/1921 ad 3610/1921.

a kinevezés ismételten a vallás- és közoktatásügyi miniszter válasza előtt kelt. A harmadik eset a nagyprépost 1922-ben bekövetkezett halála volt, mely stallumra az érsek Horvát Győző állítása szerint 1922. január 27-én nevezte ki Macskovicsot, tehát még az ötéves fakultás lejárta előtt.⁵² A fokozatos előléptetést a vallás- és közoktatásügyi miniszter február 8-án nyugtázta.⁵³ Az ifjabb mesterkanonoki stallumot Várady némileg később töltötte be, február 16-án értesítette a vallás- és közoktatásügyi minisztert, hogy szándékában áll Kalmár Sándort e hivatalra kinevezni, aki február 28-án ezt tudomásul vette.⁵⁴ Az érintettek a kinevezésről szóló okirat február 21-én kelt.⁵⁵

1923-ban ismét a nagypréposti stallum ürült meg. Horváth véleménye szerint nincs akadály, hogy az Apostoli Szentszék nevezze ki Macskovics hivatali utódját, azonban – ahogy a bíboros államtitkár annak idején helyben hagyta – nem szabad mellőzni az előzetes egyeztetést a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel. Végül felvetette, hogy figyelembe véve a magyar körülményeket és az idézett kánonokat, talán meg kellene határozni, hogy a stallum mentes legyen a rezerváció alól, vagy vissza kellene térni a korábbi gyakorlathoz, amelynek meghosszabbítását 1922-ben a püspökök nem kérték.⁵⁶

3. A Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának 1923. május 21-ei ülése

A káptalani helynök felvetése nyomán a kérdést a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának tanácskozása vitatta meg májusban.⁵⁷ Vélhetően azért ez a dikasztérium, mivel a kánonok kinevezése a magyar közjogi álláspont szerint a főkegyúri jog egyik jogosítványa

⁵² ASRS. AA.EE.SS. Pio XI, Ungheria, pos. 17. fasc. 24. f. 7v. Valamint: KFL. I.1.a. Egyházkormányzati iratok, 40.ND, Capitulum, Kanonoki kinevezések 1867–1944, 413/1922 ad 651/1922.

⁵³ KFL. I.1.a. Egyházkormányzati iratok, 40.ND, Capitulum, Kanonoki kinevezések 1867–1944, 651/1922.

⁵⁴ KFL. I.1.a. Egyházkormányzati iratok, 40.ND, Capitulum, Kanonoki kinevezések 1867–1944, 814/1921 ad 955/1921. Vass József hivatkozik arra, hogy az érsek levele febr. 16-án kelt. A vázlat szintén febr. 16-ai keltezésű.

⁵⁵ KFL. I.1.a. Egyházkormányzati iratok, 40.ND, Capitulum, Kanonoki kinevezések 1867–1944, 813/1921 ad 955/1921. A Kalocsai Főegyházmezei Levéltárban a kanonoki kinevezések kapcsán áttekintettem a KFL. I. b. 9. Káptalan működésére vonatkozó iratokat tartalmazó dobozt és a vizsgált periódussal foglalkozó Főkáptalani jegyzőkönyvet (KFL. II.1.a.) is, azonban ezekben nem találtam érdemi információt. Elsődlegesen a beiktatások időpontját közli: *Lakatos Andor*: A Kalocsai Főszékeskáptalan Levéltára (reperitórium). Kalocsa 1998. 91–106.

⁵⁶ Vö. ASRS. AA.EE.SS. Pio XI, Ungheria, pos. 17. fasc. 24. ff. 6r–8r.

⁵⁷ ASRS. Rapp. Sess. 1921, Sessione 1262.

volt, amely jog egyes jogosítványainak gyakorlására a magyar állam igényt formált, míg az Apostoli Szentszék nem mondta ki a megszüntét csak király hiányában a felfüggesztését. Tehát állam és egyház kapcsolatát érintette a téma, ezekben az ügyekben pedig a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja volt az illetékes.⁵⁸

A körülményeket ismertető pár oldalas előkészítő füzet mellett a jegyzőkönyv meglehetősen rövid, egy-egy mondatos észrevételeket rögzít. A füzet tartalmazza a helyzet felvázolását, valamint annak leszögezését, hogy a Pápai Államtitkárság részéről az merült fel, hogy a lemondani kénytelen és megfelelő ellátás nélkül maradt püspökök egyikéről így lehetne gondoskodni. Név szerint úgy vélték, hogy Radnai Farkas címzetes érseket kellene kinevezni a méltóságra. Azt olvasták ki a káptalani helynök leveléből, hogy korábban a kormány töltötte be a káptalani méltóságokat, és már 1916 előtt azért adtak a kinevezésre a püspököknek különleges felhatalmazást, hogy elkerüljék a konfliktust a kormánnyal. Azt a következtetést vonták le továbbá belőle, hogy Horváth az 1435. kánon 2. §-a alapján szeretné, ha ma is a kalocsai ordinárius nevezhetné ki a nagyprépostot. Felmerült tehát a kérdés: tényleg igaz, hogy Magyarország akkori helyzetében a javadalmat nem fenntartottként kell kezelni az állítólagos főkegyúri jog miatt, amely a javadalomhoz kapcsolódik? Akkor is, ha nincs főkegyúr, aki a prezentálás jogát gyakorolhatná? Ki lép tehát a helyébe? Az előkészítő füzet a feltett kérdésekre sugallja a választ, hogy az, aki ha nem lenne főkegyúri joghoz kötve a javadalom – tekintve, hogy káptalani első méltóságról van szó –: maga a római pápa. Ezzel szemben vélte úgy Horváth a vonatkozó kánon sajátos értelmezésével, hogy mivel akkor épp nincs főkegyúr, a javadalom szabad betöltésű. Adódott tehát a tanácskozó bíborosok számára megválaszolendő kérdés, hogy milyen eljárást kellene követni a kalocsai nagypréposti javadalom betöltésénél.⁵⁹

A május 21-ei ülésen Pietro Gasparri bíboros államtitkár,⁶⁰ Gaetano de Lai, a Konzisztoriális Kongregáció bíboros titkára,⁶¹

⁵⁸ Vö. *Niccolò del Re*: La Curia Romana. Lineamenti storico-giuridici. Seconda edizione. Roma 1952. 107.; *Bánk József*: Egyházi jog. Bp. 1958. 55.

⁵⁹ ASRS. Rapp. Sess. 1921, Sessione 1262, Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari. Colocza. Provvista di Beneficio.

⁶⁰ A XV. Benedek idején az államtitkári hivatal viselő Pietro Gasparrit 1922. febr. 6-án XI. Pius pápa is kinevezte államtitkárává. Acta Apostolicae Sedis (továbbiakban: AAS.) 14. (1922) 6. sz. 171. Mint ilyen ő állt a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának élén prefektusként. Vö. *Bánk J.*: Egyházi jog i. m. 55.

⁶¹ 1908-tól volt a Konzisztoriális Kongregáció bíboros titkára. Vö. AAS 1. (1909) 1. sz. 111.

Merry del Val, a Szent Officium bíboros titkára,⁶² Raffaele Scapinelli Léguigno, a Szerzetesi Kongregáció bíboros prefektusa,⁶³ Gateano Bisleti, a Szemináriumok és Egyetemek Kongregációjának bíboros prefektusa,⁶⁴ valamint Andreas Frűwirth⁶⁵ bíboros és Francesco Borgongini Duca helyettes államtitkár,⁶⁶ az ülésről a jegyzőkönyv készítője vettek részt.⁶⁷ De Lai szerint a főkegyúr jogait az egyházi jogi törvénykönyv akkor védi, ha az létezik. Itt azonban nem ez a helyzet, így nincs is jogalapja a feltett kérdésnek. Merry del Val hasonlóan vélekedett, szerinte egyszerűen annyit kellene válaszolni, hogy mivel nincs koronás király, így a javadalmat az egyházi jog szabályai szerint töltik be, amely a betöltését az Apostoli Szentszék számára tartja fenn. Scapinelli azt a megfigyelését közölte, hogy a Szentszék soha nem ismerte el a magyar király főkegyúri jogát és a püspököknek a nagyprépost kinevezésénél is az Apostoli Szentszék nevében történő kinevezést engedélyezte. Végül Gasparri szintén arra az álláspontra helyezkedett, mint Merry del Val. Véleménye szerint ezt úgy kellene Horváthnak megírni – tekintve, hogy ekkor még nincs végleges szentszéki határozat arról, hogy létezik-e főkegyúri jog –, hogy: feltételezve, de nem megengedve a létezését a magyar királyi főkegyúri jognak, mivel gyakorlatban nincs főkegyúr, az egyházi jogi normák szerint az Apostoli Szentszék tölti be a stallumot. A pápa a bíborosok tanácskozásának eredményét május 22-én hagyta jóvá.⁶⁸

A kinevezendő személyről az ülés jegyzőkönyvében nincs szó, amelyből kitetszik, hogy a célja nem a kinevezés konkretizálása volt, hanem a főkegyúr hiányából és a kánonjogi passzusok értelmezéséből fakadó ellentmondás tisztázása és az Apostoli Szentszék jogainak védelme. A nuncius a tanácskozás eredményéről Borgongini Duca június 9-ei levele nyomán, a Gasparri által tervezettnél némileg finomabb formában, latin nyelven informálta Horváth Győzöt június 20-án: mivel nincs főkegyúr, így a kánonjog szerint, a 396. kánon 1. §-a értelmében a Szentszéknek van fenntartva a nagypréposti stallum betöltése.⁶⁹

⁶² 1914. okt. 14-től töltötte be e tisztséget. Vö. AAS 6. (1914) 16. sz. 525.

⁶³ E tisztséget 1918. dec. 19-étől töltötte be. Vö. AAS 11. (1919) 1. sz. 30.

⁶⁴ A pápa 1915. dec. 1-jén nevezte ki a Szemináriumok és Egyetemek Kongregációjának élére. Vö. AAS 7. (1915) 19. sz. 547.

⁶⁵ A pápa 1915. dec. 6-án kreálta bíborossá, domonkos szerzetes volt. Vö. *Annuario Pontificio* (továbbiakban: AP), 1916. 50.

⁶⁶ Kinevezése 1922. okt. 14-én kelt. Vö. AAS 14. (1922) 15. sz. 563.

⁶⁷ Valamennyi felsorolt bíboros a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja tagja volt. Vö. AP, 1922. 410.

⁶⁸ ASRS. Rapp. Sess. 1921, Sessione 1262.

⁶⁹ A nuncius levele: AAV. Arch. Nunz. Ungheria, busta 8. fasc. 2.4. f. 199rv.

4. Batthyány Vilmos jelöltsége a kalocsai nagypréposti stallumra

Kezdetben, ahogy a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja ülését előkészítő füzetből láthattuk, Radnai Farkas neve merült fel a nagypréposti méltóságra.⁷⁰ Batthyány Vilmost az egri nagyprépostságra szánták. Legalábbis a pápa kézírásával írt, keltezetlen lapon az utóbbi stallum mellett Batthyány, a kalocsai nagypréposti stallum mellett Radnai neve szerepelt, alattuk pedig Novák Istváné, akinek a Keleti Egyházügyi Kongregációban adott volna munkát.⁷¹ Hozzá kell azonban tennünk, hogy az egri nagypréposti méltóság ekkor még nem volt üres: 1921-től Csekó Gábor töltötte be. Félreértésből adódott, hogy felkerült a listára.⁷² Borgongini Duca szerint, amikor a Csehszlovákiából kiutasított, illetve azt elhagyni kényszerült püspökök ügyét tárgyalta XI. Piussal a pápai audiencián, akkor adta át neki a pápa a cédulát, azt állítva, hogy Schioppa nuncius javasolta ezt a megoldást. Mindazonáltal a helyettes államtitkár a nunciushoz írt levelében hoztette, hogy amennyiben Batthyány ügyének rendezését sürgősebbnek tartja, jelezze.⁷³ Valószínűsíthető tehát, hogy Schioppa nuncius római tartózkodása alatt magával a pápával is beszélt a témáról, aki április 17-én fogadta audiencián, és vagy a nuncius nem tájékozódott kellően, vagy a pápa utólag esetleg nem jól emlékezett a beszélgetés részleteire.⁷⁴

⁷⁰ ASRS. Rapp. Sess. 1921, Sessione 1262, Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari. Colocza. Provvista di Beneficio.

⁷¹ A kézzel írt ceruzás feljegyzések: ASRS. AA.EE.SS. Pio XI, Ungheria, pos. 17. fasc. 24. f. 15r; a róluk készült másolat: uo. f. 3r. Borgongini Duca küldte el 1923. jún. 2-án visszakérőleg a feljegyzést Schioppa nunciushoz, a kísérőlevelében olvasható, hogy a pápa kézírása. Vö. AAV. Arch. Nunz. Ungheria, busta 8. fasc. 2.4. ff. 200–201r.

⁷² Az egri nagypréposti stallum Debreczeni János halálával 1921 márciusában üresedett meg, azonban nem maradt sokáig üresen. Májusban sor került Csekó Gábor olvasókanonok nagypréposttá történő kinevezésére. Vö. Hírek. Meghalt az egri nagyprépost. Az Est, 1921. április 1. 4.; Napihírek. (Egyházi kinevezések.). Budapesti Hírlap, 1921. május 11. 4. Az 1921-es Schematismusban Csekó Gábor még olvasókanonokként szerepelt, 1922-től nagyprépost volt és e hivatalt viselve hunyt el 1930-ban. Vö. Schematismus cleri archi-dioecesis Agriensis ad annum Jesu Christi 1921. Agriae [1921]. 5.; Schematismus cleri archi-dioecesis Agriensis ad annum Jesu Christi 1922. Agriae [1922]. 5.; Apró hírek. (Meghalt az egri nagyprépost.). Budapesti Hírlap, 1930. június 11. 9.

⁷³ Borgongini Duca 1923. jún. 2-ai levele: AAV. Arch. Nunz. Ungheria, busta 8. fasc. 2.4. ff. 200–201r.

⁷⁴ Vö. Hírek. (Schioppa nuncius a pápánál.). Magyarország, 1923. április 17. 4.

A nuncius június 22-ei válaszában jelezte, hogy az egri nagypréposti javadalomnál félreértésről volt szó,⁷⁵ ugyanekkor kelt jelentésében pedig a volt nyitrai püspököt javasolta a kalocsai nagypréposti javadalom betöltésére. Ezt szociális szempontokkal támasztotta alá. Radnai ugyanis a veszprémi püspök vendégszeretétét élvezte egyik kastélyában, illetve úgy tudta, hogy tőle kapott anyagi támogatást is, míg Batthyány püspök Budapesten egy kétszobás albérletben élt és az angolkisasszonyoknál étkezett. Ennek ellenére a büszkesége és jelleme miatt valószínűsítette, hogy nem fogja elfogadni a javadalmat abban a kalocsai főegyházmegyében, ahol nemrég még úgy gondolta, hogy érsek lehet.⁷⁶ Mindezek ellenére, ha a Szentszék arra utasítja, akkor foglalkozni fog az ügyel. Különösen, hogy a cseh-szlovák állam által felajánlott 10 ezer francia frank nyugdíj szerinte a két főpapnak nem elegendő a tisztességes megélhetéshez, tekintve, hogy a magyar korona mindennap veszít az értékéből, a megélhetési költségek pedig napról napra nőnek, és ahogy kompetens személyek

⁷⁵ ASRS. AA.EE.SS. Pio XI, Ungheria, pos. 17. fasc. 24. f. 13rv.

⁷⁶ Reális esélye ennek a verzióknak tulajdonképpen nem volt. Horthy Miklós kormányzó, amennyiben Prohászka Ottokár vagy Vass József kalocsai érseki kinevezése nem lenne keresztülvihető, szívesen vette volna Batthyány Vilmos kalocsai érseki kinevezését. Vass Józsefről, aki a kormány jelöltje volt a kalocsai érseki székbe, Horthy úgy vélekedett, hogy túl nagy ugrás lenne számára ez a méltóság, szerencsésebb lenne például Győrbe utódlási joggal ellátott koadjutornak kinevezni a beteg Fetser Antal püspök mellé, azonban mivel ő volt a kormány jelöltje, mellyel nem szeretett volna konfliktust, hivatalosan őt támogatta Kalocsára, és csak másodsorban említette meg, hogy ha kinevezése nem lenne keresztülvihető, akkor Batthyányt ajánlja. Vö. *Tóth K.*: Prohászka Ottokár i. m. 346. Valamint: ASRS. AA.EE.SS. Pio XI, Ungheria, pos. 13. fasc. 21. ff. 83r–84v, Schioppa nuncius 1923. máj. 3-ai jelentése Pietro Gasparri bíboros államtitkárnak. Batthyányt Csernoch János hercegprimás Klebelsberg Kunonak „könnyen ütköző, túl kemény” emberként írta le, aki a hosszú nyitrai kormányzása alatt „a szélesebb rétegek előtt mindig idegen maradt”. Ezért nem látta volna szívesen kalocsai érseki székben. Klebelsberg pedig menekült püspökként nem tartotta volna szerencsésnek a kinevezését. A nuncius bár a vallás- és közoktatásügyi miniszternek felvetette Batthyány lehetséges érseki kinevezését, valójában a Pápai Államtitkárságra küldött leveleiben végig Zichy Gyula kinevezése mellett érvelt. Vö. MNL. OL. K 64. 11. cs. 34/a t. 1924. Klebelsberg Kuno 1923. febr. 23-ai levele Daruváry Gézának, a külügyminisztérium vezetésével ideiglenesen megbízott igazságügyminiszternek. A nuncius véleményéhez lásd: *Tóth K.*: Prohászka Ottokár i. m. 330. 332. 333. 337. 344–345. 347.

prognosztizálják: nőni is fognak.⁷⁷ Ebben nem tévedett a nuncius, 1923 márciusától hiperinfláció kezdődött Magyarországon.⁷⁸

Július 5-én Gasparri már arról értesítette, hogy a pápa kész a kalocsai nagypréposti javadalmat Batthyáynak juttatni, azonban arra kérte, hogy értesítse arról, hogy a csehszlovák kormány nagy valószínűséggel, ha egyházi javadalomhoz jut, tovább nem fogja a megígért nyugdíjat utalni, mivel csak addig ígérte meg azt, míg más egyházi tisztséget nem kap. Másrészről a nyugdíj emelésére tett bármely kísérlet – még a Szentszék részéről is – biztosan sikertelen lenne. Így ha visszautasítja a felajánlott javadalmat, akkor a Szentszék nem tudna az ellátásáról megfelelően gondoskodni.⁷⁹ Schioppa nuncius július 12-én francia nyelven kommunikálta a Gasparri által leírtakat.⁸⁰ Mivel Batthyány Vilmos ekkor a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságban, Felsőlendván tartózkodott, onnan válaszolt július 18-án. Mindössze arra szorítkozott, a postai cenzúrára hivatkozva, hogy udvariasan elutasította a felajánlott javadalmat.⁸¹ A választ július 26-án közölte minden további magyarázat nélkül a nuncius Gasparrival.⁸² Ezt követően a szentszéki levelezés a témáról jópár hónapra megszakadt. Batthyány visszautasításában közrejátszhatott büszkesége és esetleges reménykedése, hogy – mivel Zichy egészségi állapota miatt nem szeretné a kalocsai érsekséget elfogadni⁸³ – mégiscsak ő

⁷⁷ ASRS. AA.EE.SS. Pio XI, Ungheria, pos. 17. fasc. 24. f. 17rv.

⁷⁸ Erről rendkívül részletesen ír: *Botos János: A fizetőeszköz inflációja az első világháború alatt és után 1914–1924.* *Múltunk* 60. (2015) 3. sz. 70–138. A fenti információra: uo. 120.

⁷⁹ AAV. Arch. Nunz. Ungheria, busta 8. fasc. 2.4. f. 205rv.

⁸⁰ AAV. Arch. Nunz. Ungheria, busta 8. fasc. 2.4. f. 206rv. A nuncius Körömdre küldte levelét.

⁸¹ AAV. Arch. Nunz. Ungheria, busta 8. fasc. 2.4. f. 203r.

⁸² ASRS. AA.EE.SS. Pio XI, Ungheria, pos. 17. fasc. 24. f. 20r. A Pápai Államtitkárság anyagában megtalálható egy 1923. aug. 13-ai keltezésű levélfogalmazvány (uo. f. 21), melyben Pietro Gasparri tudomásul vette a nuncius értesítését azzal a megkötéssel, hogy érvényben vannak az általa július elején leírtak, azonban ennek eredetije nem található meg a vonatkozó nunciatúrai iratok között. Vagy nem került elküldésre, vagy elkallódott, vagy szórvány anyagként máshová került iktatásra.

⁸³ Vö. például: *Lakatos Andor: A kalocsai érsekség 100 esztendeje.* A kalocsa-bácsi érsekségtől a kalocsa-kecskeméti főegyházmegyéig 1909–2009. Pozsony 2009. 26.; *Salacz G.: A főkegyúri jog i. m. 77.* Arról, hogy Zichy orvosi igazolást is hozott AAV. Arch. Nunz. Ungheria, busta 8. fasc. 2.2. f. 141r: De Lai a Konzisztoriális Kongregáció titkára 1923. aug. 6-ai Lorenzo Schioppa nunciusnak írt levele. Ha XV. Benedek pápa (1914–1922) nem hunyt volna el 1922-ben, akkor előfordulhatott volna, hogy Batthyányt nevezzi ki kalocsai érseknek, ugyanis Somssich követ 1921. febr.-i értesülése

lehetne az érsek. November 25-én a kérdés végleg tárgyalanná vált: Batthyány Vilmos ugyanis életének 53. évében Kőrmenten elhunyt.⁸⁴

III. A kalocsai nagypréposti stallum betöltése Vass Józseffel

1. A kalocsai érseki javadalom átadása és a nagypréposti kinevezés összefüggése

A nagypréposti méltóság betöltése a kalocsai érsekség betöltésének kontextusában került ismét szóba. A kormány kezdetben Prohászka Ottokárt szerette volna kineveztetni a kalocsai érseki méltóságra, a helyére pedig Vass József népjóléti és munkaügyi minisztert,⁸⁵ majd április végére, amikor egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy Prohászkat index ügye miatt a Szentszék nem fogja kinevezni, Vass József lett a primás, illetve a kormány új jelöltje Kalocsára. A kormányzó csak azért támogatta ezt a tervet, hogy ne kerüljön ellentmondásba a kormánnyal, az ő favoritja Batthyány volt.⁸⁶ Az Apostoli Szentszék viszont nem szeretett volna politikus püspököt, így a kormány és Vass reményei sem realizálódtak. A Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja bíborosainak 1923. május 21-ei tanácskozását követően a bíborosok javaslatát követve a pápa Zichy Gyulát, a pécsi püspököt szerette volna kalocsai érsekké kinevezni,⁸⁷ azonban a kormány el-

szerint a pápa megígérte neki, hogy a legközelebb megürülő püspökségre ki fogja nevezni. Vö. *Salacz G.*: A főkegyúri jog i. m. 77.

⁸⁴ Vö. Hírek. Batthyány Vilmos gróf címzetes érsek meghalt. Nemzeti Ujság, 1923. november 25. 5.

⁸⁵ *Timár István*: A bethleni konszolidáció „szürke eminenciása”. – Vass József politikai pályafutásának vázlatja – . Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények 22. (1995) 4. sz. 69. A nemzetgyűlésnek ekkor nem volt tagja, mivel Vasváron, a pótválasztáson, melyen indult, Haller Istvánnal szemben alulmaradt. Vö. Nemzetgyűlési almanach. Szerk. Lengyel László – Vidor Gyula. Bp. 1922. 211. A kormány kívánságát a kinevezésekre vonatkozóan 1923. márc. 4-én foglalta írásba a szentszéki követség: ASRS. AA.EE.SS. Pio XI, Ungheria, pos. 13. fasc. 21. f. 43r, aláírás nélküli lapon.

⁸⁶ Sokkal részletesebben lásd: *Tóth K.*: Prohászka Ottokár i. m. 334–348.

⁸⁷ Arról, hogy a Szentszék határozottan a papok politizálása ellen foglalt állást, Gasparri e tárgyban körlevelet is kiadott, hogy nem szeretnének Vass esetével precedenst teremteni: MNL. OL. K 64. 11. cs. 34/a t. 302. res. pol./1923, 24-es szám. Somssich követ 1923. máj. 19-ei levele Daruváry Gézának, a külügyminisztérium vezetésével megbízott igazságügyi miniszternek. (Az irat másolatban megtalálható: MNL. OL. K 105 [=Külügyminisztérium. Vatikáni követség.], 35. csomó, M-6j. 1923/88. pol. sz. f. 73–76). A bíborosok szintén nem szerettek volna politikus püspököt, melyhez hozzájárult az is, hogy Andreas Frühwirth bíboros Vass tanítása tisztaságával kapcsolatban fogalmazott meg kételyt. Vö. ASRS. Rapp. Sess. 1923, Sessione 1262. Az utóbbi vá-

lenállása és a jelölt egészségügyi okokra történő hivatkozása miatt október végén meghagyva a pécsi püspöki székben kalocsai apostoli kormányzónak nevezte ki.⁸⁸ Így nem üresedett meg Pécsen a püspökség – ezzel úgy tűnt, hogy ejtette Mészáros János budapesti helynök pécsi megyéspüspöki kinevezését, amely az egyik konfliktusforrás volt a kormánnyal⁸⁹ – és lehetőséget adott Zichynek arra, hogy hozzá-
szokjon Kalocsához.

Az érintett pécsi megyéspüspököt már október 29-én értesítette Pietro Gasparri bíboros a kalocsai apostoli kormányzói kinevezéséről, de ekkor még pápai titoktartás terhe mellett tilos volt bárkivel ezt közölnie.⁹⁰ November 17-én el is fogadta a hivatalt, kérve, hogy az érseki javadalmat ő kezelhesse.⁹¹ E tényről a szentszéki követ révén a külügyminiszter már másnap a napi jelentésből értesült. Somssich ugyanis Borgongini Ducával folytatott eszmecserét, aki közölte vele, hogy megérkezett a válasz, így a kinevezés befejezett tény. Egyben arra kérte, hogy járjon közben a magyar kormánynál, hogy ne gördítsenek akadályt az apostoli kormányzó birtokba helyezésének útjába. A szentszéki követ azt felelte, hogy ha a kormány bele is egyezne ebbe, akkor sem azért, mert megelégedéssel veszi tudomásul, hanem a konfliktus elkerülése érdekében és a Szentszék iránti tiszteletből, és arra kérte a Szentszékot, hogy legyen több figyelemmel a magyar kormány kérései iránt a jövőbeli kinevezéseknél.⁹² Zichy kalocsai apostoli kormányzói kinevezéséről a nuncius dekrétuma december 10-én kelt.⁹³ Hogy kapcsolódik mindez a kalocsai nagypréposti stallumhoz?

dakhoz és azok tartalmának mérlegeléséhez lásd: *Tóth K.*: Prohászka Ottokár i. m. 350–351.

⁸⁸ Vö. Pietro Gasparri 1923. okt. 29-ei levele Zichy Gyulának: KFL. I.1.c. „Hivatali iratok. Beszédék. Meghívók” feliratú doboz.

⁸⁹ Legalábbis egyelőre ejtette Mészáros jelöltségét. Sokkal bővebben lásd: *Tóth K.*: Az Apostoli Szentszéknek i. m. 72–93.; *Uő.*: A pécsi püspöki szék 1926-os betöltése. *Századok* 154. (2020) 4. sz. 855–880.

⁹⁰ KFL. I.1.c. „Hivatali iratok. Beszédék. Meghívók” feliratú doboz. A Konzisztoriális Kongregáció titkára, Gaetano de Lai egy nappal később, okt. 30-án értesítette a kinevezésről Zichy Gyulát: uo. A kinevezést bizalmas formában már 1923. nov. 3-án bizalmas formában közölte az államtitkár: MNL. OL. K 64. 11. cs. 34/a t. f. 288r. számjeltávirat.

⁹¹ ASRS. AA.EE.SS. Pio XI, Ungheria, pos. 13. fasc. 22. ff. 52r–53r. Gaetano de Lainak egy nappal később, nov. 18-án erősítette meg, hogy elvállalja a kalocsai apostoli adminisztrátori megbízást: ASRS. AA.EE.SS. Pio XI, Ungheria, pos. 13. fasc. 22. f. 58r.

⁹² MNL. OL. K 64. 11. cs. 34/a. t. ad 649. res. pol./1923, 62. szám, Somssich követ 1923. nov. 18-ai levele Daruváry Géza külügyminiszternek, másolat.

⁹³ Lorenzo Schioppa még aznap elküldte Zichy Gyulának. A dekrétum eredetije: KFL. I.1.c. Zichy Gyula, „Gratulatio. Részvétnyilvánítás. Nyomatványok.

Erre a magyarázatot Lorenzo Schioppa nuncius december 7-ei és Khuen-Héderváry Károly december 8-ai jelentései adják meg, melyek ugyanazt az eseményt két különböző szemszögből ismertetik. December 6-án ugyanis Bethlen István miniszterelnök magához kérte Zichy Gyulát és annak jobb keze, Mosonyi Dénes kanonok jelenlétében megbeszélte vele az apostoli kormányzói kinevezés kérdését. A nuncius narratívája szerint – amely Zichy Gyula elbeszélésére támaszkodik – a miniszterelnök biztosította róla, hogy nem ellenzi a kormány a Szentszéknek ezt a lépését, azonban azt kívánja, hogy a megüresedett nagypréposti stallumra Zichy Vass Józsefet nevezze ki. Erre válaszolta azt, hogy mivel nem tud hivatalosan a kinevezéséről, nem is tud kötelezettséget vállalni ilyenre. Ezután az érseki menza javainak kezeléséről folytattak eszmecsereket. Bethlen kijelentette, hogy a kormánynak joga van beleszólni a püspöki javak kezelésébe, amire Zichy azt fejtegette, hogy nem kisebb vagy nagyobb összeget szeretne a kormánytól kapni, hanem az összes javat, amik az érseket megilletik. Erre a miniszterelnök azt válaszolta, hogy ez egy olyan kérdés, amelyet a minisztertanács fog szabályozni, ha hivatalos értesítést kapnak a kinevezéséről.⁹⁴

A szóváltás értékeléséhez fontos tudatosítani, hogy a vagyonfelügyeleti jog az apostoli királynak volt a joga, melyet 1867 után a vallás- és közoktatásügyi miniszter útján gyakorolt. Ebből következett, hogy a széküresedés idején a javadalmat miniszteri biztos kezelte, és a jövedelem a Vallásalapba folyt be. Bár apostoli király 1923-ban nem volt, Magyarország király nélküli királyság volt, és habár a kormányzó a főkegyúri jogokat nem gyakorolta, a magyar állam az ezzel összefüggő jogosítványokra igényt formált, és a vallás- és közoktatásügyi miniszter az uralkodó által ráruházott jogköröket származtatott jogon továbbra is gyakorolta.⁹⁵ Ez a nézet, amelyet a miniszter képviselt, ütközött azzal a felfogással, amit az Apostoli Szentszék és Zichy is képviselt: főkegyúr hiányában kizárólag az egyházjog rendelkezései az irányadók.⁹⁶

Kinevezések” feliratú doboz, „Kinevezések” alatt. A kísérelőlevél: KFL. I.1.c. „Hivatali iratok. Beszédék. Meghívók” feliratú dobozban.

⁹⁴ ASRS. AA.EE.SS. Pio XI, Ungheria, pos. 17. fasc. 24. f. 22rv.

⁹⁵ Vö. Az 1920. évi február hó 16-ára összehívott nemzetgyűlés irománya. I. köt. Bp. 1920. 23.; *Gergely Jenő*: A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945. Bp. 1997. 270–271.

⁹⁶ Ennek értelmében pedig a világi hatalomtól függetlenül az Apostoli Szentszék rendelkezik szabadon az egyházi javak felett (1495. kánon), illetve maga a római pápa a legfőbb kezelője az egyházi javaknak (1518. kánon). Vö. CIC, 1918. 435–436, 441. A nunciustól kapott értesülés szerint az összes hivatalához kapcsolódó jogban benne foglaltatik a kalocsai érseki javak és jövedelem kezelése. Vö. KFL. I.1.c. „Hivatali iratok. Beszédék. Meghívók” feliratú do-

Zichy a beszélgetés után azonnal felkereste Schioppa nunciust és beszámolt neki a történetéről. A nuncius pedig felhívta a figyelmét arra, hogy a kalocsai nagypréposti stallum betöltése a 396. kánon 1.§-a értelmében a pápának van fenntartva.⁹⁷

Khuen-Héderváry Sándor⁹⁸ jelentése egy-egy mozzanatban tér el a fent körvonalazottaktól. Szerinte Zichy már az elején leszögezte: nincs tudomása róla, hogy kinevezték-e már. Továbbá mikor Bethlen a Vass nagypréposti kinevezésével kapcsolatos álláspontjáról érdeklődött, azt válaszolta, hogy nem tehet rá ígéretet, mivel az simónia⁹⁹ lenne. A további faggatózásra pedig kitérően felelt, míg Mosonyi megjegyezte, hogy egy független apátság élére kellene inkább kinevezni Vasst. Végül Bethlen kijelentette, hogy Zichy birtokba helyezése az apostoli kormányzó magatartásától fog függeni, s a kormány a kérdéssel a kinevezés megtörténte után foglalkozik.¹⁰⁰

Mindkét jelentésből kitetszik tehát, hogy a kormány nagy hangsúlyt helyezett arra, hogy Vass Józsefet nevezzék ki kalocsai nagyprépostnak, kvázi ettől tették függővé, hogy a javadalom kezelését átadják-e Zichynek.

boz. Schioppa nuncius 1923. dec. 21-ei levele Zichy Gyulának.

⁹⁷ ASRS. AA.EE.SS. Pio XI, Ungheria, pos. 17. fasc. 24. f. 22rv. Vass Józsefnek egy kanonoki stallumra történő kinevezése nem ekkor került szóba először. Leopold Antal 1923. szept. 17-ei Csiszárík Jánosnak írt levele szerint egy alkalommal, amikor a nuncius a primással beszélgetett a kalocsai érseki és pécsi püspöki székek betöltéséről, előbbi maga hozta szóba, hogy Zichy jelöltsége a kalocsai érseki székre maradjon meg, a Pécsre jelölt Mészáros helyett elfogadható lenne egy másik jelölt, aki a kormánynak is kedves, Vass pedig kapjon egy jó kanonoki stallumot. MNL. OL. K 64. 11. cs. 34/a. t., 48 és 49. szám között, f. 251rv, 251v.

⁹⁸ A külügyminisztériumban I. osztályú követségi tanácsos volt, vö. Külügyi Közlöny, 1921. 4. sz. 57.; Külügyi Közlöny, 1922. 8. sz. 69.

⁹⁹ Bánk József megfogalmazásában: „szentségtörő szerződés, amelyet az isteni vagy egyházi törvény tilalmaz, mivel a lelki dolgokat földi dolgokkal egyenértékűvé teszi, és így felcseréli.” Bővebben lásd: *Bánk József: Kánoni jog II. Igazgatási jog, eljárási jog, büntetőjog.* Bp. 1963. 848–852. Az idézet forrása: uo. 849. Itt most arról van szó, hogy az érseki javak feletti rendelkezés átadásáért cserébe kellett volna Vasst nagypréposttá kinevezni, illetve erre ígéretet tenni.

¹⁰⁰ MNL. OL. K 64. 11. cs. 34/a. t., ad 664. res. pol./1923, 63. szám. Ez a jelentés tartalma a szakirodalomból már ismert: *Csizmadia Andor: A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy korszakban.* Bp. 1966. 296.; *Salacz G.: A főkegyúri jog i. m.* 82.

2. Érvék és ellenérvék – a vélemények kiformalódása

A kérést nyomatékositotta, hogy január 7-én Bethlen István miniszterelnök személyesen felkereste a nunciust a kéréssel, aki ezt még aznap jelentette Pietro Gasparrinak.¹⁰¹ Ebből kirajzolódik az óhaj háttere is: Vass, aki fontos szolgálatot tett a katolikus egyháznak és a kormánynak is, ha egy nap ki szeretne vonulni a politikai életből, akkor – tekintve, hogy sokáig miniszter is volt – nem tűnik kielégítőnek, hogy az alsópapság soraiba térjen vissza. Ezért lenne jó kalocsai nagypréposttá kinevezni. Említette azt is, hogy Zichyvel már beszélt a kérdésről, de akkor még nem volt apostoli kormányzóvá kinevezve, így nem tudott érdemben nyilatkozni. A nuncius Bethlennek is rámutatott, hogy a kalocsai nagypréposti stallum betöltése az Apostoli Szentszéknek van fenntartva, így nem kommunikálhatja prezentáció formájában, csak egyszerű kérésként a bíboros államtitkárnak. Különösen fontos volt az elvi álláspont hangoztatása, hiszen mint korábban már utaltam rá, a Szentszék álláspontja az volt, hogy – függetlenül attól, hogy történetileg létezett-e a főkegyúri jog – mivel nincs főkegyúr, nincs aki a főkegyúri jogokat gyakorolja, így az egyházi javadalmak betöltésénél az egyházjog szabályai érvényesülnek.¹⁰² Schioppa nuncius felhívta továbbá Bethlen figyelmét arra, hogy a székesfehérvári egyházmegyéhez tartozó Vass kalocsai nagypréposttá történő kinevezése negatív benyomást kelthet, és jogos elégedetlenséget szülhet a kalocsai papság körében és a kalocsai káptalanban, ahol nincs hiány az érdemekben gazdag papokban, akik szintén érdemesek lennének a javadalomra. Mindemellett megígérte, hogy a Szentszék tanulmányozni fogja a kérés teljesítésének lehetőségét.¹⁰³

A nuncius felhozta a kalocsai érseki, illetve a nagyváradai püspöki menza apostoli adminisztrátoroknak történő átadása kérdését is, melyekkel kapcsolatban Bethlen biztosította, hogy nem támasztanak nehézséget.¹⁰⁴ Ezen kívül a nuncius a pápa Magyarország iránti jóin-

¹⁰¹ A nuncius meg is jegyezte, hogy ritkán keres fel ügyintézés céljából bármely diplomatát. Következésképpen annak, hogy most megtette, jelentősége van. ASRS. AA.EE.SS. Pio XI, Ungheria, pos. 17. fasc. 24. ff. 25r–27r.

¹⁰² Erre kiváló példa: ASRS. Rapp. Sess. 1921. Sessione 1243. A főkegyúri jogról vallott szentszéki elképzelésekről lásd: *Tóth Krisztina: A főkegyúri jog a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja agendáján 1920 körül*. In: *Magyarország és a római Szentszék II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században*. (Collectanea Vaticana Hungariae I/15.) Szerk. Tusor Péter – Szóvák Kornél – Fedeles Tamás. Bp.–Róma, 2017. 337–360.

¹⁰³ ASRS. AA.EE.SS. Pio XI, Ungheria, pos. 17. fasc. 24. f. 25rv.

¹⁰⁴ Kalocsa vonatkozásában erről a nuncius 1924. jan. 9-én Zichy Gyulát is értesítette, azzal, hogy úgy adják át a javadalmat, ha a Várady által hátrahagyott adósságokat rendezi. A levélben a kormány óhaja Vass nagypréposttá történő kinevezésére nem kerül elő, amely a nuncius fentiekben, a követ-

dulatát is hangsúlyozta, megemlítve többek között, hogy nem írták át az egyházmegyei határokat, apostoli kormányzókat neveztek ki püspökök helyett, és a püspöki kinevezéseknél nemcsak érintetlenül hagyta a Szentszék a főkegyúri jog kérdését, hanem a kormány politikai észrevételeket is tehet a jelölt ellen. Ezt a kormány sem szeretné elveszíteni, így a miniszterelnök arról biztosította, hogy megpróbálják méltón viszonzni azt. A beszélgetésből kiindulva a nuncius azon a véleményen volt, hogy a kormány kérését teljesíteni kellene.¹⁰⁵

Ezt követően hosszasan kifejtette Vassról a véleményét. Meggyőződése, hogy jó pap. Bár színházakat és mozikat látogat, ez hivatalához tartozó kötelezettsége, tehát miniszterként teszi. Azzal vádolják, hogy kultuszminiszterként kedvezett a protestánsoknak a katolikusokkal szemben, viszont pont ő volt az, akinek sikerült elérnie azt a Szentszék által is helyeselt kormányzati döntést, hogy nemzeti ünnepek alkalmával az ünneplés vallási részét tartsák az egyes felekezetek külön-külön a saját templomukban.¹⁰⁶ Ellenvetést jelenthetne, hogy

kező bekezdésekben vázolt véleménye fényében érthető. Vö. KFL. I.1.c. „Hivatali iratok. Beszédék. Meghívók” feliratú doboz. Az ígélet ellenére a későbbiekben mindkettővel kapcsolatban adódtak nehézségek, mindkét esetben a hűségeskü kapcsán. A nagyváradi apostoli kormányzó ugyanis román állampolgárként nem tehette azt le, így a magyar részi javakat 1924-től egy a vallás- és közoktatásügyi miniszter vezetésével felálló bizottság kezelte, a kalocsai javadalom átadása pedig több hónapot késett, mivel Zichy Gyula a kormányzónak leteendő eskü szövegét kifogásolta, és csak több hónap múlva sikerült róla egyezsége jutni. Végül máj. 9-én tette le az esküt és ekkor lépett a javadalom élvezetébe is. A nagyváradi javak kezeléséről lásd például: Klebelsberg Kuno Schioppa nunciának írt 1924. júl. 2-ai levelét: AAV. Arch. Nunz. Ungheria, busta 11. fasc. 6.11. f. 541rv, valamint a magyar szentszéki követség 1930. szept. 22-én a Pápai Államtitkárságra benyújtott memorandumát: ASRS. AA.EE.SS. Pio XI, Ungheria, pos. 46. fasc. 44. f. 65rv. Zichy hűségesküjéről bővebben lásd: *Fejérdy András: A Szentszék és a püspöki hűségeskü új szövegének megállapítása 1924-ben.* In: Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920–2015. Szerk. Fejérdy András. Bp.-Róma 2015. 107–126.

¹⁰⁵ ASRS. AA.EE.SS. Pio XI, Ungheria, pos. 17. fasc. 24. ff. 25v–26v.

¹⁰⁶ A kérdés a pusztaszeri eset kapcsán – ahol Zadravecz István tábori apostoli helynök nem volt hajlandó másképp misét celebrálni, csak ha utána református szertartás nem lesz – vetődött fel Vass József nemzetgyűlésen elmondott beszédében: Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója. IV. köt. Bp. 1922. 379–382. (A nemzetgyűlés 51. ülése 1922. évi szept. hó 15-én, pénteken.) Ezek után Pietro Gasparri Schioppa nunciust arra utasította, hogy Vass javaslatát támogassa a kormánynál: AAV. Arch. Nunz. Ungheria, busta 6. fasc. 1.3. f. 102r. Később a nuncius arra kérte Vasst, hogy szerezzen írásos biztosítékot a kormánnytól a javaslat elfogadására. A miniszter egy német

nem a kalocsai egyházmegye papja, viszont erre van korábbi precedens, például Csiszárík kassai egyházmegyes papot Veszprémben neveztek ki kanonokká,¹⁰⁷ Magyarországon ez nem ritka, és hivatalánál fogva tényleg speciális helyzetben van. Persze fennmarad az, hogy elégedetlenséget szülne a kinevezése, azonban Gasparrira bízta, hogy a kormányt szeretné megbántani, de nagyon,¹⁰⁸ vagy a közvéleményt. Lehetne akár székesfehérvári nagyprépost is, hiszen az ottani javadalmas közel 90 éves,¹⁰⁹ viszont az a javadalom kevésbé gazdag, még nem üres, és a kormány – különösen Bethlen, akinek a favoritja – kompenzációt szeretne, miután a Szentszék visszautasította a kalocsai érseki kinevezését.¹¹⁰ Gasparri 1924. január 29-ei levelében válaszolt a nunciának: úgy vélte, meg kellene várni a székesfehérvári nagypréposti stallum üresedését és oda nevezni ki Vasst.¹¹¹ A magyar kormány jóindulatának biztosítása tehát nem volt elegendő ahhoz, hogy meggyőzze a bíboros államtitkárt.

A forrásokból körvonalazódik a vallás- és közoktatásügyi miniszter álláspontja is. Klebelsberg eredeti elképzelése a primáséval egyezett, aki helyesnek látta volna, ha a javadalmat a kalocsai apostoli

nyelvű levélben biztosította róla, hogy a javaslatot a nemzetgyűlés elfogadta és magáévá tette. Vö. ASRS. AA.EE.SS. Pio XI, Ungheria, 1923, pos. 9. fasc. 16. ff. 8–9. (Schioppa nuncius 1923. jan. 31-ei levele Pietro Gasparrinak); AAV. Arch. Nunz. Ungheria, busta 9. fasc. 5/1. f. 210–211. (Vass József 1923. jan. 27-ei levele Schioppa nunciának); *Tóth Krisztina*: Modernkori katolicizmus vs. neobarokk államegyház. Mi vezetett Cesare Orsenigo nuncius felszólalásához egy magyar püspökkari konferencián? In: *Litterarum radices amarae, fructus dulces sunt: Tanulmányok Adriányi Gábor 80. születésnapjára*. Szerk. Klestenitz Tibor – Zombori István. Bp. 2015. 245–246. A pusztaszeri esetről részletesen: *Giczi Zsolt*: A katolikus-protestáns egyházi kapcsolatok fő vonásai a Horthy-korszak Magyarországon. PhD értekezés, ELTE. Bp. 2009. 98–101.

¹⁰⁷ Csiszárík Jánost, aki 1910-től volt a szentszéki követség egyházjogi tanácsosa, 1911-ben nevezték ki veszprémi kanonokká, az utolsó mesterkanonoki stallumot kapta. *Pfeiffer János*: A Veszprémi Egyházmegye történeti névtára (1630–1950). Püspökei, kanonokjai, papjai. (Dissertationes Hungaricae ex historia ecclesiae 8.) München, 1987. 87–88. 87.; Hivatalos rész. Budapesti Közlöny, 1911. december 29. 1.

¹⁰⁸ A nuncius kihangsúlyozza, hogy a kormányt a visszautasítással nagyon megbántanák, a „közvélemény” előtt ez a jelző nem szerepel.

¹⁰⁹ Mayer Károly Sándor 1837-ben született, 1891-től volt a székeskáptalan kanonokja, 1923-ban 86 éves volt. 1925-ben hunyt el. Vö. Halálozás. Magyarország, 1925. augusztus 15. 14.; *Schematismus venerabilis cleri diocesis Albaregalensis ad annum Domini MCMXXV. Alba-Regiae [1925]*. 55.

¹¹⁰ ASRS. AA.EE.SS. Pio XI, Ungheria, pos. 17. fasc. 24. ff. 26v–27r.

¹¹¹ AAV. Arch. Nunz. Ungheria, busta 11. fasc. 6.2.1. f. 298r.

kormányzó nem kezelné, csak a tiszta jövedelmeket kapná, ami a Várady hagyaték kifizetése, a vallásalap követeléseit törlesztése és az összes kiadások fedezése után fennmarad. A vallás- és közoktatásügyi miniszter kezdetben azt kérte a külügytől, hogy tudassák az Apostoli Szentszékkal: a javadalom átadása nehézségbe ütközik, az üresedés ideje alatt a vallás- és közoktatásügyi minisztérium kezeli a javakat, hogy a Várady hagyatékra és a vallásalaphoz fennálló követelések törleszthetők legyenek, viszont ha Zichy kéri, akkor a tiszta jövedelmet rendelkezésére bocsátják.¹¹² Ezt az álláspontját változtatta meg alapjaiban a nunciusnak a miniszterelnökkel folytatott megbeszélése, melyről tudomást szerzett, és amelyet követően január 12-én Csernoch Jánostól is állásfoglalást kért. A primás ekkor a javadalom átadását javasolta.¹¹³ Ezt követte Klebelsberg január 21-ei levele Daruváry Gézának. Értelmezésében a tárgyaló felek abban állapodtak meg, hogy amennyiben a kormány nem támaszt nehézséget Zichy javadalomba helyezését illetően, a nuncius „a siker reményével” támogatni fogja az Apostoli Szentszéknél Vass kalocsai nagypréposti kinevezését. Így korábbi, javadalomra vonatkozó megállapítását kérte, hogy tekintsék tárgytalannak és járjon közbe a külügyminisztérium is az Apostoli Szentszéknél Vass érdekében.¹¹⁴

A külügyminiszter Klebelsberg kérésének megfelelően beszélt a nunciussal 1924. február 9-én és előhozta Vass kalocsai nagyprépostságának ügyét. Schioppa a Gasparritól kapott válaszelevélben rögzített álláspontot képviselte: a kinevezés igazságtalan lenne a kalocsai főegyházmegye papságával szemben. Sokkal kézenfekvőbb lenne megvárni a székesfehérvári nagypréposti stallum megüresedését. Csizsárik esete nem szolgálhat precedensül, mivel ő Vassal szemben az Osztrák-Magyar Monarchia szentszéki követségénél az egész magyar egyházat szolgálta. A külügyminiszter erre felhívta a figyelmét, hogy Vass „midőn a mai magyar, keresztény politikai irányzatot szolgálja, szintén az egész magyar egyház érdekeit mozdítja elő”¹¹⁵,

¹¹² *Csizmadia A.*: A magyar állam és az egyházak i. m. 295–296.; *Salacz G.*: A főkegyúri jog i. m. 82–83.

¹¹³ *Salacz G.*: A főkegyúri jog i. m. 83.

¹¹⁴ MNL. OL. K 64. 11. cs. 34/a. t., 33. res. pol./1924, 67. szám. Klebelsberg még aznap megírta Zichynek is, hogy dec. 31-ei kérelmét, hogy adják át neki az érseki javadalmat, kész teljesíteni, előbb azonban kérjen időpontot a kormányzó előtti hűségeskü letételére. KFL. I.1.c. „Hivatali iratok. Beszéd. Meghívók” doboz. A kormányzó kabinetiroda főnöke jan. 26-án értesítette, hogy febr. 1-jére tűzte ki az eskü letételének időpontját, azonban meghűlésre hivatkozva a püspök jan. 28-án kimentette magát. Uo. A háttérben a hűségeskü letétele körüli egyházi kétségek álltak. Lásd még a 104. lányszámú iratot.

¹¹⁵ MNL. OL. K 64. 11. cs. 34/a. t., 59. res. pol./1924, 69. számú irat, 1924. febr.

valamint, hogy a Szentszék már kétszer hagyta figyelmen kívül a kalocsai érseki székhely betöltésénél a kormány óhaját. Ehhez hozzátette, hogy az éneklőkanonoki stallum – amely elgondolást tudtával a hercegprímás vetett fel¹¹⁶ – nem felelne meg a kormány intencióinak. A nuncius megígérte a közbenjárást.¹¹⁷

Időközben Schioppa nuncius a bíboros államtitkár döntésének ismeretében február 1-jén magánlevél formájában is megpróbált közbenjárni a kormány óhajának teljesítése érdekében, ugyanis egy újabb megnyilvánulását tapasztalta meg a kormány Szentszék irányába történő pozitív hozzáállásának. Amikor a miniszterelnökkel a Szentszéknek azt a kívánságát közölte, hogy Somssich követ Rómában maradhasson, Bethlen – majd később a külügyminiszter – biztosította róla, hogy a magyar kormány nem döntött a követ visszahívásáról, és teljesülni fog a Szentszék óhaja. Természetesen ezek mellett nem mulasztották el ismételt kéri Vass nagypréposti kinevezését.¹¹⁸

9-én kelt napijelentés. Aláírást nem tartalmaz, azonban az, hogy a szerző a külügyminiszter, a tartalomról feltételezhető.

¹¹⁶ A külügyminiszter tévesen említi az éneklőkanonoki stallumot, amelyet ekkor Horváth Győző káptalani helynök töltött be. Az olvasókanonok, Valihora Ágoston 1923. máj. 29-én elhunyt (Vö. *Lakatos A.*: A Kalocsai Főszékeskáptalan Levéltára i. m. 92.), tehát az a stallum is megürült, Csernoch Vassnak az erre történő kinevezését vetette fel. Lepold Antal 1924. jan. 31-ei Csizsárik Jánoshoz írt levele szerint a hercegprímás utalt arra Rómába írt levelében, hogy ha a nagyprépostságot nem kapja meg, akkor legalább a rangban utána következő olvasókanonoki stallumot. (MNL. OL. K 64. 11. cs. 34/a. t. 44. res. pol./1924, 68. szám). A hercegprímásnak ez a levele nem található meg az államtitkársági iratok között, azonban az Apostoli Dataria levéltárában igen: AAV. Dataria Apostolica, Provisiones 1924, busta marzo-aprile, fasc. aprile.

¹¹⁷ MNL. OL. K 64. 11. cs. 34/a. t., 59. res. pol./1924, 69. számú irat. Vö. még: *Csizmadia A.*: A magyar állam és az egyházak i. m. 296. Csizmadia febr. 13-ához köti a megbeszélést. A külügyminiszter és a nuncius febr. 13-án is találkozott, az előbbi kereste fel az utóbbit, vö. Hírek. (A kormány üdvözlö a pápát.). Magyarország, 1924. február 13. 5., de a napijelentés keltezése febr. 9, tehát a kalocsai nagypréposti székhely betöltéséről ekkor tárgyaltak. A jelentésben leírtak szerint aznap a külügyminiszter magához kérte a nunciust.

¹¹⁸ ASRS. AA.EE.SS. Pio XI, Ungheria, pos. 17. fasc. 24. f. 30rv. Az ígéret nem teljesült. Bár Somssich követ az év végéig Rómában szeretett volna maradni, a külügyminiszter tudomására hozta, hogy jobban teszi, ha már októberben benyújtja a lemondását, mivel nem bírja többé a kormány bizalmát. A külügyminisztériumban túlzottan Róma-pártinak, a Pápai Államtitkársághoz és Gasparrihoz kötődőként értékelték és őt okolták azért, hogy nem sikerült a magyar kormány kéréseit, érdekeit sikerre juttatni a Szentszékkel. Egyesek „a római magyar nuncius”-ként hivatkoztak rá. Vö. Lorenzo Schioppa nun-

A nuncius levelével szinte párhuzamosan, 1924. január 29-én Csernoch János is írt a tárgyban Pietro Gasparri bíboros államtitkárnak. Vass érdemeinek sorolása – egyházi író és szónok, budapesti egyetemi tanár, a legjobb erényekkel bír, a nemzetgyűlés képviselőjeként és a kormány tagjaként is a haza javán munkálkodott – után azt hangsúlyozza, hogy a nagyra becsült férfi kalocsai nagypréposti kinevezése mind a klérus számában és területében megfogyatkozott kalocsai főegyházmegyének, mind magának a káptalannak növelné a tekintélyét és díszére válna. A kinevezését a kormány szeretné, amely kérését a maga részéről támogat. Felveti azonban, hogy a papság nemetszését válthatná ki, ha mellőzik Horváth Győző címzetes püspököt, aki *sede vacante* a káptalani teendőket ellátja és sorrendben – ha nem is konkretizálja levelében, de a *gradualis promotio* alapján – őt kellene nagypréposttá kinevezni. Ennek elkerülése érdekében javasolta, hogy akkor legalább nevezze ki a Szentszék Vass Józsefet olvasókanonokká, amely ellen tényleg nem lehet a klérusnak kifogása, hiszen az egyházmegye magyar részén összességében 130 pap él, amely mellett összesen 10 kanonoki stallum van, amely elegendőnek látszik, és egy papnak az áthelyezése a másik egyházmegyéből nem sértené a kalocsaiak jogait. Sőt, úgy vélte, mivel a tisztességes megélhetéséről van szó, megelégedne bármelyikével a megüresedett kanonoki stallumoknak.¹¹⁹

cius 1924. aug. 26-ai levele Pietro Gasparriának: ASRS. AA.EE.SS. Pio XI, Ungheria, pos. 1. fasc. 2. f. 37rv. Somssich követ júliusban két hónap szabadságra ment, majd már szeptemberben benyújtotta lemondását. Vö. Hírek. (A vatikáni és belgrádi követek szabadságon.). Magyarország, 1924. július 24. 6.; Hírek. (Somssich József gróft Bornemissza Gyula báró váltja fel a vatikán [sic!] követségen). Magyarország, 1924. szeptember 17. 5.

¹¹⁹ A primás Pietro Gasparri bíboros államtitkárnak írt levelét a Pápai Államtitkárságon található rövid feljegyzés szerint Borgongini Duca a datariusnak kézbesítette Vass kinevezési bullája kiállításához. Vö. ASRS. AA.EE.SS. Pio XI, Ungheria, pos. 17. fasc. 24. f. 31r. A koronavírus járvány miatti levéltárbezárás következtében nem volt módom arra, hogy a Vatikáni Apostoli Levéltárban az Apostoli Dataria iratanyagában található levelet a Primási Levéltárban őrzött pizkozattal összevessem, azonban sejtettem, hogy a Provisiones alatt kell keresni, ahol – mivel nincs vonatkozó indice, több doboz átnézése után – a Fraknoi Kutatócsoport római rezidense, Nagy Katalin 2020 szeptemberében meg is találta, és teljes terjedelmében átküldte nekem, amelyért ezúton szeretném hálás köszönetemet kifejezni. Az eredeti levelet lásd: AAV. Dataria Apostolica, Provisiones 1924, busta marzo-aprile, fasc. aprile. A dokumentum Primási Levéltárban található jan. 26-ai keltezésű vázlata Vass esetleges olvasókanonoki vagy más megüresült kanonoki stallumra történő kinevezésének kérését nem tartalmazza. Vö. PL. Cat. D/c, 320/1924.

3. Az Apostoli Szentszék döntése, a kinevező bulla kiállítása

A miniszterelnök, a külügyminiszter, a vallás- és közoktatásügyi miniszter és a primás is Vass kalocsai nagypréposti kinevezése mellett volt tehát (még ha az utóbbi fel is vetette, hogy esetleg másik kanonoki stallum is megfelelő lenne számára). Ez az elkötelezettség Vassnak a kormány mellett végzett szerepe fényében érthető: a miniszterelnök jobb keze volt, többször helyettesítette, összekötő kapocs volt a keresztény párt és az Egységes Párt között, diplomatikus, az ellenzék számára is meggyőző megnyilatkozásaiban és a közvéleményt alakító kormánypárti sajtópropagandában is számíthattak rá.¹²⁰ Nem mellesleg – bár írásba nem adták és szóban a nuncius is óva intett tőle –, ezzel kvázi a főkegyúrnak fenntartott prezentálást is gyakorolták. Más részről a Szentszék szemszögéből kedvezőnek tűnt a kalocsai érseki, illetve a nagyváradi apostoli kormányzónak a magyar részi javak átadása, valamint Somssich szentszéki követ maradásának ígérete, akit a sikeres magyar-szentszéki együttműködés kulcsfigurájának tarthattak.¹²¹

Gasparri február 6-án a pápával is megtanácskozta a kérdést. XI. Pius úgy döntött, hogy kinevezi Vasst kalocsai nagyprépostnak.¹²² Erről viszont a február 15-én Rómába induló¹²³ Schioppa nunciust nem értesítette, sőt, a nunciaturai iratanyagban egy lapon az szerepel, hogy a bíboros államtitkárt egy vele történő beszélgetés során győzte meg arról, hogy Vasst nagypréposttá nevezzék ki. Tehát a nuncius saját diplomáciai sikereként könyvelte el a kinevezést.¹²⁴ Áttételesen végülis az volt – akkor is, ha nem is a beszélgetés győzte meg az államtitkárt –, de a kormány és a hercegprimás egybehangzó óhaja nélkül aligha lett volna kivitelezhető.

A kinevezés ténye tehát már ismert volt, ahhoz azonban, hogy teljessé váljon, szükséges volt a kinevező bulla megléte és bemutatása a kalocsai székesfőkéntalannak. Ennek kiállításához Zichytől kért információkat az Apostoli Dataria 1924. február 16-án. Giuseppe Guerri megérdeklődte, hogy mikor és hogyan ürrült meg a nagypré-

¹²⁰ A fenti gondolatokat bővebben kifejti: *Taschek Zoltán*: „Az ország szolgálatában megmaradni a legfőbb erkölcsi kötelesség”. Vass József miniszterelnök-helyettesi szerepe a Bethlen-kormányban. Clio Műhelytanulmányok, 2019. 4. sz. Bp. 2019.

¹²¹ Vö. a 118. lábjegyzetben leírtakkal.

¹²² ASRS. AA.EE.SS. Pio XI, Ungheria, pos. 17. fasc. 24. f. 31r, kézírásos feljegyzés.

¹²³ Napihírek. (Szabadságra ment a nuncius.). Budapesti Hírlap, 1924. február 15. 4.

¹²⁴ A feljegyzés szövege: „In seguito ad un mio colloquio coll’Emo Sig. Card. Segretario di Stato Mgr. Vass fu nominato Preposito a Kolocza. Marzo 1924. +L. Schioppa”. AAV. Arch. Nunz. Ungheria, busta 11. fasc. 6.2.1. f. 290r.

postság, a hivatalhoz kapcsolódó biztos és bizonytalan jövedelmeket magyar fizetőeszközben, van-e javadalma a kinevezendőnek és milyen a székesfehérvári egyházmegyében, van-e és miből diplomája. Ezen kívül általánosságban tudni szeretete volna a méltóságok elnevezését, számát és rendjét a kalocsai főegyházmegyében. Zichyre hagyta, hogy publikálja-e a kegyet, mielőtt az apostoli bullák megérkeznek.¹²⁵ A válasz fogalmazványában szerepel, hogy a nagypréposti szék Macskovics Pál 1923. március 4-én bekövetkezett halálával ürült meg, valamint, hogy a nagypréposti jövedelem 18 ezer korona, Vass végzettségét azonban nem tartalmazza.¹²⁶ A kalocsai apostoli kormányzó utóbbit nem értesítette a kinevezéséről. E hiányosságokat Klebelsberg úgy értékelte, hogy Zichy a hűségeskü kapcsán felmerült nehézségek miatt így szeretett volna nyomást gyakorolni a kormányra.¹²⁷ A külügyminiszter a szentszéki követet arra kérte, hogy a nunciust kérje meg, érdeklődjön az adatok Datariára történő beérkezéséről és ellensúlyozza a kinevezés ellen ható törekvéseket.¹²⁸

Ezzel párhuzamosan Vass József, aki a főszékeskáptalan tagjától magánúton szerzett tudomást a Dataria február 16-ai leveléről, március 15-én jelezte Zichynek, hogy hivatalos értesítést még nem kapott róla.¹²⁹ A kalocsai apostoli kormányzó udvarias levélben erősí-

¹²⁵ KFL. I.1.a. Egyházkormányzati iratok, 40.ND, Capitulum, Kanonoki kinevezések 1867–1944, 515/1924 ad 4480/1928.

¹²⁶ Vö. KFL. I.1.a. Egyházkormányzati iratok, 40.ND, Capitulum, Kanonoki kinevezések 1867–1944, 625/1924 ad 4480/1928.

¹²⁷ Arról, hogy Zichy febr. 16-án kézhez kapta a Dataria levelét, melyben tudatták, hogy a pápa kinevezte Vasst kalocsai nagypréposttá és egyben bekérték a dekrétum kiállításához szükséges adatokat lásd: Daruváry külügyminiszter 1924. márc. 20-ai számjeltávirata Somssich József követnek. MNL. OL. K 64. 11. cs. 34/a. t., 104. res. pol./1924, 70. szám, f. 333. Lásd még: *Csizmadia A.*: A magyar állam és az egyházak i. m. 297. Klebelsberg gyanújáról lásd: a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1924. márc. 15-ei levelét a külügyminiszternek. Uo. f. 332. Zichynek a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltárban fennmaradt magánlevelezését is áttekintve, írásos nyomát nem találtam, hogy Zichy e szándéktól indítva nem küldte volna Vassról az életrajzot Rómába, bár az Apostoli Dataria végzettségre vonatkozó kérdésére a válasz ignorálását nehéz másként értékelni. Különösen, hogy annak nincs nyoma a Vass kinevezésével kapcsolatos iratokat tartalmazó iratcsomóban, hogy Kalocsán igyekeztek volna a hiányzó információt kideríteni.

¹²⁸ Daruváry külügyminiszter 1924. márc. 20-ai számjeltávirata Somssich József követnek. MNL. OL. K 64. 11. cs. 34/a. t., 104. res. pol./1924, 70. szám, f. 333. A követ márc. 22-én már jelentette, hogy beszélt a nunciussal a tárgyban. Uo. 111. res. pol./1924, 71. szám, f. 334a.

¹²⁹ KFL. I.1.a. Egyházkormányzati iratok, 40.ND, Capitulum, Kanonoki kinevezések 1867–1944, 698/1924 ad 4480/1928.

tette meg a hírt, arra hivatkozva, hogy mivel nincs rá megbízása, azért nem közölte még vele. Tudatta továbbá, hogy a Dataria a nagypréposti állás jövedelme, a kalocsai káptalan dignitásainak száma iránt érdeklődött és személyére vonatkozó némely adatokat kért, amelyek beküldése után a hivatalos kinevezést a nunciatúra fogja megküldeni Vassnak.¹³⁰ Végül életrajzát maga a kinevezett nagyprépost küldte be a külügyminisztériumba, ami az Agentián keresztül jutott a Datariára március 22-én. Beérkezéséről másnap Csiszárík értesítette Vasst.¹³¹ Április 3-án pedig a szentszéki követ értesülése szerint a bullát is elküldték.¹³² Az új kalocsai nagyprépost április 10-én vette át a bullát az apostoli nunciatúrán Zichy Gyula jelenlétében, majd az utóbbi Vass április 16-ai levele nyomán intézkedett róla, hogy a kinevezésről a bulla bemutatása után a kalocsai főszékesegyházi káptalan nagypréposti jogainak és javadalmának élvezetébe bocsássák.¹³³ A beiktatásra végül május 1-jén került sor.¹³⁴

IV. Következtetések

Az Apostoli Szentszék tehát miután 1923-ban leszögezte elvi álláspontját, hogy főkegyúr hiányában a káptalani méltóságok betöltése a kánonjog szerint a pápa joga és megpróbálta a kalocsai nagypré-

¹³⁰ Uo. Zichy márc. 17-ei levelének fogalmazványa.

¹³¹ A táviratot 22-én adta fel Somssich és 23-án érkezett meg Budapestre. MNL. OL. K 64. 11. cs. 34/a. t., 113. res. pol./1924, 79. szám, f. 335. Rájegyezve, hogy a sürgöny tartalmát Vass miniszterrel előszóval közölte Csiszárík márc. 23-án.

¹³² MNL. OL. K 64. 11. cs. 34/a. t., 135. res. pol./1924, 73. szám, f. 336. Somssich József 1924. ápr. 7-ei számjeltávirata. Lásd még: *Csizmadia A.*: A magyar állam és az egyházak i. m. 297.; *Salacz G.*: A főkegyúri jog i. m. 85.

¹³³ A bullák ápr. 10-ei, a kalocsai apostoli kormányzó jelenlétében történő átadására maga Vass József hivatkozott ápr. 16-ai levelében: KFL. I.1.a. Egyházkormányzati iratok, 40.ND, Capitulum, Kanonoki kinevezések 1867–1944, 981/1924. ad 4480/1928. Ugyanitt megtalálható Zichy Gyula káptalan-nak írt ápr. 22-ei levelének fogalmazványa a beiktatás tárgyában.

¹³⁴ KFL. I.1.a. Egyházkormányzati iratok, 40.ND, Capitulum, Kanonoki kinevezések 1867–1944, külön számozás nélkül, a 981-es palliumon kívül ad 4480/1928: Vass József máj. 7-én kelt köszönőlevele Zichy Gyulának a beiktatásra vonatkozó rendelkezéséért és az aznap a palotájában történt vendéglátásért. Lásd még: *Lakatos A.*: A Kalocsai Főszékeskáptalan Levéltára i. m. 91. A többi kanonoki stallumot a fokozatos előrelépés tradícióját követve ápr. 26-án töltötte be az apostoli kormányzó az ifjabb mesterkanonoki stallumot egyelőre üresen hagyva. Erről ápr. 22-én értesítette a vallás- és közoktatásügyi minisztert, aki máj. 12-én hagyta azt jóvá. Vö. KFL. I.1.a. Egyházkormányzati iratok, 40.ND, Capitulum, Kanonoki kinevezések 1867–1944, 981/1924. ad 1159/1924. és 1159/1924.

posti stallumot Batthyány Vilmos címzetes érsekkel betölteni, utóbbi részéről a tisztség elutasítása miatt jelölt nélkül maradt. A kormány vetette fel Vass József népjóléti és munkaügyi miniszternek a kinevezését a nagypréposti stallumra, cserébe úgy látszott, hogy hajlandó gesztusokat tenni a katolikus egyház irányába: tudomásul venni Zichy kalocsai apostoli kormányzói kinevezését, átadni a nagyváradi és kalocsai apostoli kormányzóknak a javadalmuk kezelését, valamint meghagyni Somssich szentszéki követet a tisztségében. Ezekért cserébe – különösen az utóbbi bizonyult jelentős érvek –, a nuncius közbenjárására, a Szentszék is gesztust tett: amellet, hogy leszögezték elvi álláspontjukat, hogy a kormány nem gyakorolhatja a főkegyúri jog jogosítványait, így a stallumra nem prezentálhat, a gyakorlatban az általuk javasolt személyt, Vass Józsefet nevezte ki a pápa – szabad akaratából – nagyprépostnak.

Ezzel a kormány úgy érezhette, hogy figyelembe vették az álláspontját, a Szentszék pedig, hogy a kormány cserébe javadalom átadási és követ visszahívási kéréseik teljesítésével kapcsolatban jóindulattal jár el. De facto viszont mindkét fél sikere csak részleges volt: az egyházi ranglétrában jelentősebb pozíciót képviselő kalocsai érseki kinevezésnél és később a pécsi püspöki kinevezésnél sem a kormány álláspontja érvényesült; más részről pedig a nunciusnak tett ígérek teljesítése sem valósult meg maradéktalanul: Zichy csak a kormányzónak a hűségeskü letétele után, 1924 májusára léphetett a javadalom élvezetébe, Somssichot szeptemberben lemondatták tisztségéről, a nagyváradi javak pedig a vallás- és közoktatásügyi miniszter által vezetett bizottság kezelésébe kerültek.

EGY NEMZETKÖZI VALLÁSI MEGÚJULÁSI MOZGALOM INTÉZMÉNYTÖRTÉNETI ÉS HAZAI KÖZÖSSÉGÉNEK TÁRSADALOMTÖRTÉNETI BEMUTATÁSA

THE INSTITUTIONAL HISTORY OF AN INTERNATIONAL RELIGIOUS REVIVAL MOVEMENT AND THE SOCIAL HISTORY OF ITS HUNGARIAN COMMUNITY

Oroszi Borbála

BCE Szociológia és Kommunikációtudomány Doktori Iskola PhD
hallgató

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány fő célja, hogy feltárja egy római katolikus nemzetközi vallási megújulási mozgalom vagyis a Nemzetközi Apostoli Schöns-tatti Mozgalom létrejöttének, megalapításának és fejlődésének eseményeit, valamint intézménytörténeti sajátosságait. Mindeközben bemutatja a nemzetközi mozgalom struktúrárendszerének főbb jellemzőit és megvizsgálja, hogy milyen körülmények között alapították meg a Mozgalom magyarországi alcsoportját. Áttekintés ad a magyarországi alapítás történetéről, kitér arra, hogy mindez hogyan vezetett el annak mai formájában működő szervezeti struktúra kialakulásához, illetve ismerteti a magyar közösség jelentősebb strukturális jellegzetességeit és bemutatja a Mozgalmat megalapító karizmatikus személyek élettörténetének legfontosabb aspektusait.

Abstract

The main aim of the study is to explore the events of the birth, foundation and development of a Roman Catholic international religious renewal movement, the Schoenstatt Apostolic Movement, together with the peculiarities of its institutional history. In the meantime, it presents the main features of the international movement's structure and examines the circumstances under which the Hungarian sub-group of the movement was founded. It gives a historical overview of the movement's founding in Hungary, how this led to the development of its present organisational structure, the major structural features of the

Hungarian community and the most important aspects of the life of the charismatic individuals who established the movement.

Kulcsszavak: társadalomtörténet, vallási megújulási mozgalom, Schönstatt, egyháztörténelem

Keywords: social history, religious revival movement, Schoenstatt, church history

Bevezetés

Tanulmányomban egy kortárs vallási megújulási mozgalom, a Nemzetközi Apostoli Schönstatt Mozgalom alapításának, intézményesülésének és nemzetközi szervezetté válásának történetét tárom fel. Külön figyelmet fordítok annak hazai csoportjára, a Magyar Schönstatt Mozgalom létrehozásának és kibontakozásának kontextusba helyezésére. Egy-egy csoport, szervezet jellemzően nem áll önmagában, hanem kapcsolatban van a környezetével, hiszen ami egy önálló, egészét alkotó rendszer egy adott szinten, az egy másikon csupán része a struktúrának¹. Így a tanulmány középpontjában álló szervezet is része egy intézményi, szervezeti mátrixnak, amely az adott esetben állhat a Római Katolikus Egyház (nemzeti) intézményeiből és/vagy alkotják a mátrixot olyan szervezetek, amelyek azokban az országokban határozzák meg a csoport működésének kereteit, ahol egy-egy schönstatti közösség létrejött, megalakult. Amennyiben elfogadjuk, hogy az intézmények olyan struktúrák, amelyeket egyének hoznak létre, rendelkeznek formális (törvények, jogok) és informális (hagyományok, tabuk, szankciók) szabályokkal és befolyásolják, meghatározzák akár korlátozzák a politikai, gazdasági és társadalmi interakciókat², vizsgálunk kell, hogy a Nemzetközi Schönstatti Apostoli Mozgalom működésének kezdetekor és szervezetté formálódásának idejében milyen meghatározó befolyások érték, amelyek következményeképp kialakultak a mai formában működő szervezet keretei és szabályai.

Ahogy az a későbbiekben többször is hangsúlyozom majd, a vizsgált probléma teljeskörű feltárásához és magyarázatához szükséges bemutatni mind a hazai, mind a német Schönstatti Mozgalom társadalomtörténeti hátterét, struktúráját és annak működési logikáját. Ehhez számos esetben a Schönstatti Apostoli Mozgalom által szerkesztett és nyilvánosságra hozott online és offline publikációkat és

¹ *Elinor Ostrom*: Understanding Institutional Diversity. Princeton University Press. Princeton. 2005.

² *Douglass C. North*: Institutions. Journal of Economic Perspectives. 5. (1991) 1. sz. 97–112, 97.

publicisztikákat használom fel. Ezek a tartalmak egyrészt segítséget nyújtanak a vizsgált témakör megértéséhez, másrészt reprezentálják a Mozgalom hivatalos, központi narratíváit is. Ezeknek kettős szerepe van a tanulmányban, egyes esetekben, mint például a Mozgalom alakulástörténetének, a közösség hitvallásának vagy belső tagolásának bemutatásakor, tényfeltáró erejükre támaszkodva vonom be a kutatásba, másrészt betekintést engednek és rávilágítanak arra a folyamatra, ahogyan a közösség alakítja és erősíti a nyilvános diskurzusközegeken keresztül a csoport identitását. Mindezt teszi úgy, hogy ezekben a szövegekben megválasztja a jeleket, szimbólumokat, tartalmakat és a nyelvezetet, amit használ, ezáltal befolyásolhatja vagy akár irányt is adhat a Mozgalomról szóló közvetlen diskurzusereteknek³. Az itt felhasznált források jellege elsősorban leíró, olyan illusztratív céllal beillesztett szövegek, amelyek segítenek igazolni, alátámasztani bizonyos állításokat, ilyenek például a Joseph Kentenich életének bemutatásakor ismertetett szövegrészek.

Céлом, hogy feltárjam azokat a környezeti hatásokat és belső impulzusokat, amelyek eredményeképpen létrejött a mai formában ismert Schönstatti Mozgalom. A kutatott téma megértéséhez tehát elengedhetetlen, hogy röviden bemutassam a Schönstatti Mozgalom intézménytörténeti háttérét, illetve alapítójának életét és munkásságát.

Nemzetközi Schönstatti Apostoli Mozgalom

A Római Katolikus Egyház történelme során számos olyan szervezetet (rendet, közösséget) alapítottak⁴, amelyek az Egyház tanítása mellett különösen fontosnak tartották Szűz Mária tiszteletét. Ezek a rendek főként az ifjúság tanításában és nevelésében, a missziós tevékenységekben, valamint a szegények támogatásában, pasztorációjában értek el jelentős eredményeket. A Kentenich József által alapított Nemzetközi Schönstatti Apostoli Mozgalom, amelyet 1914. október 18-án egy Rajna menti német falu kápolnájában, Schönstattban alapítottak meg, hierarchiájának összetettségében, továbbá küldetésének, feladatainak sokféleségében is eltér a korábban létrejött szerzetesrendektől. A Schönstatt Mozgalom vizsgálatának és megértésének a kulcsa az alapító atya személyében és tetteiben rejlik⁵, hiszen egész életét

³ *Máté-Tóth, András*: Vallási kommunikáció és vallási diskurzus. Doktori Disszertáció. Pécsi Tudományegyetem 2010.p.106.

⁴ Ilyen volt például a Mária kongregáció (1547), Mária Iskolatestvérek Szerzetesrend (1816), Szervita Rend-Szűz Mária Szolgái (1233), Ferences Mária Misszionárius Nővérek (1877), Segítő Szűz Mária Leányai Don Bosco Nővérek (1872) vagy a Szűz Mária Társasága (1926).

⁵ Kentenich életének bemutatásához Csermák Kálmán és Csermák Alice által összeállított Kentenich József Schönstatt alapítója és atyja című könyvet (2001), Kentenich atya honlapján elérhető információkat és Dorothea

és – ahogy a közösségben tartják – minden életerejét adta azért, hogy alkotómunkáját elvégezhesse⁶, így a pontosabb megismerés érdekében az alapító életének és cselekvési mezőjének bemutatásán keresztül tárom fel a vizsgált mozgalom intézménytörténeti hátterét.

Az alapító: Joseph Kentenich (1885-1968)

Peter Joseph Kentenich 1885. november 16-án született a Köln melletti Gymnichben. Édesanyja, aki mélyen vallásos volt és különösen tisztelte a Szűzanyát, gyermekét egyedül nevelte annak kilencéves koráig, amikor az ifjú Kentenich árvaházba kerül. 1897-ben, elsődolgozását követően úgy döntött, hogy a papi pályát választja. Ebben lelkiileg és anyagilag is támogatta gyóntató atyja, így az ő segítségével került a palottinusok ehrenbreitsteini gimnáziumába⁷. Kiváló tanulmányi teljesítménye végigkísérte iskolás éveit, majd 1904 szeptemberében Kentenich megkezdte noviciátusát és a német palottinus tartomány limburgi missziós házába költözött. A palottinus oktatás szerves részét képezte a mariológia⁸, amely jelentős hatással volt az ifjú noviciusra. Végül 1910. július 8-án pappá szentelik, és megkezdik alkotómunkáját.

Kentenich 1912-ben átköltözik Vallendar-Schönstattba, ahol a fiatal kollégisták oktatója lesz, miután a rend kinevezi az intézmény spirituálisává. A Mozgalom előalapításaként számontartott előadásorozatokban az önnevelésre és Mária tiszteletére buzdítja az ifjúságot, majd megszületik az előalapítási okirat, amely kiindulópontja lesz későbbi munkásságának. Önkéntes csatlakozókkal Mária-kongregációt alapítanak, amely kereteket ad spirituális munkájának folytatásához. Az atya kérésére a palottinus rendtartomány főnöke átengedte a csoport számára a közelben található, használaton kívüli temetőkapolnát, amely később a Mozgalom összetétele lesz. Ez a Szent Mihály kápolna lesz az új közösség gyülekezeti helye, „lelki otthona”⁹, majd 1918. október 18-án itt történik meg a Mozgalom alapítása is. Ekkor kötötték meg az első Szeretetszövetséget – az ifjak és Szűzanya között

M. Schlickmann *Rejtett évek, Josef Kentenich atya gyermekkora és ifjúsága (1885-1910)* című könyvet vettem alapul, amelyet Végesné Mészáros Márta fordított magyarra és a Családakadémia-Óbudavár Egyesület gondozásában 2007-ben adtak ki.

⁶ *Csermák Kálmán–Csermák Alice: Kentenich József Schönstatt alapítója és atyja. Óbudavár 2001.*

⁷ *Csermák K.–Csermák A.: Kentenich József Schönstatt alapítója és atyja i.m. 13.*

⁸ *Dorothea M. Schlickmann: Rejtett évek, Josef Kentenich atya gyermekkora és ifjúsága (1885-1910). 2007.*

⁹ *Csermák K.–Csermák A.: Kentenich József Schönstatt alapítója és atyja i.m. 27.*

–, mely az első ilyen típusú szövetségekötés volt a Mozgalom életében. Egy évvel később a közösség egy Madonna-képet kapott ajándékba, amelyet Háromszor Csodálatos Anyának szoltítottak¹⁰ és a kápolnát is átnevezték a Háromszor Csodálatos Anya szentélyének. Ez a Szűzanya-ábrázolás ma is a nemzetközi mozgalom egyik legfontosabb, legismertebb és legelfogadottabb jelképe.

Az I. világháború alatt, hogy megkönnyítse a kapcsolattartást a háborúban szétzilált közösség tagjai között, a szerzetesatya újságot alapít Mater Ter Admirabilis névvel, amely hamar népszerű lett, hiszen egy év alatt (1917-re) több mint 2000 előfizetővel működött a lap, így Kentenich munkássága szélesebb körben vált ismertté. Az I. világháború lezárása után a közösség tagjai – a harcmezőkről – visszatérnek a kollégium falai közé, ám külsős igény mutatkozik arra, hogy a kollégium falain kívül is létrehozzák a schönstatti eszme által vezérelt csoportot, így 1919. augusztus 20-án Dortmund-Hördében megalapítják a schönstatti kongregáció külsős csoportját: az Apostoli Szövetséget, és Kentenich atya kidolgozza a Mozgalom szabályzatát. A palottinus rend engedélyezi, hogy ők is használhassák a kápolnát, és az annak közelében lévő épületek néhány szobáját is átengedik nekik¹¹, így a közösség elindul a kibontakozás útján.

A Mozgalom kibontakozásának korszaka

Kentenich atya 1920-tól rendszeresen tart lelkigyakorlatokat, előadásokat, amelyekben hangsúlyozza a Szeretetszövetség fontosságát, Mária tiszteletét és tanítja a hallgatóságot, hogyan lehet hozzájárulni a kegyelmi töke gyarapításához. Ebben az időszakban tehát, az intenzív nevelői, tanítói és oktatói tevékenységének köszönhetően lefekteti a schönstatti mű alapjait. Számos világi hívő szeretett volna még csatlakozni a schönstatti eszméhez, ám tartottak a kötöttségektől, ezért számukra Kentenich atya megalapította (1920. augusztus 20-án) az Apostoli Ligát. A két szervezetet (a Szövetséget és a Ligát) Schönstatti Apostoli Mozgalom néven egyesítették. A harmadik megalapított csoport (1921) egy női Szövetség volt, amely az újonnan csatlakozott női tagokat fogta össze (ugyanis eddig csak férfiak alkották a közösséget). A szervezet tagsága folyamatosan bővült, amely 1923-ra több mint 750 főből állt¹².

Az alapító atya Schönstatt küldetését mindig a Katolikus Egyház működésének hivatalos – intézményi – keretei között képzelte

¹⁰ *Csermák K.–Csermák A.*: Kentenich József Schönstatt alapítója és atya i.m. 27.

¹¹ *Csermák K.–Csermák A.*: Kentenich József Schönstatt alapítója és atya i.m. 28.

¹² *Csermák K.–Csermák A.*: Kentenich József Schönstatt alapítója és atya i.m. 32.

el, célja volt, hogy munkássága révén a tagok „új emberekké” váljanak, új keresztyénekké, akik aktív gyakorlati lelki életet élnek, lelki napirendjük van, anyjukként tekintenek a Szűzanyára és az egyházért dolgoznak¹³. Kentenich atyának fontos volt az Egyház jóváhagyása, egy-egy csoport alapításakor mindig követte az egyházi hierarchia által előírt szabályokat, ezért is volt jelentőségteljes pillanat, amikor 1922-ben XI. Pius pápa írásos apostoli áldást küldött a Schönstatti Apostoli Mozgalomnak. Kentenich atya úgy gondolta, hogy az egyház elveszíti a modern kor emberét, ha nem veszi át az irányítást és ő maga nem törekszik kiformalni a modern embert, vagyis az új (modern) keresztyént. Innovatív gondolatait több mint 30 évvel a II. vatikáni zsinat előtt fogalmazta meg, így számos kritika érte az Egyház szervezetén belülről.

Miközben a Mozgalom kereste a helyét a társadalmi, a politikai és az egyházi intézmények által kínált keretek között, az 1928-1933-as időszakban tagjainak létszáma konstans növekedett. Az ifjúságnak, a szerzeteseknek és a szerzetesnőknek, valamint a katolikus nevelőknek szóló előadásorozatot kiegészítette a „Máriás-házasságpedagógia” című kurzusával¹⁴, amellyel a klérus tagjai között az egyik elsőként ismerte fel annak a fontosságát, hogy nyisson a családok és a házastársak katolikus hitben való nevelése felé, de mindezt a népszerűséget és gyors növekedést kihívás elé állította Hitler 12 éves uralma és az egyházüldözés korszaka.

Rabságban: Dachau és a nemzetiszocializmus

Az 1930-as években Kentenich atya tudatosan készítette a közösséget a nemzetiszocializmus által támasztott kihívások leküzdésére, úgy fogalmazott „készen kell lennünk a bárkánkkal, mire jön a bünözőn”¹⁵. Célul tűzte ki, hogy a schönstatti közösségekben kiformalódjon egy életerős, a jövőre fókuszáló, hódító típusú keresztyén ember, akiben az erkölccsel és lélekkel átitatott és fellelkesült személyiség sikerrel száll szembe a pusztító tömegáramlattal¹⁶. Ezzel nem csak az Egyház megújítását, hanem a társadalom megreformálását is szeretne volna elérni, ennek következtében már nem csak a klérust szólította meg, hanem előadásaival a világi hívők és a hétköznapi keresztyének felé

¹³ *Csermák K.–Csermák A.*: Kentenich József Schönstatt alapítója és atya i.m. 33

¹⁴ *Csermák K.–Csermák A.*: Kentenich József Schönstatt alapítója és atya i.m. 38.

¹⁵ *Csermák K.–Csermák A.*: Kentenich József Schönstatt alapítója és atya i.m. 39.

¹⁶ *Kentenich József*: Küldetésünk titkai 10. Dachau. Pokol és mennyország. Kentenich atya beszédei a Családmozgalom alapításának 25. évfordulóján 1967. július 16-án Dachauban. Óbudavár 2002.

fordult. Úgy látta, hogy az Egyház túlélése egyrészt az erős hitű családokon múlik, ezért felhívta a figyelmet az erős keresztény család „eszményképének” jelentőségére, másrészt a náciizmussal szemben Mária-tisztelete eszköz lehet abban, hogy megszólítsák és rajta keresztül Istenhez vezessék a hívő embereket, így megtartva őket az Egyházban. Tehát láthatjuk, hogy a schönstatti tanítás alapjai erre az időszakra karakteresen kifermálódtak és jól reflektáltak azokra a kihívásokra, amelyekkel nem csak a német egyháznak, de a Római Katolikus Egyháznak világszinten szembe kellett néznie, vagyis Schönstattot tekinthetjük egyfajta belső megújító modernizációs kísérletnek (egy válasznak), amely több mint 25 évvel megelőzte a II. vatikáni zsinatot.

Miközben a Schönstatt Mozgalom sikeresen gyarapodott és megjelent más országokban is – ezáltal nemzetközivé vált –, Németországban annak alapítóját és eszmei atyját a Gestapo 1941. őszén bebörtönözte és a dachau koncentrációtáborba küldte, ahonnan csupán 1945 áprilisában szabadult. A dachau fogság idején egyrészt célul tűzte ki, hogy segítse rabtársait, így enyhítse a fogság nyomorúságát, másrészt schönstatti csoportokat szervezett és tanította a vele együtt raboskodó paptársait, így munkássága nyomán a lágerben két szövetségi csoport és öt liga-csoport működött, amelyeknek tagjai voltak német, lengyel, cseh, olasz, francia, belga és holland nemzetiségű rabok¹⁷. Mindemellett pedig a lágeren kívüliekkel levelezés útján tartotta a kapcsolatot, hogy innen is segítse, támogassa a Schönstatt Mozgalom működését. Szabadulása után visszatért Schönstattba, hogy folytassa munkáját: előadásokat és lelkigyakorlatokat tartott; tanította és szervezte Schönstatt közösségét; lelkiezetőként tevékenykedett és mindezeket a tevékenységeket folyamatosan fenntartotta utazásai során (ellátogatott Svájcba, Rómába, Dél-Amerikába, Dél-Afrikába és Észak-Amerikába) is, ezzel célja a Schönstatt Mozgalom lelkiségének továbbadása volt. Tevékenységének eredményeképpen világszerte elterjedt a Mozgalom, és sorra építették a Schönstatti „összentély” mására készült „leányszentélyeket”.

Száműzetés: a Római Katolikus Egyház és a Schönstatt Mozgalom kapcsolatának bemutatása

A Mozgalom kibontakozását követően – a német intézményesült politikai keretrendszer megváltozása után – egy újabb külső hatással kellett szembenézni, hiszen az egyházi intézményi szabályrendszerbe való szervezeti illeszkedés megpróbáltatásokkal járt. Az alapító atya munkásságát folyamatos egyházi, teológiai vita kísérte, hiszen a Mozgalom által megfogalmazott alaptételeket a klérus egy része

¹⁷ Csermák K.–Csermák A.: Kentenich József Schönstatt alapítója és atyja i.m. 57.

gyanakvóan szemlélte (lásd például: a '30-as évek Egyházában nem volt fogalomrendszer a Szeretetszövetség vagy a kegyelmi töke értelmezéséhez), ezért jelentették Kentenich atya tevékenységét a feltevéseinél¹⁸. Végül a II. világháború után a Német Püspöki Kar kérte a Szentszékét, hogy vizsgálja meg Schönstatt „különleges eszméit”, amely apostoli vizsgálatnak az eredményeképpen Kentenich atyát 1951-ben száműzték. Bár a Szentszék kimondta, hogy ez csak egy adminisztratív döntés, és Kentenich atya életében és tanításában nem találtak kivetnivalót¹⁹, mégis a háború után újonnan erőre kapó Mozgalom ennek a döntésnek a következtében számos kihívással szembesült.

Míg Kentenich atya a száműzetésében is folytatta papi munkáját és levelezést folytatott a „sajátjaival”, hogy így is támogassa őket, addig a Németországban maradt tagok azon munkálkodtak, hogy rendezzék a Mozgalom és az Egyház viszonyát. A II. vatikáni zsinatot követő egyházi fordulat is segítette a tevékenységüket, amelynek eredményeképpen 1964 októberében a Mozgalom fennállásának 50. évfordulóján a Szentszék kihirdette a vizsgálat eredményét és kinyilvánította Schönstatt függetlenségét (a palottinus rendtől). Ezt követően új alapszabályzatot dolgoztak ki, amelyet 1965-ben VI. Pál pápa írt alá. Többen úgy vélték, hogy Schönstatt ügyét nem lehet lezárni az alapító atya státuszának tisztázása nélkül, így amikor 1965. december 24-én Kentenich – a pápa jóváhagyásával – visszatért Schönstattba, sokan úgy vélték, végleg lezárultak a Mozgalom megpróbáltatásai. A szervezet megtalálta az Egyházban a helyét, tanítását megszilárdította, megerősödött és belépett a nemzetközi növekedés egy új szakaszába²⁰.

Visszatérés Schönstattba – Kentenich utolsó három éve

Az alapító atya célja az volt, hogy utolsó éveiben új lendületet adjon a Schönstatti Mozgalomnak, hogy ezen keresztül is segítse az Egyházat a zsinaton vállaltak teljesítésére. 1968 szeptemberében bekövetkezett haláláig szolgálta minden erejével és tudásával a Mozgalmat, kiterjedt levelezést folytatott a világ különböző pontjain élő schönstattsokkal és lelkigyakorlatokat, előadásokat tartott. Sírjára a „Dilexit ecclesiam”, vagyis „Szerette az egyházat” felirat került²¹.

¹⁸ *Csermák K.–Csermák A.*: Kentenich József Schönstatt alapítója és atya i.m. 64.

¹⁹ *Csermák K.–Csermák A.*: Kentenich József Schönstatt alapítója és atya i.m. 65.

²⁰ *Csermák K.–Csermák A.*: Kentenich József Schönstatt alapítója és atya i.m. 75.

²¹ *Csermák K.–Csermák A.*: Kentenich József Schönstatt alapítója és atya i.m. 78.

Összességében elmondhatjuk, hogy Kentenich pályafutásának és munkásságának bemutatásán keresztül, egy konkrét példán át bepillantást nyerhetünk a 20. század Római Katolikus Egyházának életébe. Az alapító hamar felismerte, hogy az új (modern) kor milyen kihívások elé állítja majd az Egyházat, a társadalmakat, valamint a hívó és a nem hívó embereket egyaránt. Korát megelőzve választ kínált azokra a kérdésekre, amelyeket az egyház vezetői a 20. század elején még fel sem mertek tenni. House szerint a karizmatikus vezetők lényegében változásvezetők, a társadalmi változásokhoz nélkülözhetetlen kockázatvállalási hajlandósággal, állhatatossággal, elszántsággal és kitarással²² munkálkodnak, csakúgy, mint a dolgozatban megismert alapító atya. Ugyanakkor a vezető, a karizmatikus alapító munkássága értelmezhetetlen annak követői – a modern kor emberének ismerete – nélkül. Bakacsi szerint a követés természeténél fogva értékracionális – nem tranzakciós jellegű – és belső meggyőződésű azonosulás, nem behódolás.²³ A kutató szerint az odaadás tárgya alapján tehetünk különbséget, hiszen vannak csoportok, amelyekben a vezető személye iránt nyilvánul meg ez az odaadás, míg más közösségekben a vezető által képviselt és szervezett jövőkép részeként a megfogalmazott értékek és célok iránt odaadóak a tagok²⁴. A Schönstatt Mozgalom esetében inkább az utóbbi jellemző, hiszen az alapító távollétében a Mozgalom tovább élt, virágzott, továbbá kiharcolta státuszát az egyházi struktúrában.

A Nemzetközi Schönstatti Apostoli Mozgalom struktúrája

A külső hatások elemzése után nézzük meg a szervezet belső tagolását és az azt kialakító tényezőket. A Schönstatt Mozgalom napjainkban nem csak a klérus tagjait, hanem a világi hívőket is megszólítja és várja tagjai sorába. Ahogy az intézménytörténeti leírásából megtudhattuk, eleinte csak férfiakból állt a közösség, de ez idővel változott, és nők is csatlakozhattak a Mozgalomhoz. A Schönstatt Mozgalom először Szövetségként jött létre (1914-ben), majd később vált ki belőle a Liga (1919). Ezután a női liga következett, majd a nők szövetsége. Körülbelül 15 év leforgása alatt már hat közösség működött: a papi szövetség, a papi liga, a férfi szövetség, a férfi liga, a női szö-

²² *Bakacsi Gyula*: A karizmatikus és a neokarizmatikus leadership összehasonlítása. *Vezetéstudomány - Budapest Management Review*, 50. (2019). 3. 50-61. 53.

²³ *Bakacsi Gyula*: A karizmatikus és a neokarizmatikus leadership összehasonlítása. *Vezetéstudomány - Budapest Management Review*, 50. (2019). 3. 50-61. 50.

²⁴ *Bakacsi Gyula*: A karizmatikus és a neokarizmatikus leadership összehasonlítása. *Vezetéstudomány - Budapest Management Review*, 50. (2019). 3. 50-61. 50.

vetség és a nők ligája. Évtizedek alatt alakult ki a jelenlegi formában működő struktúrája a schönstatti szervezetnek, amelyet – a közönség saját, belső elnevezését felhasználva – négy fő ágra oszthatunk, amik számtalan csoportot fognak össze: (1.) Schönstatti Papok, (2.) Nők, (3.) Férfiak és a (4) Családok. Ezek az ágak – nem, kor, lakhely, élet-állapot, elköteleződés szintje szerint – tovább strukturálódnak. Az első a Liga, amely a Mozgalomhoz lazábban kötődő személyeket, családokat fogja össze. Másodikként következik a Szövetség, amely mélyebb, „apostoli” elkötelezettséget jelent, majd a harmadik szint a Kötelék, vagy más néven a „világi intézmény”, mely az olyan legszorosabb kapcsolatot ápolókat tömöríti, mint a szerzetesi közösségek²⁵.

Jelenleg a Nemzetközi Apostoli Schönstatt Mozgalom égisze alatt hat világi intézet, úgynevezett kötelék működik: Mária-nővérek, Schönstatti Nők, Világi Papok, Mária-fivérek, Schönstatti Atyák és a Családok Köteléke, amely utóbbi státusza a jelenlegi egyházjog fogalmi korlátai miatt tisztázatlan. A Szövetség részeként megtalálhatjuk a Nők Szövetsége, Anyák Szövetsége, a Betegek Szövetsége, a Legény Szövetség, Férfi Szövetség, Családszövetség és a Papi Szövetség csoportokat. A Liga által összefogott közösségek pedig Leány Liga, Nők Ligája, Anyák Ligája, Betegek Ligája, Fiú Liga, Férfi Liga, Diakónusok, Család Liga és Papok Ligája néven működnek. A negyedik – nem hivatalos – csoportot a Mozgalommal szimpatizálók alkotják, őket a Nép- és Zarándokmozgalom csoportba sorolják be²⁶. A Schönstatt közösség nem hasonlítható semmilyen más meglévő szerzetesrendhez, hiszen a családok beemelése a Mozgalomba korábban nem volt része az egyházi gyakorlatnak. A négy ág csoportjai és alcsoportjai a nemzeti mozgalmakban az adottságoknak, lehetőségeknek és körülményeknek megfelelően alakultak ki, így ezeket a csoportokat nem találhatjuk meg minden nemzeti mozgalomban. Például a Magyarországon működő közösségben nem honosult meg, nem alakult ki a hagyománya a Schönstatti Nők, a Mária-fivérek, a Családok Köteléke, a Betegek Szövetsége vagy a Férfi Szövetség alcsoportoknak. Összefoglalva – a Mozgalom meglátása szerint – a közösség magját a Kötelék és a Szövetség alkotják, míg a „testét” a Liga. Vizsgáljuk meg közelebbről a szervezet felépítését és az egyes alcsoportok funkcióját.

Férfi-ág

A szervezet alakulásának folyamatában bekövetkezett változások hatására az eleinte egységes férfiak ágából kiválnak a papok. Ők a

²⁵ *Beller Tilmann*: A családi élet: küldetés és munka. Családnapok előadásai 1983–1990. Óbudavár 2002. 217.

²⁶ *Beller Tilmann*: A családi élet: küldetés és munka. Családnapok előadásai 1983–1990. i.m. 51.

1. ábra: Férfi-ág alcsoportjai

Forrás: <https://www.schoenstatt.hu/schonstatt-agai>

férfiaktól, szerzetesektől külön kezdenek el működni, miközben a férfiak ága is tovább strukturálódik. A leglazább kötelékben, a Ligában három csoporthoz lehet csatlakozni, amelyek életkor és státusz alapján tesznek különbséget tagjaik között. Ezekben a közösségekben a tagok csoportos összefüveteleken, lelki gyakorlatokon előadásokat, tanításokat hallgathatnak és jobban megismerhetik Schönstatt küldetését, továbbá ha úgy döntenek, Szeretetszövetséget köthetnek a Szűzanyával és az elköteleződés egy magasabb fokára léphetnek: a Legény Szövetségbe vagy a Férfi Szövetségbe (1. ábra).

Ebben az ágban, a Kötelék legszorosabb fokában a Máriatestvérek közösségéhez csatlakozhat a schönstattos tag. A Máriatestvérek rendjét Kentenich atya 1942-ben alapította a dachau koncentrációs táborban raboskodó egyházi személyekkel összefogva, majd 1993-ban az Egyház hivatalosan is elismerte. A közösség tagjai nem papok, de megszentelt keresztény életet élnek, miközben világi munkájuknak, hivatásuknak megfelelő foglalkozást folytatnak. Feladatuk közé tartozik a Férfi Liga és a Férfi Szövetség lelki támogatása²⁷.

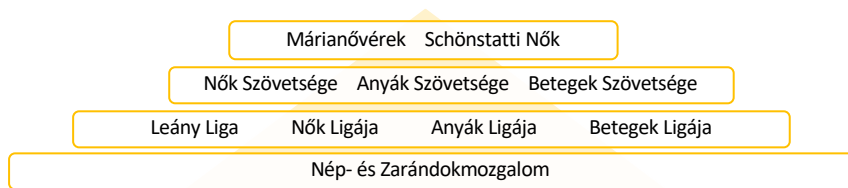
Női-ág

Az Apostoli Szövetség női ágának 1921-es megalapításával Kentenich célja az volt, hogy ráirányítsa a figyelmet a modern nőtípus kialakulására²⁸, ám ezzel a tetteivel megelőzte kora gondolkodóit. Ennek ellenére a csoport tagsága és elkötelezettsége rendkívüli mértékben növekedett, így 1925. január 23-án három nővérrel megalakult a Márianővérek Társasága²⁹, olyan nők számára, akik szorosabb viszonyt szerettek volna kialakítani a Mozgalommal. Az 1965-ös függetlenedésig a nővérek a palottinus rend fennhatósága alá tartoztak.

²⁷ Schönstatt Institute of the Marian Brothers. <https://www.schoenstatt-fathers.in/history/> / https://second.wiki/wiki/schc3b6nstatt-institut_marienbr3bceder Letöltés: 2022. jan. 09.

²⁸ Csermák K.–Csermák A.: Kentenich József Schönstatt alapítója és atyja i.m. 35.

²⁹ Schönstatt Sisters of Mary. <https://schoenstattistersofmary.us/> Letöltés: 2022.01.09.

2. ábra: Női-ág alcsoportjai

Forrás: <https://www.schoenstatt.hu/schoenstatt-agai>

Jelenleg a Schönstatt női-ágához – csakúgy, mint a férfi-ághoz – különféle módokon lehet kapcsolódni. Az első és leglazább kötődést a Ligához való csatlakozás jelenti, ezt a komolyabb elköteleződést igénylő Szövetség csoportok követik, majd a Kötelék, amelyet a Márianővérek és a Schönstatti Nők alkotnak (2. ábra).

A közösség a Ligában és a Szövetségben résztvevő nők számára női-lelki napokat szervez, továbbá tematikus kiscsoportos előadásokat tart özvegyeknek, kismamáknak, édesanyáknak, betegeknek. A különbség a kettő között a szervezetben való aktivitás mértékében, az elköteleződés fokában, a találkozásoknak a gyakoriságában és a számadások előfordulásában mérhető.

A Női-ág legbelső körében, a Kötelékben a Márianővérek és a Schönstatti Nők közössége található. A Márianővérekről úgy tartják, hogy az ő közösségük a „lelke” a mozgalomnak. Van egy aktív ága és egy passzívabb, ide tartoznak az Örökimádó Nővérek, akik a lelki háttérét adják a közösségnek egy szemlélődőbb életmóddal és folyamatos imával. Az aktív csoportba tartozó Márianővérek feladata pedig a Schönstatt Mozgalom támogatása, misszióstevékenység, az ifjúság és a családok tanítása és lelkigyakorlatok tartása. A Márianővérek kötelékében jelenleg egy magyar novícia tanul, munkálkodik.

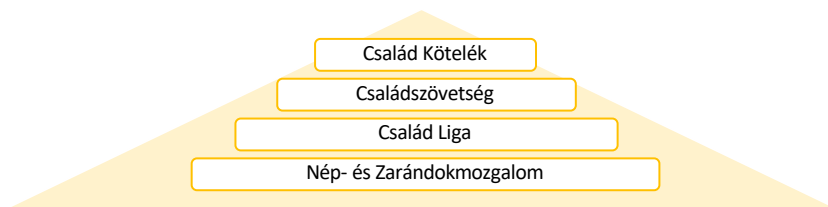
A Schönstatti Nők közösségét 1935-ben hozták létre és az Egyház 1972-ben ismerte el³⁰. A Márianővérektől eltérő módon nem lanknak rendházban, nem viselnek hivatalos öltözetet, hanem megmaradnak (munka- és lakhelyükön) világi státuszukban. Istennek szentelt életet élnek az evangélium útmutatása szerint, Mária mintájára, aki szintén az emberek között élt³¹.

Családok

Kentenich 1950-ben egy fiatal családokból álló csoporttal alapította meg az első Családszövetséget, amely független közösség lett a Nem-

³⁰ Secular Institute Women of Schoenstatt. https://second.wiki/wiki/sc3a4kularinstitut_frauen_von_schc3b6nstatt Letöltés: 2022.01.09.

³¹ Frauen von Schönstatt. <https://www.frauen-von-schoenstatt.de/ueber-uns/> Letöltés: 2022.01.09.

3. ábra: Családok-ág alcsoportjai

Forrás: <https://www.schoenstatt.hu/schonstatt-agai>

zetközi Schönstatt Mozgalmon belül. A cél a házasság szentségének, a megszentelt házasság élet értékének és Krisztus követésének középpontba állítása, mindezt a schönstatti pedagógia támogatásával és a Szűzanya segítségével³².

A családok csoportja – mely a legnépesebb a négy fő ág között – ugyanúgy, mint a fenti két ág további három szinten tagolódik (3. ábra). Az első a Család Liga, ezen a szinten a házastársak részt vesznek a schönstatti előadásokon, de nem köteleződik el a Mozgalomban való aktív részvételre. A második szint a Családszövetség, ami egy mélyebb, apostoli elköteleződést jelent³³. A harmadik a Család Kötelék, amelyben szerzetesi mintára a szövetséget kötött családok együtt élnek és törekednek az életszentségre az evangélium tanítása szerint Szűz Mária segítségével.

Papok

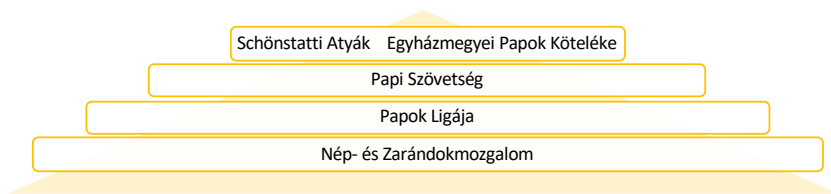
Időrendben a papok-ága (4. ábra) alakult ki a legkésőbb, 1965-ben, de ha hívhatjuk a Márianővéreket a Mozgalom „lelkének”, akkor a Schönstatti Atyák a „motorja” a közösségnek. Az ő feladatuk a közösség működtetése, a lelkigyakorlatok és előadások megtartása, lelkivezetés és Kentenich atya örökségének továbbadása.

Fontos mérföldköve volt a magyar Mozgalomnak, hogy Kentenich József ordinációja (1910. július 08.) után 106 évvel, 2016. július 8-án a budapesti Szent István Bazilikában Erdő Péter bíboros pappá szentelte Csermák Péter diakónust, aki így a Mozgalom első magyar tagja lett a Schönstatti Atyák között. Jelenleg még egy fiatal magyar novícius tanul a schönstatti atyák közösségében.

A fenti fejezetekben leírtam a Nemzetközi Schönstatti Apostoli Mozgalom struktúráját, ám szeretném hangsúlyozni, hogy a magyar közösség felépítése sokban eltér ettől. Egy példa erre, hogy hazánkban nem jellemző, hogy a férfiak vagy nők házastárs nélkül keressék fel a Mozgalmat, ezért nem alakult ki az egyedülálló résztvevőkből

³² Schönstatt Original Website. Family Movement: <https://schoenstatt.com/family/about-the-schoenstatt-communities/family/> Letöltés: 2022.01.09.

³³ Magyar Schönstatt Mozgalom. <https://www.schoenstatt.hu/mit-jelent-schonstatt> – letöltés: 2022. január 04.

4. ábra: Papok-ág alcsoportjai

Forrás: <https://www.schoenstatt.hu/schonstatt-agai>

összeálló Nők Szövetsége és a Férfiak Szövetsége. Magyarországon a legerősebb ág a családoké, vagyis a Családmozgalom és az Ifjúsági Mozgalom. Az Ifjúságot – amelyben viszont megtalálhatóak egyedülálló tagok is – más attribútumok alapján osztják fel, így ezek elnevezése: Lánymozgalom és Fiúmozgalom.

Összességében a Mozgalom története során számos olyan külső befolyás – intézményi, társadalmi, politikai változások; vezető leválasztása a közösségről, majd visszatérése; egyházi jogszabályi háttér módosulása; nemzetközivé válás – érte a csoportot, amely nagyfokú rugalmasságot kívánt, és ezeknek a helyzeteknek a hatására kialakult a jelenlegi formában működő kiterjedt, tagolt, karakteres attribútumok mentén felépülő hierarchikus szervezet. Kiterjedt, hiszen a világ több mint 110 országában, közel 250 aktív Schönstatt-központ működik, és tagsága több milliós nagyságrendű. Tagolt, hiszen a szervezet ágazatokra oszlik, amelyekben a Mozgalom tagjai jól körülhatárolható tulajdonságok, értékek mentén különböző alcsoportokhoz igazodnak. És végül hierarchikus, hiszen minden csoport egy adott hierarchiában – példaként említve: lakóhely, régió szerint – működik, amelyek vezetői támogatják a Mozgalom küldetését és fenntartását. Minde mellett a schönstatti megújulási mozgalom erős küldetésstudattal és kivételes jövőképpel rendelkezik, amely elengedhetetlen eleme³⁴ egy jól működő szervezetnek.

A magyar Schönstatt Mozgalom létrejöttének társadalomtörténeti háttere

Keresztény vallási megújulási mozgalmak Magyarországon

Újító vallási mozgalmak a történelem minden korszakában formáltak a hithez, a formális vallási keretekhez és a hétköznapi vallási élethez

³⁴ Gál Zsuzsa: A szervezeti kultúraváltás jellemzői. Régió kutatás Szemle. 5. (2020). 2.73-80. 76.

való viszonyt³⁵. Világszerte számos új vallási mozgalom³⁶ keletkezik, ezektől a csoportoktól a vallási megújulási mozgalmakat az különbözteti meg, hogy az utóbbiak képesek voltak megmaradni a Római Katolikus Egyház által nyújtott kereteken belül, így valamilyen módon belülről formálták, megújították azt.

Számos kiváló lelkeségi mozgalom működik Magyarországon, mégis a tanulmány célja, hogy ezek közül csupán egyet tárgyaljon részletesebben, mégpedig a Nemzetközi Apostoli Schönstatti Mozgalom magyarországi működését. Annak érdekében, hogy jobban megértsük alapításának körülményeit, elengedhetetlen, hogy áttekintsük milyen politikai, társadalmi és történelmi viszonyok között honosították meg ezt a német eredetű közösséget hazánkban

A II. világháború utáni és a rendszerváltás előtti időszak politikai, társadalmi és történelmi folyamatainak a magyarországi elemzése után egyöntetűen megállapítható, hogy ebben az időszakban a vallási (csakúgy, mint a civil) csoportok erős állami kontroll mellett működtek, hiszen az egyházüldöző kormányzat 1945 után feloszlatta a hivatalosan működő katolikus (és más vallási) egyesületeket, ezzel az illegalitásba kényszerítette és új struktúrába terelte a közösségi összefüggéseket működését³⁷. A rendszerváltás előtt működő közösségek jelentősége vitathatatlan, mind az állami, mind az egyházi élet-szférára gyakorolt hatás tekintetében. Az újonnan kialakított magyarországi viszonyok között, a közösségeknek az egypártrendszer által megszabott legális kereteken kívül, az illegalitásba kellett hétköznapi működésüket biztosítani, hiszen a legális keretek nem hagytak széles mozgásteret³⁸. Ezek a vallási közösségek, lelkeségi mozgalmak

³⁵ *Thomas J. Csordas*: Global religion and the re-enchantment of the world: The case of the Catholic Charismatic Renewal. *Anthropological Theory*. 7. (2008). 3. 295–314.; *Henri Gooren*: The Catholic Charismatic Renewal in Latin America. *The Journal of the Society for Pentecostal Studies*. 34. (2012). 2. 185–207.; *Havasi Virág*: Keresztény új vallási és vallási mozgalmak Magyarországon 1945-től napjainkig. *Egyháztörténeti Szemle*. 19. (2018). 4. 106–128.; *Durić-Milovanović Aleksandra*: „Hidden Religious Landscapes”: Religious Minorities and Religious Renewal Movements in the Borderlands of the Serbian and Romanian Banat. *Balkanica*. 2021. 52. 193–212.; *James Ponzetti*: Renewal in Catholic community life and New Monasticism: The way of a contemporary religious communal movement. *The Journal for the Sociological Integration of Religion and Society*. 4. (2014). 2. 35–50.

³⁶ *Lőrinczi Tünde*: Egyház? Szekta? Mozgalom? Vallásos jellegű kisközösségek kutatásának elméleti hátterei. Erdélyi Múzeum. 1453–0961 LXXIII. (2011). 1. 167–176.

³⁷ *Kamarás István*: Bensőséges bázisok. Katolikus kisközösségek Magyarországon. Budapest, 1994.

³⁸ *Mezey András*: Katolikus kisközösségek és bázisközösségek Csongrád

nemcsak öröködték a vallásos érzések fennmaradása felett, hanem az ellenkultúra részei is voltak³⁹, Fejérdy keresztény vallásos ellenállásként definiálja tevékenységüket⁴⁰, még akkor is, ha a hatalom szemében ellenállásnak tűnő cselekedetek nem volt többek, mint a hitükből és hivatásukból fakadó életforma⁴¹ hétköznapi megvallása. Ennek ellenére a hatalom úgy tekintett rájuk, mint akik képviselik a szekuláris marxista ideológia konkurenciáját és hátországot biztosítanak az államellenes szerveződéseknek is⁴². Minden kihívás, üldöztetés és elnyomás ellenére, illetve néhány valláskutató szerint⁴³ pont emiatt is az illegalitásban működő vallási kisközösségek, vallási megújulási mozgalmak tagjainak száma növekedett, továbbá belátták, hogy korlátozott lehetőségeik vannak és az élő egyházat úgy tudják fenntartani az üldöztetések alatt, ha létrehozzák a „katakombák egyházát”⁴⁴.

A kisközösségek kiépüléséhez egyfajta kényszer vezetett, hiszen a II. világháborúig létező és működő egyház fenntartása már lehetetlenné vált. Mind a kor szelleméből adódó számos változás, mind a Magyar Római Katolikus Államegyház tradicionálisan berögzült működési logikájának bukása, mind az új állami rendelkezések összességében olyan helyzetet teremtettek, hogy át kellett gondolni, újrapozicionálni azt, amit hagyományosan Magyar Római Katolikus Egyháznak hívtak. Az állam és az egyház szétválasztása (1946. február 01.), az egyházi egyesületek, szervezetek tömeges feloszlata (1946. július 4.), az egyházüldözés megkezdése és Mindszenty József bíboros 1947. augusztus 15-én, Nagyboldogasszony ünnepén

megyében 1946 és 1980 közt a pártállam és a hivatalos egyház vonatkozási keretében. Doktori disszertáció. Pázmány Péter Katolikus Egyetem. Piliscsaba-Budapest. 2013.

³⁹ *Havasi Virág*: Keresztény új vallási és vallási mozgalmak Magyarországon 1945-től napjainkig. Egyháztörténeti Szemle. 19. (2018). 4. 106–128.

⁴⁰ *Fejérdy András*: Vallási ellenállás Magyarországon a kommunista rendszerrel szemben. In: Kulturális ellenállás a Kádár-korszakban. Gyűjtemények története. Szerk. Apor Péter, Bódi Lóránt, Horváth Sándor, Huhák Heléna, Scheibner Tamás 143–151. 143. Budapest 2018.

⁴¹ *Fejérdy András*: Vallási ellenállás Magyarországon a kommunista rendszerrel szemben. i.m. 144.

⁴² *Bálint Csaba*: Felnőtt hittancsoportok jellemzői – Kelet-Magyarországon. Embertárs. 2012/4. 331–340.

⁴³ *Mezey András*: Katolikus kisközösségek és bázisközösségek Csongrád megyében 1946 és 1980 közt a pártállam és a hivatalos egyház vonatkozási keretében. Doktori disszertáció. Pázmány Péter Katolikus Egyetem. Piliscsaba-Budapest. 2013.

⁴⁴ *Illyés Sz. József*: Új Katolikus Mozgalmak Magyarországon. Egy Mozgalomelmélet Gyakorlata. Doktori disszertáció. Bécsi Egyetem. Bécs 2008.

elhangzott beszéde – amelynek célja a hívő keresztények számára a hitben való megerősítés volt, továbbá a meghirdetett programokkal közösségi élményt akart kínálni és nyitni a nem vallásosok irányába is⁴⁵ – aktivizálta az emberek lelki igényeit⁴⁶ és így az '50-es évektől életre hívott számos vallási kisközösséget⁴⁷, amelyek a következő időszakban meghatározták, formálták a vallási életet, az Egyházhoz való viszonyt és sokak számára az első vagy egyetlen egyházélményt nyújtották.

A II. világháború utáni időszakból – csupán csak – két egyháztörténeti jelentőségű eseményt szeretnék kiemelni. Az első a II. vatikáni zsinat, amelyet 1962-ben XXIII. János pápa nyitott meg és 1965-ben VI. Pál zárt le. A zsinat első ülészakájának eredményei közé sorolhatjuk az ökumenizmus megvitatását, amely hatására elismerték a többi keresztény egyházat, nyitottak feléjük és a vallásszabadságról is tanácskoztak, amelynek eredménye, hogy elfogadják a lelkiismereti szabadságot és azt is, hogy erőszakkal nem lehet senkit a katolikus hitre kényszeríteni. A második ülészak újragondolja Szűz Mária (Jézus anyja) szerepét az Egyházban: a „Maria, mater ecclesiae” („Mária, az egyház anyja”) elnevezést tulajdonítják neki, ezzel kiemelve az átlagos szentek sorából. Ezen túl a zsinat résztvevői nyilatkozatban sajnálatukat fejezték ki az 1054-es egyházszakadásért, felszólaltak az atomfegyverek használata és a fegyverkezési verseny ellen, felhívták a figyelmet a világon éhező emberek helyzetére, a harmadik világ problémáira, kimondták, hogy az emberek alapvetően egyenlők és megfogadták, hogy a Katolikus Egyház ezentúl nem foglalkozik kizárólag a saját belső problémáival, hanem szolgálnia kell az emberiségnek⁴⁸. A második vatikáni zsinat hatása mind az Egyházra, mind a Schönstatt mozgalomra jelentős volt. A Mozgalom szempontjából jelentőségteljes volt, hogy Szűz Mária személyét újredefiniálták és az Egyházban betöltött szerepét újra pozícionálták, továbbá a Schönstattot alapító Joseph Kentenich atyát a zsinat lezárása után – ahogy arra már korábban utaltam, az enyhülés és nyitás következtében – kegyelemben részesítették, visszahívták száműzetéséből és hazatérhetett a németországi Schönstattba.

⁴⁵ *Gulyás Martin*: Mindszenty József bíboros az 1947-es csongrádi Tiszai Márianapokon. Vasi szemle. 59. (2015). 5. 825–833. 826.

⁴⁶ *Illyés Sz. J.*: Új Katolikus Mozgalmak Magyarországon. Egy Mozgalomelmélet Gyakorlata, i.m. 24.

⁴⁷ Bokor bázisközösségek; Fokoláre Mozgalom; Regnum Marianum; Magyar Karizmatikus Mozgalom Szürkebarátok Közössége; Magyar Schönstatt Mozgalom; Házas Hétvége Mozgalom; Taizéi Mozgalom

⁴⁸ *Ottlyk Ernő*: Húsz éves a második Vatikáni Zsinat. Theológiai Szemle. 29. (1986) 1. 44–49.

A második vatikáni zsinat egy másik jelentős eredménye, hogy a zsinat szellemében megszületett VI. Pál pápa „Evangelií Nuntiandi” kezdetű apostoli buzdítása (1975), amely mérföldkő a kisközösségi vallásosság intézményes elfogadásában⁴⁹. Ez az apostoli buzdítás a katolikus evangelizációról szól és részletezi, hogy ki, hogyan, milyen formában és kiknek beszélhet a hit értékeiről és tehet tanúságot. A szöveg V. fejezete az evangelizáció címzettjeiről szól és ezen belül is az 58. pontját kifejezetten a bázisközösségeknek szentelték. Megállapítja, hogy ezek a közösségek mindenütt virágznak, de nagyon különböznek egymástól, nemcsak nemzetközi szinten, hanem még egy-egy országon belül is, továbbá felhívja a figyelmet azok (pozitív és negatív) Egyházra gyakorolt hatására⁵⁰. A pápai buzdítás jelentősége többek között az volt, hogy a kisközösségeket elindította az elfogadás útján⁵¹, ám innen még hosszú út vezetett ahhoz, hogy a Magyar Katolikus Egyházon belül is elfogadják a kisközösségek, bázisközösségek, lelkiismereti (megújulási) mozgalmak létjogosultságát.

A rendszerváltást követő években számos kihívással kellett szembenéznie az Egyháznak és a kisközösségeknek is, amelyek alapjaiban befolyásolták a további működésüket. Immár nem voltak az illegálitásban kényszerítve, így szabadon összegyűlhetnek, és a közösségek tagjai nyíltan megélhették hitüket, de ezzel egyidejűleg megszűnt az üldözés alatti összetartozás élménye is. Ebben az időszakban a megújulási mozgalmaknak lehetőségük volt arra, hogy már nem csak a vallásos hit megéléséhez biztosítsanak teret és alkalmat, hanem társadalmi szerepvállalásuk keretében különféle csoportok – szenvedélybetegek, elítéltek, romák – lelki megsegítésére és rehabilitációjára⁵² is figyelmet fordítsanak. Az ilyen típusú új szerepvállalások hatására megindult a megújulási mozgalmak társadalomba való beilleszkedésének folyamata, illetve küldetésének keresése a „világ” felé, tehát reflektál és felelősséget érez az őt körülvevő társadalom problémáira – pont úgy, ahogy azt a II. vatikáni zsinat is szerette volna. Ezzel az egyháziasság új stílusát⁵³ képviselik a közösségek és nyitnak a nem vallásos emberek felé, hogy szolgáljanak és evangelizáljanak.

Összességében a megújulási mozgalmakat a „mozgalmiságon” túl összekapcsolják még a közösségi jellegek, az Isten igéjének köve-

⁴⁹ *Illyés Sz. J.: Új Katolikus Mozgalmak Magyarországon. Egy Mozgalomelmélet Gyakorlata.* i.m. 47.

⁵⁰ *Evangelií Nuntiandi* 1975.

⁵¹ *Illyés Sz. J.: Új Katolikus Mozgalmak Magyarországon. Egy Mozgalomelmélet Gyakorlata.* i.m. 33.

⁵² *Havasi Virág: Keresztény új vallási és vallási mozgalmak Magyarországon 1945-től napjainkig. Egyháztörténeti Szemle.* 19. (2018). 4. 106- 128. 128.

⁵³ Magyar Katolikus Lexikon: <http://lexikon.katolikus.hu/L/lelki%C3%A-9gi%20mozgalmak.html> Letöltés: 2021.12.21.

tése, a testvéri szeretet, a világban élés – ami egy dialógust feltételez a világgal, hiszen a tagok nem a világtól elvonultan élek. Továbbá, hogy egységben kell élni a többi közösségi taggal és az Egyházzal is, valamint számos csoport – csakúgy, mint az általam vizsgált Schönstatt mozgalom is – újra felfedezte Mária szerepét és a keresztfonosságát⁵⁴.

A Schönstatt Mozgalom magyarországi alapításának története

Gódány házaspár története

A magyarországi társadalmi-politikai viszonyrendszer feltárása után a következőkben közelebről megvizsgálom a magyar Schönstatt Mozgalom alapítását és a Mozgalmat meghonosító Gódány házaspár, Róbert és Rita munkásságát. Gódány Róbert az 1956-os forradalom után – abban tevékeny részvétele miatt – Ausztriába disszidált, ahol dolgozni, majd tanulni kezdett: Bécsben csatlakozott a kispapokhoz és teológiát tanult. Ebben az életszakaszban ismerkedett meg a Schönstatt eszméjével egy 1959-es németországi tanulmányi út során, amikor kispap társaival ellátogattak Schönstattba. Olyan nagy hatással volt rá a tanítás, hogy később autóstoppal többször elutazott Schönstattba, hogy még többet megtudjon az éppen kibontakozó vallási megújítási közösségről, sőt 1962-ben felkereste Kentenich atyát az Egyesült Államokban, Milwaukee-ban. Végül úgy döntött, hogy nem a papi élet a hivatása, és családot alapított. Feleségével, Gódány Ritával aktívan részt vállaltak a bécsi schönstatti élet megalapozásában és felvirágoztatásában, miközben többször ellátogattak a németországi Schönstattba, ahol 1967-ben lehetőségük volt találkozni az alapítóval: Kentenich József atyával. A korábbi fejezetekből megismert magyarországi politikai, társadalmi viszonyok és a Magyar Római Katolikus Egyház korlátozott lehetőségei ellenére, 1980-ban – minden várható kihívás ellenére – úgy döntöttek, hogy öt gyermekükkel visszaköltöznek Magyarországra és a Balaton-felvidéken található Óbudaváron telepedtek le⁵⁵.

A magyarországi alapítás

Bár az alapító-házaspár célja a visszatelepüléssel nem a Schönstatt Mozgalom magyarországi megalapítása volt – jobban motiválta őket, hogy gyermekeik magyar környezetben szocializálódjanak –, mégis, amikor ismerős házaspároknak beszéltek a schönstatti tanításról, elkezdett formálódni a közösség. Beller Tilmann schönstatti atya,

⁵⁴ *Ilyés Sz. J.*: Új Katolikus Mozgalmak Magyarországon. Egy Mozgalomelmélet Gyakorlata. i.m. 54.

⁵⁵ *Mészáros Boglárka*: Így vezetett...A Gódány házaspár története. Óbudavár 2014.

akit még a bécsi székhelyű osztrák Schönstatt Mozgalomból ismertek meg, rendszeresen meglátogatta Óbudaváron a Gódány családot és előadásokat tartott az összegyűlt házaspárok számára. Az első ilyen alkalom 1983-ban Veszprémben volt, majd 1984-től már Óbudaváron folytatódott, végül 1985 nyaratól kezdve mind a mai napig minden évben itt tartják a Schönstatti Családnapokat⁵⁶. A magyar mozgalom struktúrájának megalapozásakor figyelembe kell venni, hogy a fennálló politikai rendszer által kialakított helyzetből kifolyólag a magyar mozgalom nem csatlakozhatott be a nemzetközi áramlatba, annak felépítésében nem a schönstatti szerzetesek vagy szerzetesnővérek, hanem elsősorban a magyar családok, házaspárok vállaltak aktív szerepet. Mindezek a próbatételek ellenére a magyar Schönstatt Mozgalom megindult a növekedés útján: 1983 és 1986 között a családok száma megtízszereződött, rendszeresen megtartották a nyári családnapokat, Beller Tilmann lett a magyarországi mozgalom lelki vezetője, és annak érdekében, hogy feladatát minél jobban elláthassa, megtanult magyarul. A közösségi tagok száma folyamatosan növekedett a rendszeráltás után is, ám 1990-ben Beller Tilmann atyát megválasztották a német mozgalom vezetőjének, ezért Bécsből Schönstattba költözött és a magyar mozgalom építésében nem tudott olyan aktívan részt venni, mint korábban. Ennek hatására a magyar házaspároknak kellett átvenni a Mozgalom irányítását, és a nyári családnapokon a schönstatti eszméről, tanokról szóló előadásokat is – egyedi módon – házaspárok tartották házaspároknak⁵⁷. Beller Tilmann munkáját a magyar közösség lelki vezetésében később (2005-től) a német származású Gertrud-Maria Erhard schönstatti Márianővér vette át, aki szintén megtanult magyarul, így napjainkban is aktívan segíti a magyar családokat a Mozgalom építésében, gondozásában.

A tanítások a házasság szentségét, a család hivatását, az önnnevelést, a schönstatti pedagógiát, az életszentséget és a máriás lelkületet állították a középpontba⁵⁸. A magyar családok körében nem volt új gondolat a schönstatti tanítás által hangsúlyozott Mária-tisztelet, hiszen a Szűzanya személye a magyar történelem korai szakaszától – az országalapítástól kezdve – hagyományosan szerves része mind a világi, mind az egyházi kultúrának⁵⁹. A magyar közösség létrehozása óta folyamatosan növekszik, és a Mozgalom tagjai szerint ez a növe-

⁵⁶ *Csermák K.–Csermák A.*: Kentenich József Schönstatt alapítója és atyja i.m. 88.

⁵⁷ *Csermák K.–Csermák A.*: Kentenich József Schönstatt alapítója és atyja i.m. 90.

⁵⁸ *Beller T.*: A családi élet: küldetés és munka. Családnapok előadásai 1983–1990.

⁵⁹ *Barna Gábor*: Boldogasszony: Szűz Mária tisztelete Magyarországon és Közép-Európában, Szeged, 2001.

kedés a jövőben is folytatódni fog. Jelenleg a Magyar Schönstatt Mozgalom négy nagy csoportból áll: (1.) Schönstatti Atyák Közössége, (2.) Márianővérek, (3.) Családmozgalom és (4) Ifjúsági Mozgalom, amely két alcsoportra a (4.1.) Fiumozgalomra és (4.2.) a Lánymozgalomra tagolódik. Ezek között a legtöbb tagot számláló, legaktívabb közösség Magyarországon a Családmozgalom.

Összességében elmondhatjuk, hogy a magyarországi mozgalom sem egy önmagában álló egység, hanem része egy egésznek, így az intézmények mátrixában elfoglalt pozíciója alapján része a Nemzetközi Schönstatti Mozgalomnak, a Római Katolikus Egyháznak, illetve egy lokálisabb perspektívából szemlélve betagozódik a Magyar Katolikus Egyház struktúrájába és együttműködik a Magyar Állammal. A fenti elemzésben vizsgáltam, hogy ezek a külső intézményes keretek hogyan befolyásolták és befolyásolják a közösségi interakciókat.

Összefoglalás

Korábbi célkitűzésemnek megfelelően sikerült feltárni és azonosítani a vizsgált kortárs vallási megújulási mozgalom szervezeti és működési logikáját, valamint a tudományos közösség elé tárni a Schönstatt Mozgalom nemzetközi (német) és hazai csoportjai létrehozásának körülményeit. Tanulmányomban bemutattam, hogy a római katolikus vallási megújulási mozgalom – mely a rendszerváltás előtt honosult meg hazánkban és a rendszerváltás után kezdett el szélesebb körben elterjedni – milyen külső és belső hatások mentén vált a jelenlegi formájában működő kiterjedt, tagolt, karakteres attribútumok mentén felépülő hierarchikus értékközösséggé.

A Magyar Schönstatti Mozgalom mint közösség pozíciójának tisztázása érdekében ismertettem az új vallási mozgalmak és a vallási megújulási mozgalmak fogalmi kereteit. Majd ennek alapján a közösséget a római katolikus vallási megújulási mozgalmak kategóriájába soroltam be, hiszen a Mozgalom egyik axiómája a Római Katolikus Egyház belső megújítása, míg ezzel szemben a vallási megújítási mozgalmak leválnak anyaegyházukról és különálló csoportot alakítanak. Tisztáztam, hogy a vizsgált közösség a karizmatikus személy köré épülő import mozgalmak sorába tartozik, amely az egyik első ilyen típusú alapítás volt a világon, valamint hogy az összes római katolikus szerzetesrendtől megkülönbözteti az a tény, hogy a korábbi egyházi gyakorlattól eltérően a családokat önálló egységként beemelte a rendi hierarchiába.

Amiben még többet nyújtott a Schönstatti Mozgalom, mint a többi vallási megújulási közösség, hogy a működési struktúrájából adódóan vonzó volt azoknak, akik a mélyebb hitéletet házastársukkal együtt szerették, hiszen a Schönstatti Mozgalom egy egységként tekint a keresztyén családokra, együtt kínálja nekik a lelki megújulás

lehetőségét, így úttörő tevékenységet folytatott a Katolikus Egyházban, mindeközben pedig ráirányította a figyelmet a katolikus családokon belül rejlő potenciálra.

Az elemzés közben felismertem, hogy a magyar Mozgalom, megalapításának körülményeiből adódóan, nem tudott becsatlakozni a Nemzetközi Schönstatti Mozgalom aktív életébe, így a hazai Mozgalom struktúrájának és főbb jellegzetességeinek kialakulására kiemelten hatással volt, hogy az alapítást követő első időszakban elszigetelten fejlődött a környező nemzeti schönstattos közösségektől. A kutatómunka folytatásaképp számos új lehetőség vetődik fel, mint például, hogy feltárjam és elemezzem, melyek azok a nemzeti sajátosságok a jelenben, amelyek ebből az átmeneti elszigeteltség állapotából adódóan jöttek létre, és ezekhez a nemzeti sajátosságokhoz a közösségi tagok milyen attitűdöt mutatnak. Továbbá, hogy hogyan pozicionálják a magyar Mozgalom helyét a nemzetközi mozgalmak között.

EGY REFORMÁTUS EGYHÁZKÖZSÉG KIALAKULÁSA ÉS NEHÉZSÉGEI EGY ALFÖLDI KÖZSÉGBEN (LAJOSMIZSE, 1877-1940)

THE FORMATION AND DIFFICULTIES OF A REFORMED PARISH IN A VILLAGE IN THE GREAT HUNGARIAN PLAIN (LAJOSMIZSE, 1877–1940)

Kürti László

egyetemi tanár, Alkalmazott Társadalomtudományok Intézete,
Miskolci Egyetem, Miskolc

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány egy alföldi Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei község, Lajosmizse, protestáns (református) közösségének a létrejöttét tárgyalja, amely Budapeستől délkeletre, mintegy 65 kilométerre található. Lajosmizse 1877-ben létesült, amikor is levált az anyavárosról, Jászberényről, amely az 1745-ös redempció alkalmával szerezte meg az akkor még pusztákként ismert három területet (Bene, Lajos, Mizse). Az önállósodásban két tényező játszott döntő szerepet: az egyik a jászberényi ferencesek támogatása volt az új római katolikus település létesítését illetően, a másik pedig a tehetős gazdák ellenállása, akik lényegében a kettős, városi és pusztai adófizetéstől akartak megszabadulni. Ez az összefogás biztosította a helyi hatalmi rendszer kiépítését, a község vezetésében a tehetős redemptus és irredemptus gazdák játszották a főszerepet; ám mivel ők is katolikusok voltak, a katolikus egyház egyedurialma totálisan lefedte az egész politikai községet. Ezt a politikai hatalmi koncentrációt és kulturális homogenitást színesítette a beköltöző református közösség, amely azonban az első perctől fogva érezte a katolikus többség ellenszenvét, különösen a plébános egyeduralmát. Az elemzés fő célkitűzése, hogy bemutassa a református mikroközösség szervezkedését, intézményeit és templomának építését, amelyet 1902-ben avattak fel. Külön ismertetem azokat a konfliktushelyzeteket, amelyek időről-időre a két egyház vezetői között megisméltődtek. Egyes kérdések ma már banálisnak tűnnek, mint például a legények verekedése, mások gazdasági problémát tükröztek (pl. reformátusok földvásárlása, fakivágás), továbbiakat pedig ideológiai jellegűeknek tudhatunk be. Utóbbiak voltak például az iskolák egyházi és állami jellegéből fakadó ügyek, az

iskolában elhelyezett keresztek kérdése vagy az állami tanítók felekezeti hovatartozása. A bemutatott anyagból azonban világosan látszik, hogy többnyire a plébános és a lelkész karizmatikus morális hozzáállása befolyásolta a két felekezet közötti elmérgesedett viszonyt.

Abstract

The study explores the establishment of a Protestant (Reformed) community in Lajosmizse, a village in Pest-Pilis-Solt-Kiskun county, located about 65 kilometres southeast of Budapest. Lajosmizse was established in 1877, when it separated from its mother town of Jászberény, which acquired the three areas (Bene, Lajos, Mizse) known as the Puszta during the 1745 “Jászkun Redemption.” Two factors played a decisive role in the striving for independence: one was the support of the Franciscans of Jászberény for the establishment of a new Roman Catholic settlement, and the other was the resistance of wealthy farmers who essentially wanted to get rid of the double taxation by the town and the Puszta. This coalition ensured the establishment of a local regime, with wealthy redemptus and irredemptus farmers playing the leading role in the leadership of the settlement; but because they were also Catholic, the Catholic Church’s autocracy covered the entire political settlement. This concentration of political power and cultural homogeneity was enriched by the newly settled Reformed community, which, however, could feel the resentment of the Catholic majority from the very first moment, and specifically the autocracy of the priest. The main aim of the analysis is to present the organization and institutions of the Reformed micro-community, as well as their endeavour to build a church which was eventually inaugurated in 1902. I will describe in particular the conflicts that recurred from time to time between the leaders of the two churches. Some issues would seem banal nowadays, such as the fights between young men, others reflect economic problems (e.g. the purchase of land by the Reformed population, the cutting of trees), and some could be considered ideological. The latter included, for example, cases stemming from the differences between ecclesiastical and state schools, the issue of displaying crucifixes in schools and the denominational affiliation of the teachers working in state schools. From the material presented, however, it is clear that it was mostly the charismatic moral stance of the parish priest and the pastor that influenced the strained relations between the two denominations.

Kulcsszavak: községalapítás, református mikroközösség, katolikus helyi hegemonia, felekezeti konfliktusok

Keywords: parish establishment, Reformed micro-community, Catholic local hegemony, denominational conflicts

Bevezetés: egy település két vallásos közösségének kialakulása

A jelen tanulmány egy olyan református felekezeti mikrotörténet és történeti antropológia együttese,¹ amelyről jóformán eddig még csak néhány tanulmány készült, és a kutatás során felmerült kérdések további aprólékos elemzés szükségességét vetik fel.² Úgy a mikrotörténet, mint a történeti antropológia rávilágít a kutatás módszerére és céljára: olyan elemzés szükségszerűségére, amely természetesen dialektikus, a helyi politikai, kulturális és gazdasági események regionális és országos-nemzetközi folyamatokba való integrálását tűzi ki célul. Úttörő munkájában David Kertzer például az olasz katolikusok és kommunisták villongásaira mutat rá, külön kiemelve azt, hogy az ellentétek és ideológiai összecsapások sokszor teljesen váratlan, hétköznapi és közeli események, személyi jellegű kisstílű problémák miatt bontakoznak ki – még úgy is, hogy a kutatott település baloldali családjai aktívan kiveszik részüket az egyházi rítusok és ünnepek megtartásában –, így indítva el olyan folyamatokat, amelyek aztán komoly válságot és konfliktust idéznek elő még a közösségek határain túl is. A vezető egyéniség jelleme, különösen túlkapásai meghatározó mindkét közösségnél, ahogy Kertzer érvel: „a politikai tudat szimbolikus konstrukció... az embereket legalább annyira az emóciók, mint az elfogulatlan személyes érdekek irányítják tetteikben”.³ Szintén eklatáns példája ennek az integráló nézőpontnak Eric Wolf és John Cole történeti antropológiai esettanulmánya két szomszédos kistelepülés, egy német nyelvű protestáns és egy olasz katolikus, évszázados fejlődéséről.⁴ A szerzők elemzéséből kiderül, hogy az eltérő, viszont a felszínen is jól érezhető nyelvi, politikai, vallási és kulturális jegyek ellenére a községek gazdasági ereje, életképessége és mezőgazdasági gyarapodása hasonlóan stabil maradt. A német és olasz falvak lakosai közt a politikai villongás, még a fasiszta-náci kormányza-

¹ Az irányadó irodalomból I. Wolf, Eric R. Types of Latin American peasantry: A preliminary discussion. *American Anthropologist* 57. (1955). 452-71; Kertzer, David I., *Comrades and Christians: Religion and Political Struggle in Communist Italy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1980; Bucker, Andrew S., *Communities of Faith: Sectarianism, Identity, and Social Change on a Danish Island*. Providence: Berghahn Books, 1996.

² *Kürti László: Lajosmizse: Falu, puszta, község, város, I-II. Lajosmizse, 2019. I. 513-532.*

³ Kertzer, 1980. 6.

⁴ *John W. Cole and Eric Wolf, The Hidden Frontier: Ecology and Ethnicity in an Alpine Valley*. Berkeley: University of California Press, 1999.

tok idejében sem volt érezhető, a közösségek élték mindennapjaikat, ahol tudtak és kellett, mint például gazdasági kapcsolatok, interetnikus házasság vagy nagy nemzeti ünnepek, közösen munkálkodtak és együtt ünnepeltek. Természetesen hasonló jelenségeket találhatunk máshol is, a kérdés, ami felmerül a jászságiak által létesített Duna-Tisza közén született község esetében, úgy tűnik, teljesen más társadalmi esettanulmányhoz nyújt muníciót. A jelen tanulmány hasonló hosszú távú, már amennyire félévszázad annak nevezhető, folyamatot vizsgál, ám rövid ideig tartó konfliktusok megvilágításával érzékelteti egy település két vallásos közösségének a viszonyát, nem maradva a szűken vett Duna-Tisza közén kialakult község gazdaságtörténeti szintjén, hanem a nagyobb katolikus és református egyházközségi politika, valamint a nemzeti-országos hatalmi berendezkedés helyi vonatkozásait is figyelembe véve értelmezi a mikroközösség kialakulását, kezdeti nehézségeit. A 18-19. századi jászsági migráció, valamint a jászságiak megtelepedése a Duna-Tisza közén és a Dél-Alföldön az utóbbi évtizedek sokrétű levéltári kutatásának köszönhetően kellőképpen ismert.⁵ Kiss József a 18-19. századi Jászkun Kerület levéltári anyagait vizsgálva mutatta be például a jászkun városok gazdálkodását, amely a Jászkun Kerület és a Habsburg-ház konfliktusaira irányította figyelmünket.⁶ Kutatásunk kezdetén azonban kiderült, hogy egy sor levéltári forrás nem került a kutatók vizsgálatának keresztútjába, amelyek sokkal árnyaltabb mikrotörténeti és történeti antropológiai folyamatokra hívják fel a figyelmet, és a mindennapi közösségi események és azok története bemutatásának szükségszerűségére irányít-

⁵ A jász migráció korábbi szakirodalmából l. *Bagi Gábor*: A Jászkun kerület társadalma a redempciótól a polgári forradalomig, 1745–1848. Jász–Nagykun–Szolnok Megyei Múzeumok közleményei 52. Szolnok, 1995; *Bagi Gábor*: Adalékok a kiskunsági jász puszták népességéhez, in: Juhász Antal (szerk.): Migráció és település a Duna–Tisza közén. Szeged: József Attila Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, 19–36, 1997. Alapos elemzések például: *Barna Gábor*: A mai Kunszentmárton megalapításának története. A „Megszálló Levél”. Várostörténeti és néprajzi tanulmányok 2. Kunszentmárton, 1994; valamint *Bánkiné Molnár Erzsébet*: Redemptusok: Gazdaság és életmód Kiskunfélegyházán a redempció első évszázadában. Debrecen, 2000.

⁶ *Kiss József*: A Jászkun Kerület parasztsága a Német Lovagrend földesúri hatósága idején (1702–1731). Budapest, 1979; *Kiss József*: A Pesti Invalidus Ház jászkunsági földesurasága 1731–1745. Budapest, 1992; *Bánkiné Molnár Erzsébet*: A Jászkun Kerület igazgatása, 1745–1876. 2. kiadás. Debrecen, 1996; *Kiss József*: Jászkunsági agrármozgalmak a kiegyezéstől a milleniumig (1867–1895). Értekezések a Történeti Tudományok Köréből 46. Budapest, 1968.

ják figyelmünket.⁷ A Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, a Dunameléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, az egyházi lapok, a helyi egyházi feljegyzések és iratok, valamint a terepmunka és az adatközlőkkel folytatott interjúk olyan új adatbázis létrejöttét jelentette, amely nemcsak kihívás volt, hanem módszertani fordulatot is követelt, számtalan új adattal gazdagítva az eddigi eredményeket. Mindezek alapján egy előzetes gondolatot fogalmazhatunk meg: a jászkun kirajzás az Alföldön új községek létesítését eredményezte, ám ezen folyamatnak nemcsak a gazdasági és a közjogi vonatkozása figyelemreméltó. A községgé válást a közösségi élet központját meghatározó hitélet kialakítása és az egyházi intézményrendszer kiépítése tette valójában lehetővé. Sőt, amint azt Szabó László a szomszédos, szintén jászkusi migráció következményeként létesült kerekegyházi kutatása is bizonyítja, az etnikai összetételű vallásos közösség kialakulásának politikai mivoltából fakadó konfliktusok fel-felbukkanása, majd azok további elmérgesedése is a politikai község változtatásához, a közösségi lét mindennapi árnyoldalához tartoztak.⁸

A kutatás elsődleges fázisában vált nyilvánvalóvá, hogy a Habsburg gyarmatosítás és Mária Terézia által szentesített 1745-ös jászkun redempció során kialakult gazdasági-politikai viszonyok egyrészt konzerválták, másrészt átalakították a feudalista hatalmi berendezkedést, kialakítva egy erősen megosztott és agrártermelésre berendezkedett alföldi társadalmat. Buda visszafoglalása után a középkori jász és kun területek bekebelezése, majd azok eladása egy új pusztai állattartás, és ideig-óráig gazdaságos kézművesipar és kiszolgálóipar (pl. mészárszékek, csapszékek, csárdák) megeremtésének kedvezett.⁹ Ebben egyes jászkunsági települések, mint például Jászberény, Karcag, Kiskunfélegyháza vagy Kunszentmiklós, jelentős gazdasági előnyre tettek szert, ám ez a gyors tőkekoncentráció a társadalmi struktúrában egyenlőtlen, redemptus-irredemptus-cseléd gazdasági-kulturális hierarchiába torkollott.¹⁰

⁷ Az első kutatások eredményeiről lásd: *Kürti László–Hajdrik Sándor*: Lajosmizsei keresztek és szakrális szobrok. *Cumania* 17. (2001). 271–302; Kürti László: Egyháztörténet és politika, Ladánybene betelepülése. *Cumania*, 20. (2004). 227–253.

⁸ *Szabó László*: Zendülés Kerekegyházán, in: Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk.): *Jogszabályok – Jogszokások. Jászkunság kutatása 2005*. Bibliotheca Cumanica 6. Kiskunfélegyháza: Kiskun Múzeum Baráti Köre, 2005 (<http://karpatmedence.net/tarsadalomneprajz/tersegi-kapcsolatok/209-zendules-kerekegyhazan>, letöltve: 2022. szeptember 21.).

⁹ *Kürti László*: Jászberény csárdái. Adatok a pusztai csárdák 18. századi történetéhez. *Zounuk*, 18. (2003). 49–94.

¹⁰ Az 1745-ös redempciót (megváltást, ISZKK, Ak. Kiad. 1997. 655.) követően a Jászkunság társadalmában alapvető változás állt be. A családi gazdálkodást

Nagyvonalakban annyit érdemes megjegyezni, hogy az évtizedes huzavona után Jászberény anyavárostól elszakadók, az 1877. évi I. törvény értelmében önálló községet alapíthattak Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyében. Természetesen ebben a főszerepet a tehetős jázsági gazdacsaládok játszották, akik már az 1850-es évektől megtelepedtek a tőkeföldeken épített állandó tanyájukon.¹¹ A feltárt levéltári dokumentumokból azonban kiderült egy fontos tény: a római katolikus egyház, különösképpen a jászberényi ferencesek, támogatása nélkül a község létesítése nem valósulhatott volna meg.¹² Az első *csuhás barát* (Gajdos Sebestyén) után a kevésbé agilis Bokor Gedeon látta el a papi tisztséget 1875-1878-ig, ő már egy önállósított missziót vehetett át

a tőkeföld redimálása (megváltása) jelentette. A redemptusok tudtak földet váltani, az irredemptusok szegényebbek lévén már nem, de részesültek a közös földek használatában, a zsellérség (inquilinus) mindkettőből kiszorult. A társadalmi rétegződésről l. *Bánkiné Molnár Erzsébet*: A jászkun tőkeföld és használata, in: Bárh Dániel – Laczkó János (szerk.): Halmok és havasok. Tanulmányok a hatvanesztendős Bárh János tiszteletére. Kecskemét: Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete, 2004, 181–195. Jászberényt illetően Bagi Gábor tovább árnyalta a társadalmi hierarchia modelljét öt külön csoportot különítve el: teljes jogú redemptus, nem teljesjogú redemptus, irredemptus, zsellér és más vándorló kereskedők vagy időszakai munkát vállalók csoportja (pl. pásztorok). Lásd: *Bagi Gábor*: A Jászunkság központja az eladatás után (1702-1830), in: Pethő László (szerk.), Jászberény története a kezdetektől a reformkorig. Jászberény, 192-286. A Jászkun Kerület és a kiváltságok megszüntetésével, az új vármegyék felállításával a különbségek lassan megszűntek, ám a népi tudatban a jázsági eredet, kevésbé a redemptus családi háttér, még a 21. század elején is elevenen él a Felső-Kiskunság jász településein (Kocsér, Karajenő, Kerekegyháza, Ladánybene, Lajosmizse).

¹¹ Az első pusztafoglaló családokról, családfőkről lásd *Benedek Gyula-Kürti László*: Bene, Lajos és Mizse oklevelei és iratai, 1385–1877. Kecskemét: Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete, 2004, 186-212. A lajosmizsei földbirtokosok névsorát tartalmazó összeírást lásd: Lajos, Mizse, és Fél Bene adóközségben lévő földbirtokosok betűsorozatos névjegyzéke: melly Jászberény városához tartozik. 1851. Kelt JászBerényben September 30-án 1851. Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, Jászberény város levéltára, 376. Nyomtatásban először közölve, Kürti, 2019. II.

¹² Itt utalok monográfiámban megjelölt forrásokra, lásd az idevonatkozó 10. és 11. fejezetére, *Kürti*, 2019. I., 379-482. Addig, amíg a református egyház jegyzőkönyveit sikerült átvizsgálnom, a római katolikus anyagból csak a helyi Historia Domus egy rövid példányát kaptam meg Asztalos József esperestől még az 1990-es években. A többi fontos dokumentumot – főleg leveleket és jelentéseket – a Váci Püspöki és Káptalani Levéltárban volt lehetőségem kutatni.

elődjétől. Már az 1850-es évektől felmerült a pusztaiak önállósága, amit Jászberény vehemensen ellenzett. Ám Gajdos és a nagygazdák összefogását látván a Jászkun Kerület is támogatta a pusztafoglalókat, így a politikai község és a római katolikus egyház együttes hatalmi koncentrációja biztosította egy zártnak mutató közösség születését. Nem volt ez gyors, főleg nem problémamentes folyamat, amit mutat a szomszédos Kerekegyházán fellángoló felekezeti vita.¹³ A lajosmizsei első papok szomorú története is igen sokatmondó: a harmadik plébános, Czeisz József öngyilkos lett 1886-ban, 1892-ben a paplakot ismeretlenek felgyújtották, a következő plébános pedig idegbajára hivatkozva kérte nyugdíjaztatását.

A katolikusok mellett csekély számú református költözött a frissen létesített községbe, kevés volt köztük a jászberényi és a jászladányi, hiszen az új község lehetőségét látva a Monarchia, de főleg Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye minden területén megmozgatta a családtagok fantáziáját az új munkahelyek, valamint a földszerzés lehetősége.¹⁴ A református iparos-kereskedőréteg és a zsidó családok megjelenése Lajosmizsén azon túl, hogy színesítette a közösség társadalmi összetételét, és segítette a polgárosulást, hamarosan konfliktusforrássá is vált. A pusztai kiköltözés elsősorban azokat a redemptusokat és irredemptusokat ösztönözte, akik már a 19. század során a pusztasztáskor földterületet tudtak szerezni akár vásárlás, akár örökség, illetve házasság révén. Az így megszerzett (vagy öröklött) tőkeföld erőteljes szimbólumként védekezési mechanizmust gerjesztett a katolikus családokban. A más felekezetűekkel kapcsolatos viszonyt már a kezdetektől fogva beárnyékolta egyfajta bizalmatlanság és a község katolikus vezetőinek ellentmondást nem tűrő személyisége. A jászvári telepések identitása egyszerű volt: katolikus, birinyi (jászberényi), tehát a jászvári származás és egyben lajosmizsei fölbirtokosság. A reformátusokról még a 21. század elején is sokan egyetértettek egy idősebb helyi férfi kijelentésével: az ember vagy katolikus és jász, de jász és református az nem lehet.¹⁵ Ezt a fajta kitaszítotttságot az egyház történetének krónikása, Gyarmathy László lelkész is megörökítette a 20. század közepén:

„A mai templom és lelkészlak helyén akkor egy zsindeyes gerendás, rozoga imaház állott és körös-körül mocsár és gázló volt. Ez a terület különben is abban az időben a község északi részén a lakott településen kívül feküdt, mert az akkori községi vezetés teljesen a hatalmas római katolikus egyház befolyása alatt állott, s így

¹³ Szabó László: 2005.

¹⁴ A tárgyalt korszak demográfiai változását l. *Őri Péter*: Demográfiai átmenekek Magyarországon. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye a 19. század végén, a 20. század elején. *Demográfia*, 49, 4 (2006):399-341.

¹⁵ Kislőrincz Pál interjú, 2005. Tóth József interjú, 2007.

számukra „idegen eretnekeknek” a község belterületén helyet nem adtak.”¹⁶

A fenti gondolatok ellenére Palugyay Imre írt elsőként összeírásában a jászberényi helvét hitvallásúak számáról, amit – kicsit túlbecsülve – 900 főre taksált, fiókegyházukként Lajost, azaz lajosmizsei központi részét jelölve meg.¹⁷Nem fér kétség ahhoz, hogy a felekezeti tartózkodó magatartás és az ellenségeskedés hagyománya még a 18. századi rekatolizációs udvari politikára utalhat vissza, amikor a jobbára Jászkun Kerület közösségei egyre több beköltöző és ezzel eltérő vallásos közösséggel (görög, zsidó, protestáns) szembesültek.¹⁸ Az sem kétséges, hogy az újonnan érkezettek a helyitől eltérő kultúrát és értékrendet képviseltek, amely sok esetben ellenérzést és kevés toleranciát eredményezett. Ezt a többrétegű felekezeti és társadalmi rendű-rangú hagyományt örökölve érkeztek meg Lajosmizsére a nem római katolikus betelepülők, akik azonnal szembesülni kényserültek periferikus helyzetükkel.¹⁹

A község 1877-es hivatalos létrejöttével a református hívek első gondja a gyermekek tanítása és az iskola építése volt. Annak ellenére, hogy az 1868. évi népiskolai törvény (1868:38. tc.) előírta, az iskolákban csak képesített tanítókat alkalmazhattak, első tanítójuk képesítéssel nem rendelkezett.²⁰ A 19. század utolsó két évtizedében a néhány

¹⁶ Gyarmathy László: A Lajosmizsei Református Egyház rövid története, 1967. Kézirat, Református lelkészi hivatal irattára, Lajosmizse. Ezt később Bérces István egészítette ki az 1980-as, 1990-es évekről, és nyugdíjaztatása előtt több részletben közölte a helyi Új Lajosmizsei Közlönyben 2007–2008-ban.

¹⁷ Palugyay Imre *iff.*: Magyarország történeti, földirati és állami legújabb leírása, III. köt Jász–Kún Kerületek s Külső Szolnok Vármegye leírása. Pest: Hackenast Gusztáv, 1854. 68.

¹⁸ Bagi Gábor: A Jászkun kerület társadalma a redempciótól a polgári forradalomig, 1745–1848. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 52. Szolnok, 1995, 202–204. A jászberényi reformátusok panaszai már a 17. századtól ismertek, ahogyan a templomuk körüli huzavona is a következő évszázadban. Lásd még: Papp Izabella: Idegen népcsoportok jogai és lehetőségei a Jászkunságban a XVIII–XIX. században. In: A Jászkunság kutatása. Jogszabályok – jogszokások. Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk.): Kiskunfélegyháza, Kiskun Múzeum Baráti Köre, 2005, 223–249

¹⁹ Az „ellenvallások” egyik első negatív hangoztatását a helyi újságban olvashatjuk özv. Tóth Anna tanyasi tanítónőről, akit a „spiritizmus megörjített”. In: Lajosmizse és Vidéke, 1899. nov. 10, I. évf., LV, 22 szám. 5.

²⁰ Főesperesi segélyezési kérelem az iskolaépítéshez és jelentés a pénzgyűjtés beindításáról. Fördös Lajos főesperes jelentése, 1882. november 13., Kecskemét, Miniszteri leiratok, Káplánok ügyei, 1882., A/1bb 5. kötet, Egyházkerületi Iratok, Ráday Levéltár. A református vallású Szabó József nem képesített „j-l. mizsei” tanító esetét, l.: A Dunamelléki Ev. Ref.

száz fős gyülekezet lassan szaporodott, ezért elengedhetlenné vált egy használt épület átalakítása iskolának. A szervezkedéséről, az új gyülekezet alakulásáról Török Pál dunamelléki püspök számolt be elsőként 1882-ben.²¹ Első iskola építése, ahogyan azt Petri Mór alapos korabeli adataiból megtudjuk, 1882-re befejeződött.²² A gyülekezet 285 személyt tartott nyilván; az év során 2 születés, 4 halálozás és 3 esketés történt, az iskoláskorúak száma is csekély volt: 15 fiú, 19 lány, őket Csobod Imre felekezeti néptanító oktatta.²³ Ekkorra a harmadik helyi mikroközösség is megjelent az első zsidócsaládokkal, akik létszáma megközelítette a 100-at. A három felekezet társadalmi rétegződését a korabeli statisztikák jól mutatják: amíg a reformátusok között sok mesterembert találunk, a zsidó közösség férfitagjai vegyeskereskedést, italmérést és mészárszéket vezettek, a római katolikus családok kivétel nélkül gazdálkodtak, illetve az 1900-as évek második évtizedétől a helyi értelmiségiek számát gyarapították.²⁴ A beköltöző reformátusokkal szembeni ellenérzés az első években gazdasági jellegű volt, földvásárlásuk miatt az egyik gazda panasszal is élt.²⁵

A lassan növekvő református közösség jóval szegényebb volt a katolikusoknál, amit a folyamatos segélykérelemük és hitelfelvételük mutat. A Dunamelléki Református Egyházkerület jegyzőkönyve éves jelentésében így szerepel Lajosmizse: „adósság törlesztésre, kút- és ólak építésére s iskolai taneszközökre kér 300 ftot. Adósság törlesztésre ajánltatik 100 ft. segélyre; egyéb apró szükségleteik önjerején kell fedeznie”.²⁶ Ugyanekkor a konventi jegyzőkönyvben olvassuk,

Egyházkerület 1885. június hó 6. s következő napjain Budapesten tartott gyűlésének jegyzőkönyve. 51.

²¹ A Dunamelléki Ref. Egyházkerület 1882. június 3-án s következő napjain Budapesten tartott gyűlésének jegyzőkönyve, kiadta Farkas József egyházkerületi aljegyző, Budapest, Franklin Társulat, 1882. 10.

²² *Petri Mór*: Közoktatásügy. In: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye II. Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország Monográfiája. Szerk.: Borovszky Samu. Budapest, 1910. <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0016/7.html> (letöltés: 2022. 09.22.).

²³ Farkas József szerk.: A Dunamelléki Reformált Egyházkerület Névtára az 1883-dik évre. Budapest, 1883, 20-21.

²⁴ A társadalmi rétegződésről, a mesterekről és kereskedőkről I. *Kürti*: Lajosmizse II. kötet, 2019. 17. fejezet.

²⁵ Szebenyi Márton levele a váci püspöknek 1892. júl. 13-án, Acta Parochiarium Lajosmizse, 3070/1892, és 3384, 1893, Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, Vác.

²⁶ A Dunamelléki Ev. Ref. Egyházkerület jegyzőkönyve 1886. május hó 26. s következő napjain Budapesten tartott gyűlésének jegyzőkönyve. Kiadta Szilády Áron egyházkerületi főjegyző. Budapest, 1886. 1886. május 27-én, 93. old.

hogyan a közösség „adósságtörlesztésre, segélyeztetik; ellenben apró javításait, az eddiginél nagyobb buzgósággal, önerején is teljesítheti”.²⁷ Az összeg mindössze 50 forintot tett ki, a szomszédos Jász-Ke-rekegyháza ennek a dupláját kapta hasonló célra. A következő évben földvásárlási engedélyt kaptak a püspökségtől 5200 forintos hitel felvételével, és 4500 forintos tőkével, maguk a hívők 78 forint önerőt ajánlottak fel, kérvényezve további 260 forintos kölcsönt a püspöktől.²⁸ A szervezkedésre Sággy Imre plébános panasszal élt: „*a helyi református kántor zugiskolát tart és abba nemcsak ref. vallású gyermekeket, hanem sok rom. kath. vallásúakat is felvesz, sőt az utóbbiakat hittan oktatásban részesít*”.²⁹

1891. szeptember 8-án az egyházkerület neves író-költő püspöke, Szász Károly (1829-1905) látogatta meg a református gyülekezetet. A püspököt – aki korábban Szabadszálláson, Fülöpszálláson és Kun-szentmiklóson is szolgált – nagy lelkesedéssel fogadta néhány száz híve. Célszerű itt idézni a püspöki látogatás beszámolójából, már csak azért is, mivel ez az első hiteles tudósítás a helyi református gyülekezet elismeréséről a felettes hatóság részéről:

„A túlnyomóan róm, kath. vallású lakosságnak éppen ünnepe lévén, ez is teljes számban megjelent a fogadtatásnál; a házak zászló-díszben álltak, s a község bejáratánál egy impozáns diadalkapu várta az érkező püspököt. Künn a pályaudvaron az egyházmegye részéről Ádám Kálmán esperes és Csilléry Benő egyházmegyei tanácsbíró urak, a kecskeméti anyaegyház részéről presbyteriumi küldöttség, a község részéről pedig az egész előljáráóság és képviselő testület fogadták a kedves vendéget; ez utóbbiak szónoka, Tarnay Sándor földbirtokos, emelkedett szavakban adott kifejezést a község örömeinek a fölött, hogy a nagynevű főpapot és tudóst, költőt és hazafit kebelében tisztelheti. Püspök úrnak az üdvözlésre adott meleg válasza után fogatokra ült az egész sokaság, hogy

²⁷ Lajos-Mizse, Negyedik ülés, 1886. október 21. Dunamelléki Egyházkerületből. A Magyarországi Evang. Reformált Egyház Egyetemes Konventjének Jegyzőkönyve. Pápa 1886. október hó 18-24. napjain. Kiadta Tóth Sámuel konventi jegyző. Debreczen, 51.

²⁸ A Magyarországi Reformált Egyház Egyetemes Konventjének Jegyzőkönyve 1887-1890. 1890. április 15–23. Debreczen 18, 93–94.

²⁹ Schola Lajosmizse, 1879–1899, 1887. március 14., Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, Vác. Az iskolák körüli veszekedések már Jászberényben is léteztek a két felekezet között. 1785-ben a reformátusok bepanaszolták a katolikusokat a püspök és a megye előtt, és kérelmezték saját gyermekeik saját kántorok révén történő tanítását. B/3 Ágensis levéltár, Intimata varia 1772–1786, I. kötet (35), 395, 396, 706, A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára.

bekísérje vendégét az ev. reform, leányegyház imaházához, hol a helyi presbitérium élén *Mészáros* János a kecskeméti anyaegyház lelkésze volt öt üdvözlendő. A mintegy 60—70 kicsiből álló hosszú menetet 8 délcég lovas legény vezette, ezt követte az iparosok testülete zászló alá sorakozva, az egész menetet pedig körülövezte az örvendező sokaság. Sokaságot mondtam, mert a még 25 évvel ezelőtt *puszta* helyén, ma már egy egészen rendezett nagyközség áll, szép egyenes szabású, tágas utcákkal, melyeket csinos, részben városias külsejű házak szegélyeznek és a mi fő 6–7000-nyi népességgel. Valósággal amerikai rohamossággal fejlődik e telep, s a mi a legörvendetesebb, hogy népe magyar, a magyarfaj életképességének, fejlődésre alkalmas voltának fényes bizonyítékául. Azonban a nagy sokaság közt elenyészően kevés az ev. reform, vallású elem, 386 lélekszámból áll a kis leányegyház. De csekély számbeli ereje mellett e maroknyi nép vallásához, annak intézményeihez való meleg ragaszkodása által kívánja a számbeli hiányt pótolni.³⁰

A következő híradásban már azt olvashatjuk, hogy: „a lajos-mizsei 5 pusztán levő nagyszámú gyermekek vallásoktatása céljából úti átalányul kér az egyházkerület a törteli lelkésznek 100 frt a lajos-mizsei lelkésznek 240 frt, a jászkerekegyházinak 300 frt évi állandó segélyt”.³¹ Az általános szegénységet jelzi a református iskola 1891. évi segélykérelme, amit a község vezetősége 162 forinttal honorált.³² Az iskolaszék plébános elnöke azonban hiába hirdette a külterületi (tanyasi) iskolai állásokat, a nélkülözések és a csekély fizetés miatt folyamatosan tanítóhiánnyal küszködtek.³³

A 19–20. század fordulóján készült népszámlálási statisztika szerint a reformátusok számában folyamatos növekedés tapasztalható: 1893-ban már 588, 1903-ban 764, 1907-ben 873 és 1909-ben 983 református hívőt tartottak számon, bár a Váci Sematizmusokban

³⁰ „Püspöki látogatás a kecskeméti egyházmegyében”. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 34. évf. 39. sz. 1891. szeptember 27., 1280–1281.

³¹ *A Magyarországi E. Ref. Egyház Egyetemes Konventjének Jegyzőkönyve*. Budapest 1895. Évi Ápril 2-6. Napjain. Kiadta Tóth Sámuel konventi jegyző. Debreczen, 1895. 78. old.

³² *Jász-lajosmizse, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye számvevőszék iratai, 1891–92.*, IV. 413., Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára, továbbiakban PML.

³³ A Néptanítók Lapja folyamatosan közölt álláshirdetéseket a lajosmizsei külterületi iskolákba, ami mutatja, hogy a képzett tanítók hiánya még jobban hozzájárult a tanyán élő gyermekek elhanyagolt iskoláztatásához és az analfabetizmushoz.

valamelyest eltérő számokat találunk.³⁴ Az anyakönyvi bejegyzések 1891-ből származnak, ekkor kilenc leányt és nyolc fiút kereszteltek meg, ami mutatja, hogy a reformátusok az 1890-es évek elején már elkezdték a hitélet szervezését, de erről más forrás nem maradt fenn, mint az akkori presbitérium összetétele. Házasságkötések, keresztelők és temetések szolgálatára lelkészek, „káplán-tanítók” és vendéglelkészek érkeztek a községbe. A katolikus papokhoz hasonlóan a református lelkészek is szolgálatot teljesítettek Ladánybenén és (Pusztá)Baracson, néha pedig még Kerekegyháza református híveit is szolgálták. Ismert, hogy a község már 1891-ben a református iskola segélyezésére és a kántortanító nyugdíjalapjára összesen 162 forintot különített el.³⁵ Az egyházkerület is érezte a tanítói állás fontosságát, mivel 1895-ben döntést hozott, hogy „Lajos-Mizsén 500 ft évi javadalommal tanító-káplánság állandósított”.³⁶

A gyülekezet első lelkése, Vitányi Bertalan (1853–1929?) 1895-ben érkezett a Monor melletti kis községből, Vasadról, ahol lelkész-tanítóként szolgált.³⁷ Érkezésekor, az 1895. január 1-én tartott ülésen választották meg az új presbitériumot: Vágó Gellért, dr. Kiss István, Nagy Kálmán, Kaszap Sándor és Ócsai Péter személyében, a póttag pedig Rádi László és Gál János.³⁸ Nem tudni mi okból, de Vitányit decemberben már Benedek Ede követte, aki szintén csak egy évet töltött hívei körében. Erről a rövid időszakról csak egy híradás ismert

³⁴ A reformátusok száma a Váci Sematizmusok szerint 1900-ig kevesebb, de 1910-ben már több mint a népszámlálási statisztikában, Schematismus cleri dioecesis Vaciensis Vác, 1885, 68, 1900, 78, 1903, 83, 1907, 85, 1909, 74. A konventi jegyzőkönyv szerint a lélekszám 800 fő. A Magyarországi Ev. Ref. Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1902. 29. 30. és május 1. napjain tartott ülésének Jegyzőkönyve. Kiadta Sass Béla konventi jegyző. Debreczen, 1902. 1902. április 29-30. Napjain, 237. old.

³⁵ Kimutatása Jászlajosmizse község iskola ügyi kiadásai és a tanítók fizetéséről az 1892-ik évre, 1891. november 2., Szórád főbíró, Piroska Gyula jegyző, Lajosmizse, Számvevőszék Iratai, PML, IV. 413, 1877–1933.

³⁶ A Dunamelléki Ev. Ref. Egyházkerület jegyzőkönyve. 1894. október 27-dik és következő napjain Budapesten tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Kiadta Szilády Áron egyházker. főjegyző. Budapest, 1894. 1894. november 1-én, 174.

³⁷ A Dunamelléki Ev. Ref. Egyházkerület jegyzőkönyve 1895. szeptember 21-dik és következő napjain Budapesten tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Kiadta Szilády Áron egyházker. főjegyző. Budapest, 1895. szeptember 25, 94.

³⁸ Egyháztanácsí Jegyzőkönyv, 1895. január 1., Református lelkészi hivatal irattára, Lajosmizse. Itt szeretnék köszönetet mondani Bérczes Lajos tiszteletes úrnak, aki számomra lehetővé tette, hogy a református lelkészi hivatalban lévő történeti dokumentumokat és jegyzőkönyveket tanulmányozhassam.

a községi orvos felajánlásáról: „Lajos-Mizsén húsvétkor dr. Kiss István úr az úrasztalára kenyeret és bort adott”.³⁹ Benedek helyére hamarosan Pátkay János került, és már az 1897. április 4-i presbiteri gyűlésen az önálló tanítói állás kiírásáról döntöttek. Mivel az ehhez szükséges anyagi feltételeket a gyülekezet nem tudta előteremteni, egy kántortanítót fogadtak, akinek a temetések, az állami segélyek és a tanításért kapott pénz biztosította a jövedelmét. A korabeli statisztika jól mutatja a közösség lélekszámának változását. Újszülöttek 26, meghalt 10, házasságot kötött 6 személy, tanköteles fiúk 48, leány 43, összesen 91-en voltak; iskolába járt 27 fiú, 19 leány, összesen 46 gyermek; a 13-15 éves korosztály száma 52 fő volt.⁴⁰ Pátkay szorgalmazta templom felépítését, a tervet a budapesti Merl Kálmán készítette el, ám a lelkész az év végén, talán a spártai körülmények vagy az ellenséges hangulat miatt, eltávozott Kocsérra, majd onnan tovább Kőröshegyre.

Pátkay helyére Hegyi Károly kerekegyházi, illetve akkor még jászkeregyházi lelkész került. Ekkortól ismertek az egyház bevételei és kiadásai: az előbbi 1046 forint, az utóbbi 1196 forint. A bevételek nagyobbik részét a párbér (200 forint), adók (210 forint), községi és állami segély, (160, illetve 120 forint) adja. Érdekes módon a belterületi lakók adója 10 százaléka volt az állami adóknak, a külterületi („vidéki”) lakosoké pedig 25 százaléka. A kiadások legnagyobb részét a helyettesítő lelkész (500 forint) és a tanító éves fizetése (400 forint) jelentette.⁴¹ Az országos elégedetlenségi hullám jelezte a tanítói fizetések alacsony voltát.⁴² A segélyek kérelme folyamatos volt és az egyházkerület 80 forintos segélyt szavazott meg „Jász-Lajos-Mizsének templomalap-és tanító fizetésre”.⁴³

A gyülekezet 1898-ban döntött az önálló anyaegyházzá szervezésről, és az 5000 forint hitelről imaház és paplak építésére.⁴⁴ A lel-

³⁹ A Dunamelléki Ev. Ref. Egyházkerület jegyzőkönyve. 1896. október 17-ik és következő napjain Budapesten tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Kiadta Szilády Áron egyházker. főjegyző. Budapest, 1896. 1896. október 17-én, 45.

⁴⁰ Egyháztanácsai jegyzőkönyv, 1897. július 22., Református Lelkészi Hivatal irattára, Lajosmizse.

⁴¹ Egyháztanácsai jegyzőkönyv, presbiteri gyűlés, 1897. dec. 31. Református Lelkészi Hivatal irattára, Lajosmizse.

⁴² *Kelemen Elemér*: A tanító a történelem sodrában. Tanulmányok a magyar tanítóság 19–20. századi történetéből. Pécs, 2007, 119.

⁴³ A Dunamelléki Ev. Ref. Egyházkerület jegyzőkönyve. 1897. október 23-dik és következő napjain Budapesten tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Kiadta Szilády Áron egyházker. főjegyző. Budapest, 1897. 1897. október 27, 268.

⁴⁴ Egyháztanácsai gyűlés jegyzőkönyve, 1898. jan. 27., Református Lelkészi

kész adóemelésre tett javaslatát azonban a tagok többsége elutasította, az építkezést elfogadták.⁴⁵ Az egyetértés hiánya miatt Hegyi Károly is eltávozott, ezt ellensúlyozta, hogy ekkor fogadták fel Szabó Kálmánt kántortanítónak, majd pár hónap múlva új lelkészükről is szavazhattak.⁴⁶ A fülöpszállási lelkészt, Szücs Kálmánt (1866-1927) nevezte ki a püspök adminisztrátornak, majd lelkésznek.⁴⁷ Szücs és Szabó közös munkájának eredményeként lesz a leányegyházból anyaközség, és ekkortól válik nyilvánvalóvá, hogy a „8000 hívőt számláló róm. katolikus egyházzal szemben, elsőrendű valláserkölcsei és felekezeti érdek és kötelesség” lesz munkájuk.⁴⁸

Szücs szorgalmazta a gyermekek folyamatos iskolába járását, megerősítve, hogy az iskolaév október 1-én kezdődik és májusig tart, a csütörtök kivételével „az eddigi viszonyokhoz képest”, ugyanis ezen a napon tartották a hetipiacot, és ezt úgy a katolikusok, mint a reformátusok elsődlegesnek tartották.⁴⁹ Az anyásítás sikerét mutatja, hogy az egyházkerület elfogadta a lelkész díjazását a következő kitételrel, „1. a lelkészi javadalmat 1200, illetőleg 1600 koronára az állam egészíti ki: 2. az 1895-iki konvent határozata értelmében: a stóla meg nem fizetése a keresztelés és esketés akadályául nem szolgálhat”.⁵⁰ Érdeemes ezt összevetni az 1909 elején ismert adatokkal: a lelkész éves fizetése a fűtési átalánnyal együtt 1080 korona volt, a tanítóé szintén ugyanennyi, a harangozó évente 80 koronát, a takarító 180

Hivatal irattára, Lajosmizse.

⁴⁵ Egyháztanácsi közgyűlés jegyzőkönyve, 1898. febr. 20., Református Lelkeszi Hivatal irattára, Lajosmizse.

⁴⁶ Egyháztanácsi jegyzőkönyv, 1898. júl. 10., Református Lelkeszi Hivatal irattára, Lajosmizse. Szabó Kálmán református kántortanító (1873–1952), felesége Cseh Judit (1874–1953), lányuk, Mária (1900–1975), aki apja foglalkozását követve szintén tanítóként dolgozott.

⁴⁷ A Dunamelléki Ev. Ref. Egyházkerület jegyzőkönyve. 1899. október 21-dik és következő napjain Budapesten tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Kiadta Szilády Áron egyházker. főjegyző. Budapest, 1899. 1899. október 24., 155.

⁴⁸ A Dunamelléki Ev. Ref. Egyházkerület jegyzőkönyve. 1899. október 21-dik és következő napjain Budapesten tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Kiadta Szilády Áron egyházker. főjegyző. Budapest, 1899. 1899. október 26., 180-181.

⁴⁹ A lajosmizsei ev. ref. egyház presbiteri és közgyűléseinek jegyzőkönyve, 1905. április hó 30-ától 1927 Szept. 11-ig bezárólag, Református Lelkeszi Hivatal irattára, Lajosmizse.

⁵⁰ A Dunamelléki Ev. Ref. Egyházkerület jegyzőkönyve. 1900 október 20-dik és következő napjain Budapesten tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Kiadta Szilády Áron egyházker. főjegyző. Budapest, 1900. október 25., 212.

koronát kapott évente (150 korona a 10000 korona tőkeségely éves törlesztésére kellett, az irodai költségek és iskolai felszerelések összkiadása egész évben csak 30 koronát tett ki)!⁵¹ A bevétel ugyanakkor 2543 korona volt – takarékbetétből (800 korona), a községi iskolai segélyből (200 korona), a perselypénzből (40 korona) és a harangozásból (100 korona) –, további forrás a különböző egyházadókból (állami adó, párbér, félpárbér stb.) származott.⁵²

A templom építése

A templom építéséhez a lelkész segélykérelmét a község katolikus többségű képviselőtestülete elutasította, arra hivatkozva, hogy a hívők építsék fel templomukat vagy vegyenek fel kölcsönt. Ám ezt az egyoldalú döntést Szücs a bíróságon megtámadta, és a pert meg is nyerte, igaz a juttatott segély összege minimális volt. Természetesen csak egy nagy összegű kölcsön felvétele tette lehetővé az építkezést, de a lelkész ebben is sikeresnek bizonyult, mivel a község határán kiépült klábertelepi szőlőbirtok intézője (Szente János) 4000 korona kölcsönt évi hat százalékos kamattal biztosított.⁵³ Az agilis Szücs országos segélyakciót is indított, aminek gyümölcseként 1383 forint (2766 korona) gyűlt össze. Ez már azért is külön említendő teljesítmény, mert a katolikus templom építésének két évtizedes pereskedés lett a vége, amit egyrészt a hanyagság, másrészt a „téglaper” ügye okozott. Az idősebb lakosok között a ma is elevenen élő téglaper a katolikus templom építését, majd az utána következő évtized jó részét átszövi. Röviden: az eset nem csak arról szólt, hogy a tégláégető mester a meghatározott mennyiségű téglánál jóval több téglát égetett ki, amit aztán önkényesen áruba bocsájtott másoknak, hanem a templom átadásakor kiderült részlegesen elvégzett munka is rossz viszonyt eredményezett.⁵⁴

⁵¹ A lajosmizsei ev. ref. egyház presbiteri és közgyűléseinek jegyzőkönyve, 1905. április hó 30-ától 1927 Szept. 11-ig bezárólag, Református Lelkészi Hivatal irattára, Lajosmizse.

⁵² A lelkészek fizetésemeléséről és a korábbi, 1898. évi XIV. törvénycikk módosításáról az 1909. évi XIII. törvénycikk rendelkezett, amely szerint a kézbesítéssel rendelkezők éves fizetése 1600 koronára emelhető. Fontos kitétel volt azonban a gyülekezet minimum 800 fős lélekszáma, valamint a lelkész fizetéséhez való 800 koronás gyülekezeti hozzájárulás. Balogh Margit – Gergely Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 1993. 145.

⁵³ Jegyzőkönyv presbiteri gyűlés, 1902. július 6, Református Lelkészi Hivatal irattára, Lajosmizse.

⁵⁴ A téglaperről és az építést követő konfliktusokról bővebben l. Kürti: Lajosmizse I., 2019. I. 469-471.

Talán ennek a negatív fejleménynek is köszönhető volt az, hogy Szűcs Kálmán még nagyobb lendülettel folytatta egyházépítő munkáját, aminek köszönhetően Kerekegyháza leányegyházat Lajosmizséhez csatolták.⁵⁵ A templom további rendezése is gyorsan haladt: padokat és szószéket rendeltek, a kigyőri harangöntőtől pedig harangot vásároltak. Ettől kezdve megpezsdült az egyházi élet, az állandó presbiterek személye – köztük például tehetős gazdák (pl. Kónya Pál), Bende István, Pinczés Gyula és Sury József tiszteletben álló kereskedők – státuszt jelentett a hívek, ám kevésbé a község vezetése előtt. A templom ünnepélyes felszentelésére 1902. szeptember 28-án került sor, amire Ádám Kálmán kecskeméti esperest kérték fel. A meghívott vendégek közt találjuk a kecskeméti főjegyzőt, a járásbíró, jászberényi, dabi (dömsödi) és kiskunfélegyházi lelkészeket, több távoli, valamint helyi adakozót és földbirtokost. Ez utóbbiakat a katolikus Mizsey Péter és János, valamint Geréby Gyula képviselte; a szintén katolikus Tarnay Sándor 40 korona adományt ajánlott fel. Darányi Ignác vallás- és közoktatásügyi miniszter táviratban üdvözölte a templomszentelést, a szomszédos Örkénytábor földbirtokosa, Pálóczy Horváth Istvánné Katona Ilona egy díszes ezüst keresztelődényt adományozott az alkalomra. A vendégeket húsz fős díszes lovas bandérium fogadta a község határánál, ami kiemelkedő gesztus volt, mivel ez a szokás a katolikusok ünnepeket és díszfogadásokat, a 20. század húszas éveitől pedig inkább már csak a szüreti felvonulást jellemezte. Az istentisztelet utáni díszebéden mintegy 120 vendég vett részt, utána egész éjjel folyt a táncmulatság, melynek kiadása 178 korona volt, bevétele viszont már 356 koronát tett ki. A felekezetek között kialakult ellenséges hangulatot a következő szűkszavú mondattal rögzítették a presbitériumi jegyzőkönyvben: a „róm. kath. egyház távolmaradt”.⁵⁶ Természetesen voltak a felekezeti békétlenségnek előjelei is, ami erősíti azt a nézetet, hogy az ellentétek egy korábról öröklött megnyilvánulásának a felszításával is számolnunk kell.⁵⁷ Például az új lelkész megérkezésekor foglalkoznia kellett a presbitériumnak egy kényes ügygel, amikor 1902-ben a

⁵⁵ A Dunamelléki Ev. Ref. Egyházkerület jegyzőkönyve. 1901 október 18-dik és következő napjain Budapesten tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Kiadta Szilády Áron egyházker. főjegyző. Budapest, 1901. október 24., 161.

⁵⁶ Emléklap, Presbitériumi Jegyzőkönyv, 1902. szeptember 29, Református Lelkesi Hivatal irattára, Lajosmizse.

⁵⁷ Hasonló, ám jóval korábbi ellentéteket elemez Bagi Gábor a kiskunhalasi reformátusok és betelepülő katolikusok között a 18. század végéről. Bagi Gábor: Kiskunhalas társadalmá a redempciótól a polgári forradalomig, in: Ó. Kovács József – Szakál Aurél (szerk.): Kiskunhalas története 2. Kiskunhalas: Kiskunhalas Város Önkormányzata, 2001, 380.

katolikus káplán (Mácsay Károly) „egy reform. vallású iskolás gyermeket az utcán, mert adjon Istennek köszönt felpofozott.”⁵⁸ Ritkán más tettelegességre is sor került: a református gondnok fia egy katolikus legénnyel verekedett, amiért a felekezetek vezetősége egymásra mutogatott.⁵⁹

Ennek ellenére nyilvánvalóvá vált, hogy a lelkes tiszteletes és hű tanítótársa a fiatalokkal közvetlen és jó kapcsolatot tudott kiépíteni, a 900 főre duzzadt egyházközségben a gyermekek száma meghaladta a százat (68 fiú, 60 lány).⁶⁰ Nekik köszönhetően két református lajosmizsei fiatalember elvégezte a teológiát, és a lelkészi hivatást választották (Takaró Károly, Tamás Sándor).⁶¹ 1911-ben vették fel a diplomáját fölötte, ma is olvasható szöveget (Az igaz Istennek), amely 40 koronába került. A következő évben az egyház 175 választótaggal rendelkezett, akik bekerülhettek a választói névjegyzékbe (ezeket természetesen mind összevetették a hivatalos adófükönyvekkel is). A fejlődést úgy a szükség, mint a hatósági felügyelet is befolyásolta. Például a kerületi tanfelügyelőség több hiányt feltárt az iskola régi épületében, ami miatt az egyháztanács egy új iskola építését határozta el 14.000 korona segély felvételével. Amde az eredeti összeg helyett a gyülekezet csak 6.000 koronát kapott, ezért az egyházközség tulajdonában lévő földrészről egy 400 négyszögöles telket áruba bocsájtott.⁶² Azonban így is nehézségek akadtak, és a kamatok kifizetésére folyamatosan segélyért folyamodott az egyházkerülethez, amit jóvá is hagytak. Azonban tény: az építkezések és a kölcsönök miatt súlyos anyagi válság keletkezett. Szűcs Kálmán úgy a politikai községgel, mint a katolikus vezetéssel összetűzésbe került, amikor a községi főjegyző elrendelte a református temető fájának kivágását, ami jelentős összegtől fosztotta meg a református gyülekezetet.

⁵⁸ Presbiteriális ülés jegyzőkönyve, 1902. május hó 11., Református Lelkészi Hivatal irattára, Lajosmizse.

⁵⁹ Kaszap Antal ügye, Egyháztanácsai jegyzőkönyv, 1902. október 19., Református Lelkészi Hivatal irattára, Lajosmizse.

⁶⁰ Ádám Kálmán szerk., A Dunamelléki Ev. Ref. Egyházkerület Névtára az 1905-ik évre. Budapest, 1905, 78-79.

⁶¹ Takaró Károly 1909-ben született és 1928-ban iratkozott be a pesti teológiára. Pesterzsébeten szolgálta híveit 38 éven keresztül, 1984-ben hunyt el. Tamás Sándor 1946-ban lett teológushallgató Budapesten, 1956-ban Angliába emigrált, és ott folytatta lelkészi, kiadói és írói tevékenységét. Családnevét Tamásról Lajossyra változtatta szülőhelye iránti tisztelete jeléül.

⁶² Az egyházi telek eladását először a Kecskeméti Egyházmegye, majd 1911. október 26-i közgyűlésén a kerületi konvent is helybenhagyta. A Dunamelléki Református Egyházkerület jegyzőkönyve 1911. október 21-ik és következő napjain Budapesten tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Budapest, 1911. 66.

Szűcs bíróságon keresett jogorvoslatot, és ily módon az elvitt fának a felét az egyház visszakapta.⁶³

Az első világháború, mint minden közösségben, Lajosmizsén is éreztette hatását, és 1915. március 15-én már egy szomorú döntést hoztak az első elesett hősök emléktáblájának felállításáról. A háborús viszonyok, majd a pénzváltás miatt ezt az emléktáblát csak jóval később, 1934 májusában avatták fel.⁶⁴ 1916. november 16-án vitték el a harangot a toronyból, amit a templom építésének évében öntettek, az utolsó harangozást a hívek sírva hallgatták végig. Később az egyháztanács megismételte, hogy a templom 285 kg súlyú harangját „hazafias jótékony célra” ajánlották fel, majd felolvasták a katonai parancsnokság köszönőlevelét.⁶⁵ A harangok elvitele szimbolikusan jelezte a dualista korszak végének közeledtét és a világégés következményeit, több tucat hősi halott, sok rokkant és sebesült lett a református közösség vesztesége.⁶⁶ Az életképes férfiak számának csökkenése, az élelmiszerek és árucikkek általános hiánya az egész településen, sőt országosan is megnehezítette az emberek életét. A tanácsköztársaság utáni helyzetet jellemzi, hogy a lelkész nyilatkozatot kért az egyháztanácstól maga és tanítója viselkedéséről a kommunizmus idején, amiről ez maradt fenn:

„Az egyháztanács kijelenti, hogy úgy a lelkipásztor Szűcs Kálmán, mint a kántortanító Szabó Kálmán a kommunizmus ideje alatt mindig a legkorrektebbül viselkedtek; se a kommunizmus iránt rokonszenvet nem mutattak, se azzal szemben való magatartásukkal az egyháznak kárt nem okoztak”.⁶⁷

A felekezeti villongások felerősödése

A 20. század elejének szellemiségét jelzi, hogy Magyarországi Tanítók Szabad Egyesületének lapjában az Új Korszak az első oldalán közölte az oktatásügy reformjára tett javaslatát: „Követeljük a közoktatás államosítását, minden felekezeti tendenciának az iskolából való kizárását, a tanítók és tanárok gazdasági helyzetének gyökeres javítását és mindenek előfeltételeit: az általános, egyenlő és titkos

⁶³ Egyháztanácsai jegyzőkönyv, 1913. szept. 28., Református Lelkészi Hivatal irattára, Lajosmizse.

⁶⁴ Egyházköztségi gyűlés jegyzőkönyve, 1934. március 11, Református Lelkészi Hivatal irattára, Lajosmizse.

⁶⁵ Református egyháztanácsai jegyzőkönyv, 1916. dec. 8., Református Lelkészi Hivatal irattára, Lajosmizse.

⁶⁶ Egy tehetős református gazdacsalád hősi halottjának naplóját l. *Kürti László – Papp Klára*: „Már az ember is állatnak van számítva” – ifj. Kónya Pál (1899-1918) első világháborús naplója. *Cumania*, 28. (2018). 217-236.

⁶⁷ Egyháztanácsai jegyzőkönyv, 1921. jan. 16., Református Lelkészi Hivatal irattára, Lajosmizse.

szavazati jogot.”⁶⁸ Ez a hangnem a református lelkészek és tanítók véleményét is kifejezte, illetve régebbi protestánsellenes sérelmek hangoztatásának a lehetőségét is magában rejtette. Ezt érezhetjük helyi szinten abból is, hogy Szabó tanító az állami iskolákban bevezetett ima ellen emelte fel szavát, amit az iskolaszék elnöke, a községbe frissen kinevezett Mihálovits Ernő plébános (1873 – 1951), vele a tanítói kar és a katolikus többségű községi vezetés, határozottan visszautasított.⁶⁹ Szabó kénytelen-kelletlen az egyházmegyéjéhez fordult, amely bár az „imasérelmet” jogosnak vélte, elhárította a döntést, sőt, a kérdést az egyetemes református egyházkerület közgyűlése sem tartotta annyira fontosnak, hogy tárgyalja.⁷⁰

Az állami iskolákban bevezetett imák, köszönés és kereszttvetés előírt formája ellen Szűcs tiszteletes is lázongott, mivel – szerinte – ez a református gyermekeket „legalábbis külsőleg elkatolizálja”.⁷¹ Nem kizárt, hogy felsőbb nyomásra történt, hogy a két egyház vezetői egy-két esetben kisebb gesztusokkal próbáltak egymáshoz közeledni, amely azonban kevés valós eredményt jelentett. Annak ellenére, hogy Mihálovits a református és katolikus vegyes házasságokat nem szívelte, hajlandó volt abban az esetben összeesketni a két fiatalt, ha azok a főszolgabírói hivatalnál hitelesített nyilatkozattal vállalták születendő gyermekük római katolikusra keresztelését.⁷² Tette mind-

⁶⁸ Új Korszak, 3. 1. (1910). 1. (X. 14.).

⁶⁹ Mihálovits Ernő szegedi születésű volt, középiskoláit is ott végezte, Vácott járt teológiára, 1896-ban szentelték pappá. Korai állomáshelyei: Kosd, Csépa, Kunszentmiklós, Kiskunhalas, Majsza, Nagykáta és Kiskunfélegyháza, 1904 és 1912 között Rákóczi falva. Zsinati vizsgát tett 1899-ben, és 1911-től tiszteletbeli esperes. 1913-ban került Lajosmizsére, 1928-ban szentelték kanonokká.

⁷⁰ A Dunamelléki Református Egyházkerület jegyzőkönyve 1914 október 31-én továbbá november hó 1-ső és következő napjain Budapesten tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Budapest, 1914. november 13., 188.

⁷¹ Egyháztanácsai jegyzőkönyv, 1913. dec. 7., Református Lelkeszi Hivatal irattára, Lajosmizse. A felekezeti ellentétre utal Ungvári Mária rövid visszaemlékezése is, l. Dr. Karácsonyi Józsefné Ungvári Mária: „Hogyan lettem kálvinista?”. Radostyáni Sion, 10. 1. (2002). 8.

⁷² Ez történt Harsányi Gyula református kovácsmester és Kovács Erzsébet katolikus háztartásbeli házasságkötésekor, 1913-ban, mely után egy nappal a következő szöveget foglalták írásba: „Nevezettek az alsódabasi járási főszolgabírónál 3863/a. számú nyilatkozatukban megegyeztek abban, hogy házasságukból születendő mindkét nembeli gyermekek a katolikus vallást fogják követni. Lajosmizse, 1913. XI. 12. Mihálovits Ernő”. Másolat a szerző tulajdonában. A felekezet közti házasság miatti nézeteltérések már a dualizmus időszakában is nagy vitákat váltottak ki, amelyeket az 1868. évi 53. törvény sem tudott eltüntetni, s majd csak a polgári házasságról alkotott 1894. évi 31.

ezt nyilvánvalóan nem az 1894. XXXII. törvény szellemében, amely engedélyezte a szülői döntést a gyermekek vallását illetően, hanem X. Pius „*Ne temere*” dekrétumában foglaltaknak megfelelően, és így folytatódhatott egy történelmileg kieroszakolt és kontrollált „*reverzális hajsza*”.⁷³

A háború után lassan konszolidálódó politikai és gazdasági helyzet ellenére a felekezeti villongások felerősödését olvashatjuk a plébános kifakadásában, szó szerint, hogy „Luther egy kurvás barát, Kálvin pedig egy féleszű pap volt”, mire a református egyháztanács arról döntött, hogy az esperes „köztudomású református ellenességét és kifakadásait” nem tűri tovább, és a püspökhöz fordulnak segítségért.⁷⁴ A már-már országos szinten is elhíresült lajosmizsei felekezeti viták miatt a plébános nyilvánosan bocsánatot kért kijelentéseier.⁷⁵ Ezt a gesztust az egyháztanács megvitatta és a „felekezeti béke” megtartására hivatkozva elfogadta.⁷⁶

Mihálovits nemcsak helybeli intézményekben vállalt vezető pozíciót (képviselőtestület, iskolaszék, Gazdakör), hegemoniájának a kiépítését több minden segítette. Apátplébános lett, titkos tanácsnoki pozíciót kapott, kismemesi előnevű nyugalmazott tábornok bátyja (Mihálovits Zoltán) révén a legmagasabb politikai körökben mozgott, amely egy helybeli vagy környékbeli lelkésznek sem adatott meg.⁷⁷ A klerikális bázis ilyen széleskörű formális-informális kapcsolatrendszere jól látható Giczi Zsolt tanulmányában, mivel a miniszteri és államtitkári pozíciókat betöltők többségében római katolikusok voltak, ami Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye vezető tisztségviselői esetében is bizonyított.⁷⁸ A plébános adott a látszat megőrzésére,

törvény hozott megnyugvást. Lásd erről: Balogh, 2010. 21–22.

⁷³ Raffay Sándor: A vegyesházasságról. Tanulmány. Budapest, 1934, 8.

⁷⁴ Református egyháztanácsai jegyzőkönyv, 1923. febr. 15., Református Lelkeszi Hivatal irattára, Lajosmizse.

⁷⁵ Az esetet mint a reformátusok kis győzelmét citálja *Pezenhoffer Antal*: A magyar nemzet történelme. A katolikus Egyház és a Habsburg-ház történelmi szerepe. I. kötet. Csolnok.1993. 66.

⁷⁶ Egyháztanácsai jegyzőkönyv, 1923. márc. 25., Református Lelkeszi Hivatal irattára, Lajosmizse.

⁷⁷ Kapcsolatai között említhető például Bangha Béla, Fáy István főispán, vitéz Endre László vagy Szánthó Pál főszolgabíró neve. Mihálovits sógora a legitimista politikus Kóródi Katona János, aki 1931 és 1936 között országgyűlési képviselőként lelkes tagja volt az Ébredő Magyarok Egyesülete országos választmányának. 1932-ben Mihálovits ünnepi misét celebrált József királyi herceg tiszteletére, aki hadirokkantaknak adott át kitüntetést. Az 59 éves tábornokot „Szlaviczai és görcsönyi” előnévvel temették el 1934-ben.

⁷⁸ Giczi Zsolt: Felekezeti viták a katolikusok és a protestánsok érvényesülési lehetőségeiről a Horthy-korszakban. *Aetas*, 25. 1. (2010). 28.

pláne vendégek előtt, és nyilvánosan nagy előszeretettel hangoztatta a két felekezet békés együttműködését. Amikor Ravasz László, a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke a községbe látogatott, Mihálovits beszédében „a református és katolikus magyarok testvéri érzését” emelte ki, amire Ravasz püspök így válaszolt: „Valóban meg lehet és meg is kell értenünk egymást, keresztyén egyházaink között sokkal több alapvető, fontos igazság van, ami összeköt és egygő tesz bennünket, mint amennyi elválaszt”.⁷⁹

A reformátusok közösségének akadtak bőkezű támogatói, igaz ők többségében a felekezet tagjaiból kerültek ki. Amikor az első világháborúban elvitt harangjukat pótolták egy újjal, az adakozók közt egyedüli katolikusként találjuk Budai Péter malomtulajdonost, az örkényi Pálóczi-Horváth családot és két református helyi nagygazdát, Kónya Pált és a kétlaki életet élő (nagykőrösi és lajosmizsei) M. Kovács Károlyt.⁸⁰ Mások szintén adakozással segítették a kisebbik felekezetet; 1923-ban Tiszavölgyi Miklós elhalt postamester özvegye 20.000 korona alapítványt tett a református iskolába járó szegény gyermekek javára, amihez 10.000 koronával Szűcs Kálmán lelkész is hozzájárult.⁸¹ Tudni kell azonban, hogy minden koronában elhelyezett alapítvány elértéktelenedett néhány év múlva a pengőre való átváltáskor.

Mint arra már fentebb utaltam, a református egyházközség és a község politikai vezetőségének viszonya sem volt felhőtlen. Például a református egyház a birtokához tartozó hat kataszteri hold földet 1920-ban haszonélvezetre átadta a községnek, de két év elteltével visszakérték, ami újabb pereskedéssel végződött, és végül 1926-ban a földterületet a református egyháznak ítélték örök tulajdonul. Ebből aztán egy hold haszonélvezetét a kántornak ingyen, ötöt pedig a lelkésznek holdanként 1 millió koronáért haszonbérletbe adtak, azaz nem teljesen annyit, mivel egy része vizes volt, így a lelkész a presbitériumi döntés értelmében ingyen használhatta az egész területet.⁸² Szűcs olyannyira elkötelezettje volt gyülekezetének, hogy családot sem alapított, testvéreinek és barátainak, a híveinek élt. Az első világháborúban egy nemes gesztussal fiává fogadta Kurucz Pál hősi halott árváját, Pált, akiből aztán állatorvos lett Köröstarcsán. Szűcs sokat

⁷⁹ Reformátusok Lapja, 11. évf. 25. szám, 1925. június 21., 2-3.

⁸⁰ Gyarmathy László: A lajosmizsei református egyház rövid története, Kézirat, 1967. 2. A Reformátusok Lapja viszont arról tudósított, hogy a „világháborút megjárt harang... hazatért”, tehát visszakapták azt. Harangszentelés Lajosmizsén. Reformátusok Lapja, 11. évf. 25. szám, 1925. május 31., 6.

⁸¹ Egyháztanácsi jegyzőkönyv, 1923. dec. 11., Református lelkészi hivatal irattára, Lajosmizse.

⁸² Mészáros István: Szűcs Kálmán emlékezete. Lajosmizse: Lajosmizsei Egyháztanács, 1927.

betegeskedett, és amikor 1919-ben József testvérét a románok kiutasították Nagyváradról, befogadta az egész családot. A lelkész betegsége miatt már munkáját sem tudta ellátni, megoperálták a budapesti Verebélyi-klinikán, ámde betegsége olyan súlyos volt, hogy sebtében hazahozták Lajosmizsére, ahol pár órával később, 1927. június 7-én elhunyt.⁸³

Új lelkészek és új felekezeti problémák

Szűcs halálával végleg lezárult a lajosmizsei református egyházközség úttörő korszaka. A felekezeti kettéosztottság és az ezt alapvetően meghatározó konfliktus a helyi kultúra részeként azonban továbbgyűrűzött, ami Mihálovits részben morális elkötelezettségében, részben igen harcoss szerepvállalásában tükröződött.⁸⁴ Valójában nyílt politikai, sőt egyenesen pártpolitikai szerepvállalása emelte ideológiai küzdelmét községe határain kívülre, ami tényleges politikai katolicizmusát hirdette.⁸⁵ Vele szemben a reformátusok inkább a hallgatólagos beleegyezést, mintsem a konfliktust vállalták fel. Tovább fokozta a felekezet bizonytalanságát, hogy Szűcs Kálmán helyét Mészáros István vette át ideiglenesen, majd Szabó Kálmán „orgonista kántor-tanító” jelentette be, hogy 34 évi munkálkodás után nyugalomba vonul.⁸⁶ Néhány hónap után a kecskeméti segédlelkész, Ikafalvi Farkas Béla, akit az utókor „aranszajú és gyökeréig kálvinista” papként emlegett, érkezett az egyház élére.⁸⁷ Farkast 1928. november 11-én a budapesti Kálvin-téri református istentisztelet alkalmával szentelték fel lelkésszé, lajosmizsei hivatalát 1927 decemberében foglalta el. A békés felekezeti együttélés jövőjét csillantotta fel az esperesplébános, amikor a következő, igencsak kétértelmű mondattal üdvözölte Ikafalvi érkezését: „Rákosi Jenővel tartok... botbüntetést érdemel az a pap, aki a másik felekezet dolgába ártja magát”.⁸⁸

Ikafalvi Farkas jó szervezőképességű lelkészként azonnal neki-vágott a munkának, vezetése alatt döntöttek a villany bevezetéséről az iskolába, a tanítói lakba és a lelkészlakba (a telefont majd csak

⁸³ Mészáros, 1927. 20.

⁸⁴ A két világháború közötti időszak európai és magyarországi politikai katolicizmusáról lásd a tanulmányokat, köztük Wolfram Kaiser–Helmut Wohnout eds.: *Political Catholicism in Europe 1918-1945*. London, 2004. Lásd még Fazekas, i. m.

⁸⁵ A két világháború közötti politikai katolicizmusról vagy másképpen a katolicizmus politikai mibenlétéről l. bővebben *Martin Conway: Catholic Politics in Europe, 1918-1945*. London, 1997; és Kaiser and Wohnout, i. m.

⁸⁶ Egyháztanácsi jegyzőkönyv, 1927. aug. 6., Református Lelkeszi Hivatal irattára, Lajosmizse.

⁸⁷ Gyarmathy László, 1967. 2.

⁸⁸ Reformátusok Lapja, 14. évf. 49. szám, 1927. december 11. 260.

1937-ben kötötték be). Szigorúan követelte a gyermekistentiszteleteken való rendszeres részvételt és támogatta a fiatal Harkay Ambrus kántortanító kinevezését, a nyugalmomba vonuló Szabó Kálmánt pedig sokévi munkássága elismeréséül a presbitérium egyháztanácsossá nevezte ki.⁸⁹ Döntésének hamar személyi következménye lett, mivel kiderült, hogy az előző kétévi elszámolások szerint Szabó az egyháznak több mint 1000 pengővel tartozott. Nyilvánvalóan a kedvezőtlen pénzügyi helyzet is megkövetelte a vezetőségtől azt, hogy a nyugdíjas kántortanítótól a hiányzó összeget behajtsák – ekkorra az egyházközség anyagi helyzete katasztrofálissá vált. Tetézte ezt még a kecskeméti egyházközségtől vásárolt mintegy két katasztrális hold megvétele, amiért 3000 pengőt fizettek.⁹⁰ A felvett kölcsönök után fizetendő kamatok miatt az adósság egyre halmozódott, ugyanis az eredeti 13000 pengő összegből csak 8000-et tudtak előteremteni, a maradékot pedig a tagságra hárították, és egyházadó formájában beszédtek.⁹¹ A pénzihiány lehetett az egyik oka annak is, hogy a református temetőben egyfajta temetkezési hierarchia uralkodott el annak megfelelően, hogy hol helyezkedtek el a sírok: „elől a kapunál 30 pengő, hátrább pedig, ha valaki nem akarja, hogy a többi megkezdett sorba temessék halottját, 20 pengő sírpárt tartozik fizetni”.⁹² Mindezen helyi problémákat feleltette, hogy 1928 júniusában Raffay Sándor evangélikus püspök a községbe látogatott, ahol a reformátusok nagy ünneplésben részesítették, a vendégek között találjuk Szántó Pált, az alsódabasi járási főszolgabíró és Héjjas Ivánt, országgyűlési képviselőt.⁹³

Ikafalvi buzgóságát jelzi a vallásos esti gyülekezetek szervezése, amelyen „Dőre Márton és Jóvan Áron” című füzeteket osztott szét a megjelenteknek.⁹⁴ A botrány nem maradt el, az iromány terjesztését Mihálovits plébános úgy értelmezte, hogy a katolikus híveket a protestánsok „erőszakkal hurcolják” el a vallásos estélyükre, és kérel-

⁸⁹ Egyháztanácsi jegyzőkönyv, 1927. szeptember 18., Református Lelkészi Hivatal irattára, Lajosmizse.

⁹⁰ A földterület Szűcs Kálmán lelkész hagyatéka volt, amit a kecskeméti egyházközség kezelt alapítványként. 1936. november 20-i egyházkerületi döntés. A Dunamelléki Református Egyházkerület 1936. évi november hó 19. és 20. napjain tartott rendes közgyűlésének és 1936. évi egyházkerületi tanácsi és bírósági üléseinek jegyzőkönyve. Budapest, 1936., 113.

⁹¹ Egyházközségi közgyűlési jegyzőkönyv, 1928. szept. 9., Református Lelkészi Hivatal irattára, Lajosmizse.

⁹² Egyháztanácsi jegyzőkönyv, 1929. febr. 3., Református Lelkészi Hivatal irattára, Lajosmizse.

⁹³ Harangszó, 1928. június 10. 188.

⁹⁴ A Mányon szolgáló Papp Albert hitvitázó könyveiről van szó. „Az első, Dőre Márton felekezetnélküli akar lenni” című, 1897-ben jelent meg a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványaként.

mezte Szántó Pál járási főszolgabíró a két felekezet közötti ellenségeskedés csitítására.⁹⁵ A főszolgabíró helyi látogatásának nem lett jó vége, mert a plébános kijelentette, hogy „a lelkéssel nem tárgyal, s tőle semmiféle elégtételt nem fogad el”.⁹⁶ A helyzet súlyosságát jelzi, hogy a soron következő presbiteri gyűlésen Kiss Zsigmond abonyi lelkész, a kecskeméti egyházmegye esperese kimondta Ikafalvi Farkas Béla felelősségét, és intésben részesítette.⁹⁷ A felekezetek közti ellenségeskedés folytatását bizonyítja az a tény, hogy a helyi MOVE zászlószentelési szertartására Ikafalvi helyett a nyíltan antiszemita országgyűlési képviselőt, Kontra Aladár óbudai lelkészt kérték fel. A presbiterek ehhez csak a következő kitételrel járultak hozzá: „a „fohászt és előimádságot a helyi lelkész mondja, míg a beszéd megtartását és az áldását Kontra Aladárnak engedik át...amennyiben a helyi lelkészt mellőzik, az egyház a zászlóavatás ünnepségétől távol tartja magát”.⁹⁸ A konfliktust az sem enyhítette, hogy az egyik presbiteri tag (Sury József) a MOVE elnökségi tagja is volt egyben. Nyilvánvalóan ez az elkötelezettség papjuk mellett még jobban elmérgesítette a pattanásig feszült viszonyt, és Mihálovits, aki Ikafalvival nyilvánosan csak az Ipartestület székházának avatásán jelent meg együtt, minden erejével a református lelkész eltávolítására törekedett. Az esperesplébános a célját hamar elérte: 1929 decemberi egyháztanácsai gyűlésen a lelkész könnyekkel küszködve bejelentette lemondását és távozását Lajosmizséről.⁹⁹

A plébános szemében a másik nagy túska a református oktatás és a felekezet tanítóinak jelenléte volt.¹⁰⁰ Egy a főispánhoz írt bizalmas levelében például elutasította a ladánybenei református tanító kinevezését, úgy érvelve, hogy a megyei tanfelügyelő a „vallási villongás csíráját a lakosság közé” elvetette, mivel „midőn 17 reform. tanuló jár az iskolákba, mikor ezen 18 közül 12 lelencz gyerek, kinek szülei

⁹⁵ A főszolgabíró jelentésében a református lelkészt okolta az egészért, akinek elhelyezését javasolta, levél, 1929. február 25., Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főispánjának iratai, Bizalmas iratok, PML IV. 401a, Pest Megyei Levéltár.

⁹⁶ Egyháztanácsai jegyzőkönyv, 1929. febr. 22., Református Lelkeszi Hivatal irattára, Lajosmizse.

⁹⁷ Presbiteri gyűlés jegyzőkönyv, 1929. márc. 10., Református Lelkeszi Hivatal irattára, Lajosmizse.

⁹⁸ Egyháztanácsai jegyzőkönyv, 1929. szept. 8., Református Lelkeszi Hivatal irattára, Lajosmizse.

⁹⁹ Egyháztanácsai jegyzőkönyv, 1929. december 15., Református Lelkeszi Hivatal irattára, Lajosmizse.

¹⁰⁰ Mihálovits plébános levele a püspökségre, 1927. jan. 2., Schola Lajosmizse, 2340/1927., Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, Vác.

nem is járulnak hozzá a község teherviseléséhez.¹⁰¹ Hanauer püspökkel való jó kapcsolata miatt Mihálovits reménykedhetett a kedvező döntésben, ami számára legtöbbször pozitív következményeket eredményezett. Nyilvánvaló, hogy mindezért az esperesplébános buzgón végrehajtott minden püspöki utasítást, sőt még túl is tett azokon.¹⁰²

Amikor például a szomszédos ladánybenei hívek egy református tanító mellett tették le voksukat, az iskolaszék elnök-plébánosaként Mihálovits a jelenlévő kecskeméti tanfelügyelőt (Hercsuth Kálmán) „vastagnyakú lutheránusnak” nevezte, és az összetűzést így örököltette meg jelentésében: „8 emberemmel kivonultam a teremből, mire a tanfelügyelő 7 iskolaszéki taggal megválasztotta a ref. tanítót”.¹⁰³ Mihálovits Ernő, aki ekkor már kanonoki címet is viselt, minden fórumon próbálkozott igazát érvényesíteni, és hosszú tiltakozó leveleket küldött a püspökének, a vármegyei közigazgatási bizottságnak, a minisztériumnak.¹⁰⁴ Így érthető meg Mindák Béla tanító esete, aki nemcsak református hite miatt, hanem „a tanácsköztársaság ideje alatt tanúsított magatartásáért” lett eltávolítva.¹⁰⁵ Úgy tűnik, hogy a református tanítók eltávolítása a klérus részéről nemcsak itt, máshol is bevált módszer volt.¹⁰⁶

Ikafalvi eltávolítása után 1930 áprilisában már a harmincéves Benkő Barna lelkészt találjuk Lajosmizsén. Az új lelkész a község vezetőségével és ami ennél fontosabb, a plébánossal és a hatása alatt levő civil szervezetekkel megpróbált jó kapcsolatokat kiépíteni. Vállalta például a helyi dalárda zászlójának megáldását a következő év szeptemberében. Ezt a mozzanatot az teszi érdekessé, hogy a Dalárda két évvel korábban, pünkösdi vasárnapján tartotta meg ünnepélyes műsorral és díszebéddel egybekötött zászlószentelési ünnepélyét. A díszvendégek közt a megye legfontosabb politikai potentátjait találjuk, Fáy Istvánt, Kecskemét főispánját, Preszly Elemér Pest megyei

¹⁰¹ Mihálovits Ernő levele a Főtisztelendő Prelátus Úrhoz, 1928. nov. 7., Főispáni Bizalmas Iratok, IV.401., PML.

¹⁰² A püspök tevékenységéről I. Lénár Andor: A Váci egyházmegye Hanauer Árpád István püspöksége idején. (1919–1942). Pécs, 2017.

¹⁰³ Mihálovits tiltakozó levele a püspöknek, 1928. dec. 11., Schola Lajosmizse, 6035/1928, Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, Vác.

¹⁰⁴ Mihálovits Ernő négy oldalas levelének másolata Pest vármegye közigazgatási bizottságához, 1929. december 3., Helytörténeti Adattár, Lajosmizse.

¹⁰⁵ Mindákot 1921-ben rövid időre elbocsátották állásából emiatt, de kérvényezte alkalmazását Ladánybenére, amit a tanfelügyelőség engedélyezett. 1930. júl. 4., Schola Lajosmizse, 3943/1930., Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, Vác.

¹⁰⁶ Kósa említi gyulai monográfiájában a kommunista vádaskodás toposzát, Kósa László: A gyulai református egyház története - Gyulai füzetek 7. Gyula, 1994, 136.

főispánt, valamint több kormányzati tisztviselőt, képviselőt, járási főszolgabírókat és egyedüli egyházfiként Mihálovits Ernő lajosmizsei kanonokot, esperesplébánost.¹⁰⁷ Ebből a névsorból nyilvánvaló a református egyház tagságának és a lelkészének teljes mellőzése, azonban Ikafalvi távozása és az új lelkész érkezése a községben új helyzetet szült, a dalárda vezetője, az agilis ügyvéd, Vályi Béla, igen diplomatikusan felkérte a lelkészt a dalárda zászlójának megáldására. A rítus megtörténtét egy archív községi fotó bizonyítja, ám a katolikus papot és a református lelkészt hiába keressük rajta, úgy látszik egyikük sem vállalta a fényképezést.¹⁰⁸

A község szélsőséges megnyilvánulásba csapó espereskanonokja a felekezeti egyeduralmat sikeres politikai programmá tette nemcsak egyházában, hanem az iskolai életben is: így a katolicizmust, a nemzeti szimbólumok tiszteletét, ideértve a korszak uralkodó trianoni-irredenta kultuszát is szervesen beépítette a keresztény-konzervatív pedagógiába is. Így érthető meg a plébános erőteljes fellépése a keresztellenes iskolatermek református tiltakozással kapcsolatos konfliktusban. Az új központi iskola felépülésekor a plébános feszületek kifüggesztését rendelte el, amit a lelkész azonnal megvétőzött, arra hivatkozva, hogy az iskolák állami és községi jellegűek, így nincs helye semmiféle felekezeti szimbólumnak. Bár az iskola gondnoksága megszavazta a keresztek kifüggesztését, Benkő Barna, valamint egy református tanító heves tiltakozásai miatt a kerületi tanfelügyelő nem engedélyezte azok elhelyezését.¹⁰⁹ Az esperes a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez fordult orvoslattért, aki a botrány elkerülése és talán Mihálovits akaratosságának köszönhetően megengedte, hogy „rekatolizálja” az iskolákat a keresztek elhelyezésével az iskola „összes termeiben”.¹¹⁰ Ezt a gesztust alapvetően szimbolikus győzelemként élte meg a plébános, ám még tovább növelte a két felekezet amúgy is elmérgesedett viszonyát. A református vezetés nem adta fel egykönnyen a harcot, erről értesít bennünket az egyházkerülethez intézett kérése, miszerint a miniszter „a külterületi iskoláknál fokoza-

¹⁰⁷ Meghívó a Lajosmizsei Dalárda 1929. évi május hó 19-én pünkösd vasárnapján Zászlószentelési Ünnepejlyt és ezzel kapcsolatosan műsoros dalesztélyt rendez, amelyre a T. címet és beces családját van szerencsénk hazafias Tisztelettel meghívni, eredeti meghívó és programfüzet, Helytörténeti Adattár, Lajosmizse.

¹⁰⁸ Az esetet megerősítette a református tanító özvegye, Harkay Ambrusné interjú, 2003.

¹⁰⁹ Iskola gondnoksági jegyzőkönyv, 1931. jan. 8., Helytörténeti Adattár, Lajosmizse.

¹¹⁰ Mihálovits Ernő levele Vácra, 1931. III. 15., Schola Lajosmizse, 1382/1931., Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, Vác.

tosan több ref. vallású tanító neveztessek ki”.¹¹¹ Ez nyilvánvaló utalás volt arra, hogy a református vezetés szerint a két felekezet képviselője a tanári karban és az iskolai vezetőségben aránytalanul a katolikus felekezeti iskola helyzetét erősítette.

Hamarosan egy újabb incidens zavarta meg az ünnepi augusztus 20-i szervezőbizottsági ülést, amelyen a lelkész egy bagatell ügy miatt szóváltásba keveredett Mihálovits esperesplébánossal. Lényegében szórszálhasogatás volt az ok, tudniillik, hogy Serédy hercegprímás nevét az „úr” megszólítással vagy anélkül kell leírni, és Mihálovits kioktató magatartása miatt Benkő viharos gyorsasággal távozott az ülésről.¹¹² Kis idő elteltével az agilis Maklár Ede tanító létrehozta a Nemzeti Egység Pártjának helyi szervezetét, ami igen komoly dilemma elé állította a katolikus egyház vezetőségét, mivel Maklár nemcsak a leventék tiszteletben álló főoktatója, hanem a vitézi rend tagja is volt. A plébános hívei szétkürtölték, hogy a tanító iskolaigazgatói babérokra tör, amit akkor éppen a plébános egyik jobbkéz, a katolikus Rajz István töltött be. A két pedagógus közti konfliktus úgy oldódott meg, hogy Maklárt azonnal Ceglédbercelen igazgató állásra jelölték. Amde, amikor Maklár kijelentette, hogy Lajosmizsén szándékozik tanítóskodni, Mihálovits azonnal tiltakozott püspökénél, hogy bár Maklár bizalomra gerjesztő „sima” ember, ugyanakkor erkölcstelen, léhűtő életvitele miatt alkalmatlan tanítónak.¹¹³ Az esperesi tiltakozás miatt Maklár végleg feladta letelepedési tervét a községben, és távozott Lajosmizséről. A vihar ezzel még nem ült el, mert amikor a községházán a tanácssteremben feszületet függesztettek ki, Benkő Barna abbéli tiltakozását, hogy községi középületről van szó, vehemensen visszautasították.¹¹⁴ A képviselőtestületi és egyházi nyomás együttes hatására Benkőnek már csak arra volt ereje, hogy egy új tanítói lakot építtessen 1940-ben, de belefáradva a sok csatározásba, áthelyezését kérte.¹¹⁵ Helyére a Varbón (Borsod megye) szolgáló Molnár Béla költözött, aki csak az 1944-es menekülési hullámig

¹¹¹ Tanévi jelentés, 1931. november 14. A Dunamelléki Református Egyházkerület 1931. évi november 14-én és következő napjain tartott rendes közgyűlésének és 1931. évi bírósági üléseinek jegyzőkönyve. Budapest, 1931., 52.

¹¹² Jegyzőkönyv, Presbiteri ülés, 1932. augusztus 28., Református Lelkeszi Hivatal irattára, Lajosmizse.

¹¹³ Mihálovits Ernő levele Vácra, 1933. szept. 9., Fundatio Lajosmizse 3651/1933., Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, Vác.

¹¹⁴ Egyháztanácsai jegyzőkönyv, 1938. augusztus 28-án, Református Lelkeszi Hivatal irattára, Lajosmizse.

¹¹⁵ Benkő anyagi helyzete távolról sem volt megnyugtató, többször fordult a püspökséghez családi pótlékért. Ráday Levéltár, A/1bb, 29. köt., 4269, 1938.

maradt, és a gyülekezet ismét egy újabb lelkészt (Gyarmathy László) kapott.

Konklúzió

Mit mutat egy felekezeti mikroközösség kialakulása és fejlődése a 19-20. század fordulóján, majd megtorpanása a 20. század elején egy alföldi községben? Miért lehetett konfliktusokkal teli a két egyház viszonya, és hogyan alakult az egyházi-állami oktatás helyzete egy aránylag jó gazdasági lehetőségekkel rendelkező, stabil lélekszámú és lassú parasztpolgári pályára lépő községben? A község alapításától a 20. század elejéig a református közösség úgy lélekszámban, mint gazdasági és politikai téren nem jelentett számottevő erőt, a lakosság tíz százalékat sem érte el számuk, és így a római katolikus többség minden intézményes pozícióban előnyt élvezett. Annak ellenére, hogy a népiskola állami volt, az iskolaszéket a katolikus elnök-plébános és hívei tartották a kezükben, a vezető pozíciók megtartásához foggal-körömmel ragaszkodtak. Az első két évtizedben a református egyházközség erejét felemésztette az intézményesülés, iskola és templom építése. Bár nyilvánvaló az, hogy a helyi felekezeti villongások leképezték az országos politikai folyamatokat, annak ellenére, hogy a nézeteltérések és a konfliktusok jobbra belső ügyek, és – ami nagyon fontos – a szereplők személyiségéből fakadó morális és helyi hatalmi kérdések voltak. Ezt mutatja a plébánosok és lelkészek gyakori cseréje, valamint az 1913-ban a községbe érkezett Mihálovits plébános hatalmi ambíciói. A plébános nem csak a reformátusokkal szemben mutatott intoleranciát, hiszen azonnal tiltakozott, amikor a baptisták „vigécei” megjelentek a környéken, hogy hintsék „a konkolyt lelkünk búza-vetése fölött”.¹¹⁶ A helyi újság szerkesztője a baptista szervezkedésről csak annyit írt, hogy az embereknek eszük ágában sincs csatlakozni a „baptistákhoz”.¹¹⁷ Kétségtelen: a más felekezettel szembeni ellenséges magatartásban Mihálovits szigora éppúgy közrejátszott, mint a katolikus többségben kialakult-kialakított kirekesztő magatartás.

¹¹⁶ Az 1895. évi XLIII. törvénycikkely biztosította a szabad vallásgyakorlatot, de a baptista közösség csak a 77.092/1905. V. K. M. sz. rendelettel kapott állami elismertséget. A hatóság csak Ladánybenén engedélyezte imaházuk felépítését. Ladánybenei egyháztanács gyűlésének jegyzőkönyve, 1926. május 18., közölve *Kürti László*: Ladánybenei évszázadok, Ladánybene: Önkormányzat, 2006. 153. Hasonló feljelentésről tudósít *Fazekas Csaba*: Kisegyházak és szektakérdés a Horthy-korszakban. Budapest: Teljes Evangéliumi Diák- és Ifjúsági Szövetség. 1996. 102–103.

¹¹⁷ Lajosmizse és Vidéke, 1932. március 27. 3. Annak ellenére, hogy több család 1930-ban Alföldi Sándor és Margetin István vezetésével megalakította a gyülekezetet, a közösség marginalizálódásra, lassú elhalásra volt ítélve.

Sajátos módon ennek az esettanulmánynak a tárgyát nem a római katolikus, hanem a református egyházköztség képezi, viszont az esperesplébános szükségszerűen, mint a mikrotörténet főszereplője alakította a helyi eseményeket, és alakítja ezt az elemzést is. A felekezeti kérdés sajátos színfoltjaként a kis létszámú zsidó hitközösség iránti toleranciát emelhetjük ki: imaházuk a belterület központi részén állhatott, míg a reformátusok templomukat a település határára kényszerültek felépíteni.¹¹⁸ A plébános pozíciójának fokozatos erősödésével (nem kevésbé püspök-barátjának, Hanauer Árpád Istvánnak köszönhetően) egy helyi hatalmi rendszer kialakulását látjuk, amely direkt/indirekt módon erősítette a Horthy-rendszer fasizálódó tekintélyuralmi rendszerét, keresztény-nemzeti ideológiáját.¹¹⁹ Éppen ezért vagy ennek hatására az esperesplébános a megyei és országos potentátokkal és intézményekkel való kapcsolatának köszönhetően tudta erősíteni hatalmi pozícióját, ami együttesen behatárolta a református lelkészek mozgásterét, gátolta egyházközségük fejlődését. A plébános végül saját becsvágyának és akaratos személyiségének esett áldozatul: 1945-ben már nem térhetett vissza egyháza élére, püspöke többszöri kérelmét figyelmen kívül hagyva egyszerűen nyugdíjazta, azt is megtiltva neki, hogy a parókián élhesse le utolsó hónapjait. Igaz, hogy ekkor már nem Hanauer Árpád István, hanem Pétery József ült a püspöki székekben, de ez már egy másik elemzés tárgya kell legyen.

¹¹⁸ A zsidó hitközsegről igen keveset tudunk, a felekezet iratanyaga lappang vagy elpusztult, felkutatása a jövőben igényel elszánt kutatást. Az eddig felgyűjtött és a zsidó közösséget érintő anyag összefoglalást lásd *Kürti*, 2019. I. 533-554.

¹¹⁹ *Gergely Jenő*: A magyarországi katolikus egyház és a fasizmus. Századok, 1. (1987). 3-48; *Bodó, Béla*: 'Do not Lead us into (Fascist) Temptation'. The Catholic Church in Interwar Hungary. Totalitarian Movements and Political Religions, 2. (2007). 413-431. A vallásosság direkt és indirekt hatásáról a hatalmi politikában l. *Anna Grzymala-Busse*: Why comparative politics should take religion (more) seriously. Annual Reviews of Politics, 12. (2012) <https://www.annualreviews.org/doi/10.1146/annurev-polisci-033110-130442> (letöltés dátuma: 2022. 02. 10.)

ENGESZTELÉS A SZENT MARGITSZIGETEN A
20. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN – AZ ÁRPÁD-HÁZI
KIRÁLYLÁNY KULTUSZA ÉS A DOMONKOS
APÁCÁK VISSZATÉRÉSE

ATONEMENT ON THE ISLAND OF SAINT
MARGARET IN THE FIRST HALF OF THE 20TH
CENTURY – THE WORSHIP OF THE ÁRPÁD
DYNASTY PRINCESS AND THE RETURN OF THE
DOMINICAN NUNS

Gilányi Magdolna

egyetemi adjunktus, ELTE Tanító- és Óvóképző Kar

ÖSSZEFOGLALÁS

Tanulmányomban a domonkos rend 20. századi történetének egy fejezetét dolgoztam fel. Egyrészt Árpád-házi Margit kultuszának egyes példáit mutatom be az 1920-as évektől 1944-ig – koncentrálna a fővárosi jellemzőkre –, továbbá kitérek a másodrendi apácák lehetséges margitszigeti visszatelepedésére. Mindkét szempontot a kanonizációval összefüggésben közelítettem meg.

Abstract

My study explores a chapter of the Dominican Order's history in the 20th century. On the one hand, I will present examples of the cult surrounding Margaret of Hungary from the 1920s to 1944, concentrating on the characteristics of the capital, and I will also discuss the possible resettlement of the Second Order of St. Dominic nuns on Margaret Island. I approach both aspects in the context of canonization.

Kulcsszavak: 20. századi egyháztörténet, Domonkos-rend

Keywords: 20th century church history, Dominican Order

Az aktuális történelmi helyzet nem egyszer élesztette fel az engesztelés teológiai fogalmát, s kapcsolta azt össze Árpád-házi Margit alakjával. A szentéletű királylány életének alapjául egy felajánlás szolgált: Szent Margit legendája szerint „szűz Szent Margitnak anyja az ő férjével, úgy mint a királlyal, fogadást tőnek néminemű áldo-

zatképpen magoknak és az országoknak megszabadításáért. Fogadást tőnek, hogy az Úristen önekik leány magzatot adna, a szent apáca szüzek kezére adná azt [...]”¹

Az 1930-as években Bangha Béla jezsuita szerzetes szerkesztésében megjelent Katolikus Lexikon szócikke szerint az engesztelés „az okozott sérelem jóvátétele vagy az erre irányuló szándék kinyilvánítása. [...] Krisztus kereszttáldozatával engesztelést nyújtott az Atyának, de engesztelő áldozata az egyes embernek csak akkor válik megigazulására, ha bűnbánattal, s a Krisztus rendelte kegyelmi eszközök használatával maga is elégtételt nyújtani törekszik.”² Az ószövetségi hagyományon³ alapuló gondolat gyakorlati megvalósulásának eszköze a két világháború közötti katolikus megújulás éveiben az engesztelő ima, az engesztelő szentmise felajánlása, a szentségvétel, a vezeklés, az önmegtágadás és az alamizsnázkodás volt.⁴

1. Az 1920-as évek – „kövessétek őket a hitben” (Zsid 13,7)⁵

A szegénységet választó királylány körül kialakult középkori szentkultusról – éppen a kanonizációs eljárás 13. századi változása következtében – vallanak a perdokumentumok és a hagiográfiai források: Margit legrégebbi legendája tartalmazza az első tanúkihallgatási jegyzőkönyveket (ily módon a csodák leírását is).⁶ Halálát követően szigeti sírja körüli csodás gyógyulások indították útnak a zarándokokat, s ereklyéi is növelték tiszteletét, kultuszát pedig tovább erősítették (és szélesebb körben terjesztették el) a prédikációk, képi ábrázolások, liturgikus költemények – utóbbira jó példa a Gömör-kódexben fennmaradt Margit-officium. A kezdetektől boldogként tisztelt (gyakran szentnek nevezett) Árpád-házi Margit helyi (szigeti) kultuszának fénykora az Anjou-korral zárult, az apácák török előli (végleges) me-

¹ Szent Margit legendája. In: Árpád-kori legendák és intelmek. Szentek a magyar középkorból I. (Milleniumi Magyar Történelem) Szerk. Érszegi Géza. Bp. 1999. 104.

² A. J. [Aistleitner József]: Engesztelés [szócikk]. In: Katolikus Lexikon. II. Szerk. Bangha Béla. Bp. 1931. 19.

³ Jom kippur (Engesztelés napja) Tisri hónap 10. napján tartott mély bűnbánat, böjt, önmegtartóztatás ideje. *Hahn István*: Zsidó ünnepek és népszokások. Bp. 2005. <http://mek.oszk.hu/04700/04749/html/zsidounnepek0005.html>, letöltés 2022. szept. 9.

⁴ *Végvári Egyed OP*: Az engesztelés lényege és módzatai. Credo 21. (1943) 3.

⁵ A tanulmányban szereplő Szentírás-idézetek forrása a Szent István Társulat Biblia-kiadása. [elektronikus változat: <https://szentiras.hu/SZIT>, letöltés: 2022. szept. 9.)

⁶ *Klaniczay Gábor*: Új eredmények a szentkultusz középkori történetének kutatásában. Korunk 28. (2016) 8. sz. 6–8.

nekülése idején már nem beszélhetünk országos szerepről.⁷ Jóllehet ikonográfiája túllépte a középkori Magyar Királyság határait, kultuszának újkori felélesztését akadályozták a sikertelen kanonizációs kísérletek, s annak ténye, hogy alakját (hozzá kapcsolódó hiedelmeket) a népi vallásosság alig jelenítette meg.

Az engesztelés mint a II. világháború előtti katolikus és közéleti sajtó visszatérő témája a Domonkos-rend részéről (egyrészt) a rózsafüzér tisztelete köré csoportosult.⁸ Nem véletlenül, hiszen az imatársulatok egyes formái (Igaz Rózsafüzér Társulat, Örökös Rózsafüzér, Élő Rózsafüzér Társulat) közül az Élő Rózsafüzér Társulatok irányítása 1877-től a Domonkos-rend feladatai közé tartozott. A megreformált Domonkos-rend magyarországi tagjai az 1890-es évektől munkálkodtak a társulati formára épülő rózsafüzér-tisztelet megújításán.⁹ A renden belüli szerep fontosságának bizonyítéka, hogy budapesti visszatérésüket (1903) követően épülő templomuk a Rózsafüzér Királynéja nevet kapta, 1891-ben azonos névvel indult el lapjuk, amelyhez később egy kiadóvállalat is csatlakozott. A periodika háborús évfolyamai (1942–1944) önálló (terjedelmes) rovatot szenteltek a rózsafüzér tiszteletének Szűz Mária és a rózsafüzér címmel. A rend kiadványai között kiemelt szerep jutott a Rózsafüzér Királynéja imakönyvnek;¹⁰ ez 1921 és 1929 között kilenc kiadást ért meg. A kiadványt övező rendkívüli érdeklődés a rózsafüzér-társulati tagok növekvő számával magyarázható, illetve a kötet szerkesztője, Böle Kornél¹¹ országos ismertségéhez kapcsolható, aki nem mulasztotta el az imádság, elmélkedés fontosságát hirdetni missziói alkalmával.¹² A kiadóvállalat feltehetően utolsó (már forgalomba nem került) kiadványa az Élő Rózsafüzér Társulatok szabályait rögzítő aprónyomtatvány volt.¹³

⁷ *Csukovits Enikő*: Középkori magyar zarándokok. (História Könyvtár Monográfiák 20.) Budapest 2003. 142.

⁸ *Barna Gábor*: Az Élő Rózsafüzér Társulata. Imádság és imaközösség a 19–21. századi vallási kultúrában. Bp. 2011. 131–133.

⁹ A szentolvasó imádságok a lelki igények változása szerint váltak az imagyakorlat részeivé. (Az újkortól kezdődően a szentolvasó számos változatban volt jelen.) *Barna Gábor*: Az élő lelki rózsafüzér ájtatossága és társulata a XIX–XX. századi népi vallásosságban. In: Acta Universitatis Szegediensis: sectio ethnographica et linguistica. Szeged 1996. 289., 290.

¹⁰ *Böle Kornél*: Rózsafüzér Királynéja imakönyv. Bp. 1929.⁹

¹¹ Böle Kornél OP (1887–1961) az Osztrák–Magyar, majd a Magyar Rendtartomány tagja; a Credo Egyesület alapítója, országos elnöke, a Credo! c. hitbuzgalmi lap főszerkesztője (1923–1942), Árpád-házi Margit szentté avatásának promotora, országos hírű hitszónok.

¹² Irodalom. Dunántúl 13. (1923) 26. sz. 6.

¹³ Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény Könyvtára (a továbbiakban: DRGYK),

Árpád-házi Margit tiszteletének felélesztése (mondhatni) magától értetődő módon került a budapesti domonkos közösség céljai közé. Az I. világháború éveiben az erre irányuló törekvést Dunarich Károly¹⁴ házfőnök fogalmazta meg,¹⁵ a megvalósítást fiatal rendtársára, Böle Kornélra bízta, aki 1915. január 20. és 26. között elsőként tartott ájtatosságot Árpád-házi Margit egykori lakhelyén, a margitszigeti Boldogasszony-templom és -rendház romjainál. Ugyanebben az évben a főváros megbízásából Salkovics Károly¹⁶ vezetett ásatást a romoknál: a templomtól délre, az egykori kolostor keleti oldalának épülettömbjében.

1921 tavaszán ismét felélénkült a Margitsziget körüli diskurzus, főként a terület kezelése tárgyában: 1908 óta a Fővárosi Közmunkák Tanácsának hatáskörébe tartozott.¹⁷ Horváth Károly törvényhatósági bizottsági tag felterjesztésére napirendre kerülő kérdés, hogy a „Szent Margitsziget legyen a fővárosé”, a terület egyes funkcióit is érintő változásokat ígért.¹⁸ Nem véletlenül indultak meg az újabb ásatások a domonkos komplexum területén: 1921-ben Lux Kálmán¹⁹ tárta fel a kolostor és a templom fő épületeit.²⁰ Sőt, a lehetséges Margitsziget-rekonstrukció kapcsán logikusan fogalmazódott meg Böle Kornél részéről: „És itt kapcsolódnék bele talán a nemzeti kegyelet feladata a közmunkák tanácsának mindenképpen dicséretes és elismerésre méltó kezdeményezésébe. Nem volna jó és a mai időknek megfelelő,

Az élő rózsafüzér alapszabályai. Bp. 1948.

¹⁴ Dunarich Károly OP (1866–1936) a Birodalmi Rendtartomány, majd az Osztrák–Magyar Rendtartomány tagja; a budapesti letelepedés vezetője, a szombathelyi és kassai rendház priorja.

¹⁵ „Magunk részéről a házfőnökünknek az a gondolata támadt, hogy Szent Margithoz kell fordulnunk, és a nagy veszély láttán az iránta való áhítatot felfokoznunk.” *Böle Kornél: Utaim. Egy domonkos szerzetes visszaemlékezései, 1887–1944.* (Magyar domonkos rendtörténet, 3.) S. a. r. Gilányi Magdolna. Budapest–Vasvár 2018. 47.

¹⁶ Salkovics [Salkovich] Károly (?–1915) építész, a Fővárosi Közmunkák Tanácsának műszaki tanácsosa.

¹⁷ Fővárosi Közmunkák Tanácsa (a továbbiakban FKT), jogkörére, felépítésére stb. vonatkozóan lásd *Harver Ferenc: A Fővárosi Közmunkák Tanácsa, 1930–1940.* Bp. 1941.

¹⁸ Budapest székesfőváros törvényhatósági bizottságának [...] rendes közgyűlése. Fővárosi Közlöny 32. (1921) 20. sz. 860.

¹⁹ Lux Kálmán (1880–1961) építész, egyetemi tanár; a Műemlékek Országos Bizottságának munkatársa.

²⁰ *Lux Kálmán: A szentmargitszigeti domonkosrendi apácakolostor romjai. Élet 14.* (1923) 122–128. 1937 októberé és 1938 májusa között pedig Lux Géza végzett a romoknál feltárást. *Lux Géza: Újabb ásatások a Margitszigeten.* Technika 19. (1938) 206.

ha valami módon Szent Domonkos leányai, Szent Margit apácaestvérei lennének egy ugyanott felépítendő klostrommal a szent hagyományok átvevői, hordozói és a nemzeti áldozat folytatói?”²¹

A budapesti rendház tagjai a kezdeményezés mellé álltak; Böle Kornél priorként a domonkosok magyarországi jelenlétének 700. jubileumát is felhasználta apropóul az egyeztetésre. A rendház *historia*

1. kép. A Boldogasszony-templom és rendház romjai, az 1920-as évek. Budapest–Margitsziget DRGYL, Fényképtár

2. kép. Böle Kornél a katolikus nagygyűlésen Árpád-házi Margit szentté avatása ügyében mondott beszéde közben, 1923. október 7. Budapest Nemzeti Ujság 5. (1923) 227. sz. 6.

domusában olvasható bejegyzése szerint 1921. szeptember 29-én különféle tervekkel kereste fel Petrovác Gyula székesfővárosi törvényhatósági bizottsági tagot – többek között – a margitszigeti bejáratnál elhelyezendő Margit-szobor és a romok közelében építendő új rendház ügyében (1. kép).²²

Az egyelőre elméleti síkon zajló tervezetés mellett a Domonkos-rend elsődleges célja Árpád-házi Margit személyének és kultuszának népszerűsítése volt. Margit „ártatlan, áldozatos” jellemét állították a leányifjúság elé eszményképül.²³ A Böle szívügyévé váló leány-

²¹ Böle Kornél: Látogatás a Szent Margit-szigeten (1921). [kézirat] Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény Levéltára (a továbbiakban: DRGYL), Böle Kornél hagyatéka (a továbbiakban: BK); megjelenés: Rózsafüzér Királynéja 37. (1921) 183–185.; in: *Böle Kornél: Gyöngyvirágok és margaréták Árpád-házi Szent Margit oltárán születése 700 éves jubileumának és szenttéavatásának ünneplése*. Bp. 1944. 142.

²² DRGYL, *Chronica venerabilis residentiae Budapestinensis*. II. Volumen. Ab anno 1920 die 1 Jan. usque ad 16 Dec. 1928. 49., 50. (a továbbiakban: *Chronica II.*) A képek nyomtatásban kis méretben, szürke árnyalatos kivitelben jelennek meg, de a honlapon eredeti méretben és színben tekinthetők meg.

²³ *Böle Kornél: Árpád-házi B. Margit és a magyar női ifjúság*. In: *Emléksorok a Szent Domonkosrendi Magyar Rendtartomány megalapításának hétszázadik évfordulójára*. Szerk. Vörös László. Bp. 1921. 138–149.

zarándoklatok az 1920-as években egyre szélesebb látogatottságnak örvendtek (1. táblázat); az esemény szervezési feladatait vállalta az Országos Katolikus Szövetség, a résztvevők között egyre nagyobb számban képviseltették magukat a leányifjúságot tömörítő szervezetek (az Egyetemi Nőhallgatók Szent Margit Köre és a domonkos vezetésű Szent Margit Leánykör) is. A háttérben nem kisebb várakozás fogalmazódott meg, mint Árpád-házi Margit szentté avatásának megvalósulása. Az ügyet Böle Kornél az 1923. évi katolikus nagygyűlés elé tárta (2. kép): október 7-én szentbeszédet tartott ennek népszerűsítésére.²⁴ Jóllehet az esemény tényét precízen vezetett prédikációs mutatókönyvébe feljegyezte, sajnos a – feltehetően nagyhatású – beszéd kézírata nem maradt fenn. A közművelődési szakosztály gyűlésén „indítványára kimondták, hogy a nagygyűlés tegyen meg mindent, hogy Árpád-házi Boldog Margitnak, mint a magyar katolikus leányok védőjének és eszményképének kultuszát a jövőben fokozza, szentté avatását nemzeti ügynek tekintse, és annak elérésére mindent kövessen el.”²⁵ Hogy pontosan mit takarhatott a „kultusz fokozása”, az indítvány és más dokumentumok szövegének pontos ismerete hiányában, homályba vész. Vajon túllépett a Domonkosrend ezzel a célkitűzéssel az 1920-as évek katolikus nagygyűléseit jellemző „tartalmatlan” szónoki beszédein?²⁶

I d ő - pont		Leányzarándoklatok		Résztvevők	Adatok forrása
1921	május 22.	nincs adat	Országos Katolikus Szövetség, Egyetemi Hallgatók Szent Margit Kör	szentmisét celebrál: dr. Hanuy Ferenc, a Pázmány Péter Tudományegyetem rektora; beszédet mond: Bangha Béla SJ	Leányok zarándoklása Szent Margit kolostorához. Magyarországon 28. (1921) 111. sz. 7.

²⁴ DRGYL, BK, Szentbeszédtek tárgymutatója, melyeket földi zarándoklásának minden napjaiban tartott. I. kötet: 1904-től 1930-ig. [2157. sz., B. Margit szentté avatása érdekében]

²⁵ Rendkívüli nagygyűlés összehívását javasolják a vallásalap birtokai védelmére. Nemzeti Ujság 5. (1923) 227. sz. 8.

²⁶ Az Országos Katolikus Szövetség által szervezett katolikus nagygyűlések kritikájával kapcsolatban Zadravetz István püspök emlékiratait és Bangha Béla SJ írását idézi: *Gianone András – Klestenitz Tibor: Katolikus nagygyűlések Magyarországon*. Bp. 2017. 216.

1922	május 21.	7-8000 fő	Országos Katolikus Szövetség, Egyetemi Hallgatók Szent Margit Kör, Szent Margit Leánykör, leánykongregációk, domonkos harmadrend	zarándokmenetet vezeti: dr. Hanuy Ferenc; szentmisét pontifikál: Lorenzo Schioppa nuncius; szentbeszédet mond: Bangha Béla SJ	Nagy leányzarándoklás a Szent Margit-szigeten. Rózsafüzér Királynéja 38. (1922) 87-89.
1923	május 28.	20 000 fő	nincs adat	szentmisét celebrál: dr. Hanuy Ferenc, a Pázmány Péter Tudományegyetem rektora; beszédet mond: Bangha Béla SJ és Böle Kornél OP; domonkos vegyeskar	„Egy ország, amely háromszor dőlt össze”. Nemzeti Ujság 23. (1923) 119. sz. 2.
1924	május 26.	20 000 fő	főváros leányiskoláinak katolikus növendékei, Egyetemi Hallgatók Szent Margit Köre, Katolikus Leányok Országos Szövetsége, budai Szent Margit Kongregáció	zarándokmenetet vezeti: Pataky Arnold apát; szentmisét pontifikál: Lorenzo Schioppa nuncius; szentbeszédet mond: Badalik Bertalan OP	Zarándoklatok vasárnapja. Budapesti Hírlap 44. (1924) 102. sz. 7.
1925	május 24.	10 000 fő	leánykongregációk, leányegyesületek, Szent Margit Leánykör	zarándokmenetet vezeti: Vörös Fülöp OP; szentmisét celebrál: Pataky Arnold apát; szentbeszédet mond: Badalik Bertalan OP; domonkos vegyeskar	Nagy katolikus manifesztációk a fővárosban és környékén. Nemzeti Ujság 7. (1925) 117. sz. 2.

1926	elmaradt zárandoklat			Leányzárandoklás a Margitszigetre. Budapesti Hírlap 46. (1926) 98. sz. 12.; Elhalasztották a leányzárandoklást. Budapesti Hírlap 46. (1926) 206. sz. 11.	
1927	május 29.	8000 fő	Országos Katolikus Szövetség, Egyetemi Nőhallgatók Szent Margit Köre, Szent Margit Leánykör, VII. kerület leányiskolái	szentmisét celebrál: Pataky Arnold apát; szentbeszédet mond: Badalik Bertalan OP	Zárandoklások vasárnapja. Budapesti Hírlap 47. (1927) 122. sz. 8.
1928	június 3.	8000 fő	budai iskolák, leányegyesületek, Szent Margit Leánykör	zárandokmenetet vezeti: Pataky Arnold apát; szentmisét celebrál: Mécsáros János érseki helytartó; szentbeszédet mond: Badalik Bertalan OP	Leányok zárandoklása a Margitszigetre. Budapesti Hírlap 48. (1928) 126. sz. 10.
1929	május 26.	nincs adat	Egyetemi Nőhallgatók Szent Margit Köre, Szent Margit Leánykör, angolkisasszonyok és Salvator Nővérek intézetei	szentmisét pontifikál: Breyer István püspök; szentbeszédet mond: Böle Kornél OP	A magyar hőskért imádkoztak a Margitszigetre zárandokolt leányok. Uj Nemzedék 11. (1929) 118. sz. 9.

1930	május 29.	15 000 fő	Országos Katolikus Szövetség, Egyetemi Nőhallgatók Szent Margit Köre, Szent Margit Leánykör, apácarendek vezetése alatt álló leányiskolák	szentmisét pontifikál: Angelo Rotta nuncius; szentbeszédet mond: Böle Kornél OP	Impozáns volt a Boldog Margit tiszteletére rendezett leányzarándoklás. Uj Nemzedék 12. (1930) 122. sz. 2.

Mindenesetre a leányzarándoklat résztvevőinek korabeli sajtóból adathozható részvétele jellemzően meghaladta a 8000 főt, bizonyos években (1923, 1924) pedig elérhette a 20 000 főt is. Jóllehet utóbbi (kiugróan magas) számról Böle feljegyezte: „A menetben az újságok szerint ca. 20 000 lány vett részt. 10 000, azt hiszem, reális szám.”²⁷ A zarándokok számát növelték a Domonkos-rend által alapított Szent Margit Leánykör tagjai is (a szervezet elsősorban az iskolából kimaradt leányok lelkigondozását tűzte ki célul).²⁸ Az újonnan (1923. május 28-án, másutt május 16-án) alakult egyesület egyházi vezetője,²⁹ Badalik Bertalan³⁰ a Domonkos-rend részéről a (jellemzően) május utolsó vasárnapján zajló esemény állandó résztvevője volt. A zarándoklat lefolyásában több visszatérő elem is megjelent: délelőtti találkozási pont több alkalommal a Szent István-bazilika volt (előfordult a Margit híd pesti hídfője is), majd a csoportok meghatározott rendben követték a díszmagyarruhás leányokat, akik Árpád-házi Margit ereklyéit vitték. Közreműködésre valamely egyházi méltóságot kértek fel: az 1922. és 1924. évben a szentmisét Lorenzo Schioppa³¹ nuncius pontifikálta, aki jó kapcsolatot tartott fenn a Domonkos-renddel, ugyanis nagy tisztelője volt a domonkos Andreas Frühwirth bíborosnak.³²

A vizsgált évtizedben rendhagyónak számított az első, vagyis az 1921-es év, amikor a szervezők a Domonkos-rendet mellőzték,

²⁷ DRGYL, Chronica II. 126.

²⁸ *Gilányi Magdolna*: Böle Kornél OP kéziratos visszaemlékezései [doktori disszertáció]. 100–101., [https://btk.ppke.hu/uploads/articles/7429/file/Gil%C3%A1nyi_Magdolna_disszertacio\(1\).pdf](https://btk.ppke.hu/uploads/articles/7429/file/Gil%C3%A1nyi_Magdolna_disszertacio(1).pdf), letöltés 2022. szept. 9.

²⁹ Egyről-másról. Rózsafüzér Királynéja 37. (1921) 96.

³⁰ Badalik Bertalan (1890–1965) az Osztrák–Magyar, majd a Magyar Rendtartomány tagja; a budapesti rendház plébánosa, a szombathelyi rendház priorja, az Osztrák–Magyar Rendtartomány (1934–1938) tartományfőnöke, a Magyar Rendtartomány tartományfőnöke (1938–1946), veszprémi püspök (1949–1965).

³¹ Lorenzo Schioppa (1871–1935) 1920 és 1925 között Magyarország apostoli nunciusa.

³² *Gilányi M.*: Böle Kornél visszaemlékezései i. m. 100.

így a rendtagok nem képviselték magukat az eseményen.³³ Az 1926-os az, amikor a margitszigeti zarándoklat időpontja először szeptemberre módosult, majd az iskolai szünet meghosszabbítása miatt el is maradt. 1930-ban nagycsütörtökre (május 29.) esett az időpont, s a Szent Imre-év nagyheti ünneppsorozatának részeként a margitszigeti zarándoklat országos szintű eseménnyé emelkedett (3. kép). Ugyanezen év augusztus 18-án a domonkosok vezetésével Credo-férfiak népes csoportja vett részt a Szabó Szádok tartományfőnök celebrálta ünnepi szentmisén.³⁴

3. kép. Az országos leányzarándoklat alkalmával tartott szentmise Angelo Rotta pápai nuncius részvételével, 1930. május 29.

Budapest–Margitsziget
DRGYL, Fényképtár

1920-ban, budapesti leánynevelő intézetük alapításakor az Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek – az intézmény névválasztása kapcsán – a korszakpárhuzamra hivatkoztak: „Gondviselésszerűen Árpád-házi Boldog Margitot választottuk iskolánk védőszentjévé. Mint az ő életében a tatároktól letarolt magyar föld, olyan volt az iskola az alapításakor a kommunizmus borzalmi után még alig éledező Magyarország.”³⁵ Az intézmény életének természetesen része volt a margitszigeti romok felkeresése, a névadóról való megemlékezés. A mélyebb lelki élet megélése érdekében megalakuló Boldog Margit Kör³⁶ a Mária Kongregáció előiskolájaként működött. Tagjait a gimnázium és a nőnevelő intézet III. és IV. osztályos diákjai alkották, akik dolgozatokkal, szavalatokkal, zenei előadásokkal jelentkeztek a havi alkalmakon, s a keresztény élet fogalmaiba, gyakorlatába kaptak betekintést.³⁷

³³ DRGYL, Chronica II. 46.

³⁴ Szent Imre-nagyhét. Credo! 8. (1930) 184., 186.

³⁵ Szent Margit Gimnáziumi Könyvtár, Iskolánk multja. In: Az Isteni Megváltó Leányai budapesti XI. ker. Szt. Margit Leánygimnáziumának, Nőnevelő Intézetének és Tanítónőképzőjének évkönyve. Közzétette Szabó M. Erika. Bp. 1941. 55.

³⁶ Az egyesület elnevezése az 1943–44-es tanévben Szent Margit Körre módosult. Szent Margit Gimnázium Könyvtár, Az Isteni Megváltó Leányai budapesti XI. ker. Szent Margit Leánygimnáziumának és Nőnevelő Intézetének évkönyve. Közzétette Szabó M. Erika. Bp. 1944. 19.

³⁷ Szent Margit Gimnázium Könyvtár, Az Isteni Megváltó Leányai budapesti XI. ker. Szt. Margit Leánygimnáziumának és Nőnevelő Intézetének évköny-

A tantesület tagja volt az 1925–26-os tanévtől az 1928–29-es tanév végéig Meszlényi Antal,³⁸ aki magyar, történelem, hittan tárgyakat tanított, s később a Szent Margit-életrajz szerzője lett.³⁹

2. Az 1930-as évek – „Krisztus követségében járunk” (2Kor 5,20)

A két világháború közötti évtizedek Margitsziget-képét tovább árnyalta az „elrejtett kincs” legendája.⁴⁰ A mendemondának és a kincskeresők vágyakozásainak alapot adott a Boldogasszony-templom és -kolostor egy korábbi „feltárása”. Az 1838. évi árvizet követően született döntés a töltésépítésről: ehhez a domonkos romok feletti földterület megmozgatására volt szükség. Ekkor kerültek elő jelentősebb leletek (korona, gyűrű, pénz, aranyfoszlányok, gyöngyök), jóllehet ezek később kézen-közön elvesztek.⁴¹

Ezt a vélekedést erősíti meg Böle Kornél is: „1838-ban pedig szinte az elemek szóltak az ügybe. A nagy áradás következtében feláztak a szigeti templomban a sírok, sok nép járt a szigeten, sokat beszéltek, írtak Boldog Margitról, s azt hitték, a sírját találták meg. Ez ugyan nem volt igaz, hiszen tetemei 1541 óta nem voltak a szigeten, de bizonyítja a szent iránt való osztatlan érdeklődést.”⁴²

A Margitsziget körüli történetek utat találtak a lakossághoz az 1920-as és 1930-as évek kiadványaival.⁴³ Széles körben ismertté tette Árpád-házi Margit életét Krúdy Gyula, aki 1918-tól maga is a Margitsziget állandó lakója volt 1928-ig (először a Nagyszállóban,

ve. Közzétette Szabó M. Erika. Bp. 1943. 65.

³⁸ Meszlényi Antal az 1929–30-as tanévben Rómában végzett tanulmányokat, majd az 1930–31-es tanévtől más intézménybe helyezték át. Szent Margit Gimnázium Könyvtár, Az Isteni Megváltó Leányai budapesti I. ker. Szt. Margit Leánygimnáziumának XI. értesítője az 1930–31-es iskolai tanévről. Közzétette Simon Károly. Bp. 1931. 19.; A Redemptorissa Szerzetesnők budapesti I. ker. Szt. Margit Leánygimnáziumának XII. értesítője az 1931–32-es iskolaévről. Közzétette Simon Károly. Bp. 1932. 5.

³⁹ *Meszlényi Antal: Magyarországi Szent Margit, 1242–1270.* Bp. 1944.

⁴⁰ Eszerint Szent Margit halálának éjjelén felhangzó harangszó elnémulása-kor kis kék lángnyelvek mutatják az elásott kincs helyét. *Kahn József: A Margitsziget.* Budapesti Látogatók Lapja 1. (1888) 2. sz. 5–7.

⁴¹ *Luczenbacher János: Margitsziget.* In: Magyar hajdan és jelen élethű rajzolatokban magyarázó szöveggel. Kiadja Szerelmey Miklós. Pest, 1847. 41–47., továbbá [ifj.] *Kubinyi Ferenc: A Margitsziget műemlékei.* Archeológiai Közlemények 2. (1861) 1–25.

⁴² *Böle Kornél: Szent Margit szenttéavatásának ügye 1271-től 1805-ig.* In: *Böle K.: Gyöngyvirágok* i. m. 8.

⁴³ Néhány példát említve: *Tarczai György: Margit legendák.* Bp. é. n.; *Zaymus Gyula: Egetjáró királylány.* Bp. 1930.

később a nádori nyaralóban), és Szigeti Séták címmel szépirodalmi és fürdőügyi közlönyt is indított, kisregényt jelentetett meg Szent Margit – Mesemondás (1927) címmel.⁴⁴ A megújuló kultuszhoz csatlakozott Gárdonyi Géza ismert történelmi regényének, az 1908-ban publikált Isten rabjainak megfilmesítése (1942) is, amelyre hatással volt a küszöbön álló szentté avatás is. A film forgatókönyvéről kikérték a domonkosok véleményét, sőt, a rend saját habitusainak kölcsönadásával is erősítette a Bulla Elma főszereplésével készült alkotás hitelességét.⁴⁵

Az irodalmi példák közül nem hagyható említés nélkül Kodolányi János trilógiájának 2. kötete. A Boldog Margit (1937) megjelenése követte A vas fiai I–II. című (1936), a tatárjárás időszakában játszódó történelmi regényét. A szerző ezzel csatlakozott ahhoz a (közkeletű) írói tendenciához, amely párhuzamot vont az első világháborút követően feltámadó ország és ennek előképei között. Kenyeres Imre irodalomtörténész gondolatait idézve, a történelmi regények reneszánsza a történelmi lelkiismeret megszólalásával van összefüggésben. Kodolányi azonban túllép a romantikus múltelbeszélésen, a Boldog Margit cím- és főszereplőjét lélektani megközelítésből látatja.⁴⁶ A pszichológiai ábrázolással Margit kilép a (csupán) „engesztelő áldozat” szerepéből.

Bár Árpád-házi Margit szentté avatásának ügyében az 1920-as években nem történt látványos előrelépés, több püspök is kifejezte támogatását,⁴⁷ kultusza helyet kapott a lakosság hitéletében. Ezt bizonyítják a látványos margitszigeti leányzarándoklatok, a Magyar Katolikus Nőegyesületek Országos Szövetsége indított mozgalom (1927), amelynek célja volt a felajánlások rögzítése gyűjtőíveken.⁴⁸

A megélénkülő Szent Margit-tisztelet a kanonizációs eljárás elindításához szükséges előzetes feladatok elvégzésére sarkallta a domonkos rendet. Böle Kornél 1931 májusában – a *Rerum novarum* 40. évfordulóján az Örök Városba érkező zarándokok lelki vezetőjeként – elnyerte Martin Stanislas Gillet⁴⁹ általános rendfőnök támo-

⁴⁴ *Gilányi Magdolna*: Mesemondás a Margitszigeten. Irodalmi Magazin 2. (2014) 3. sz. 101.

⁴⁵ *Gilányi Magdolna*: Árpád-házi Margit kultusza és szentté avatása. Irodalmi Magazin 2. (2014) 1. sz. 35.

⁴⁶ *Kenyeres Imre*: Kodolányi János. Magyar könyvbarátok Diáriuma 7. (1937) 209., 212.

⁴⁷ *Barna Gábor*: Szent Margit ima-akciók a 20. század első felében. In: *Lelkiségek, lelkiségi mozgalmak Magyarországon és Kelet-Közép Európában*. Szerk. Barna Gábor – Povedák Kinga. Szeged, 2014. 211.

⁴⁸ *Böle Kornél*: Nagy ujság B. Margit szenttéavatása ügyében (1927. május 7–8.). In: *Böle K.*: Gyöngyvirágok i. m. 1944. 162., 165.

⁴⁹ Martin Stanislas Gillet (1875–1951) a Francia Rendtartomány tagja; a

gátását. Engedélyével levéltári kutatásokat folytatott Rómában és Bolognában 1931 és 1932 nyarán,⁵⁰ később a Batthyány-levéltárat kereste fel Gyulafehérvárott.⁵¹ A rendelkezésre álló források nem szolgálnak egyértelmű magyarázattal arról, mi okozta a folyamat ezt követő lelassulását. A hivatalos rendi megbízást elnyerő Böle Kornél (már mint promotor) elkövetkezendő éveit áttekintve tapasztalható, hogy működésének középpontjába a Credo Egyesület érdekében végzett munka⁵² és a missziós feladatok kerültek. Beszédeinek száma bőven meghaladta a kétszázat, egyes években (1930, 1942) elérte a háromszázat is.⁵³ 1932 szeptembere és 1933 szeptembere között másodszor tett missziós körutat rendtársával, Badalik Bertalannal Amerikában, amely a rend anyagi helyzetének javítását, s főként a domonkos hivatást segítő szervezet, a Szent Domonkos Műve támogatását szolgálta. A rendi utánpótlás és az intézményes keretek (rendi főiskola) megteremtése különösen fontossá vált ezekben az években. Az Osztrák–Magyar Rendtartományon belül a magyar rész erősödését mutatja a tartományfőnökök személye: Szabó Szádokot (1930–1934) a tisztségben Badalik Bertalan (1934–1938) követte. A jelenségek együttesen magukban hordozták a Magyar Rendtartomány visszaállításának lehetőségét. „Boldog Margit ügyét sem feledtem el ennyi minden közepette sem. Készítgettem a végső rohamozáshoz a terveket, a Szentséges Atyához szóló beadványok fogalmazványait, mert itt a végső, döntő rohamozás ideje és alkalma! Kell-e szebb, szentebb ügy a meginduló új, azaz a visszaállítandó ősi Provincia Hung[arie számára?]” – jegyezte meg az 1936. évre visszaemlékezve Böle Kornél.⁵⁴

A kanonizáció kérdése magával vonta a magyar alapítás tervének újragondolását. A rendi elképzelésben a szemlélődő apácák (újbóli) meghonosításának helyszínéül a kezdetektől a Margitsziget szerepelt. Nem zárkozott el ugyan a rendi vezetés a lehetséges alternatíváktól: 1937. január 16-án Badalik Bertalan és Böle Kornél az oroszvári kastélyt kereste fel Spee Placidus OSB hívására,⁵⁵ 1939.

Domonkos Rend általános rendfőnöke (1929–1946).

⁵⁰ *Gilányi M.*: Böle Kornél visszaemlékezései i. m. 117.

⁵¹ *Böle K.*: Utaim i. m. 159.

⁵² A Credo Egyesület ügyeiben alapítóként, országos elnökként járt el. Eredményességét jól mutatja, hogy az egyesület 1929-re 63, 1930-ra országosan 107, 1945 szeptemberére 378 szervezettel rendelkezett, 70.000 tagot számlált. A Központi Credo lapot adott ki, kiadóvállalatot működtetett. *Gilányi M.*: Böle Kornél visszaemlékezései i. m. 103.

⁵³ *Gilányi M.*: Böle Kornél visszaemlékezései i. m. [8. ábra]

⁵⁴ *Böle K.*: Utaim i. m. 180.

⁵⁵ *Böle K.*: Utaim i. m. 180., DRGYL, Chronica venerabilis Conventus Budapestinensis. III. Volumen. Ab anno Domini 1928 die 16 Decembris

október 5-én Badalik Bertalan (ekkor már tartományfőnök) ezúttal Ratnik Domonkossal és Szabó Szádokkal kelt útra egy délvidéki telek megtekintésére.⁵⁶

A Margitsziget ügyében egyeztetésre került sor 1937-ben Badalik Bertalan tartományfőnök, Homonnay Tivadar,⁵⁷ Budapest Székesfőváros főpolgármestere és az Fővárosi Közmunkák Tanácsának elnöke, Besseney Zénó⁵⁸ között. A felek közötti tárgyalások ekkor megszakadtak, az építkezés megkezdéséhez szükséges anyagi fedezet ugyanis nem állt rendelkezésre.

A szemlélődő apácák visszatérésének híre visszhangra talált a reguláris harmadrend tagjai között is. A rendi vezetés azonban nem támogatta a harmadrendiek átvételét, ugyanis arra helyeződött a hangsúly, hogy a leendő nővérek a kezdetektől másodrendi kiképzést kapjanak, egyelőre a friesachi, gleisdorfi vagy a luxemburg-limpertsbergi rendházakban.⁵⁹ Szabó Szádok (tartományfőnöki idejének végéhez közeledve) a leendő rendház megépülésétől függetlenül tett gyakorlati lépéseket. Vezetésével tértek volna vissza a nővérek 1934 novemberében: „a magyar alapításra már ki voltak jelölve a nővérek, összesen heten. Miseruhák, élelem és minden szükséges kellék ládába csomagolva, már útra készen állott” – idézte fel Szegedy Ilona nővér Bedi Róza (Maria Bartholomea) nővér szavait.⁶⁰

A tervek kivitelezéséhez a szándékon és az anyagi fedezeten kívül szükség volt a rendi jóváhagyásra is. A domonkosok fővárosba történő visszatérése (1903) kapcsán az engedélyezés módja és mikéntje jól megfigyelhető: „Rendi törvényeink szerint az új rendházak alapítását jogilag a rendtartományi káptalan vagy tanács engedélyezi a nagykáptalan vagy az általános rendfőnök végleges jóváhagyása mellett.”⁶¹ Az 1943. évi rendtartományi tanács a másod-

usque ad annum Domini 19... [1937. febr. 16.] (a továbbiakban: Chronica III.)

⁵⁶ *Bőle K.*: Utaim i. m. 196. DRGYL, Chronica III. [1939. okt. 5.]

⁵⁷ Homonnay Tivadar (1888–1964) képviselő (Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja, Magyar Élet Pártja, Keresztény Községi Párt), Budapest székesfőváros polgármestere (1942–1944).

⁵⁸ Besseney Zénó (1880–1953) képviselő, Budapest Székesfőváros és Zemplén vármegye törvényhatóságának tagja, a Fővárosi Közmunkák Tanácsának elnöke (1935–1944).

⁵⁹ *Kerekes Ibolya*: Szemlélődő domonkos apácák Szegeden (1948–1950). In: A 800 éves domonkos rend Magyarországon. A középkori provincia felbomlásától a közelmúltig. (Magyar Domonkos Rendtörténet 2.) Szerk. Barna Gábor – Zágorhidi Czigány Balázs. Budapest–Vasvár 2017. 171–174.

⁶⁰ DRGYL, BK, Szegedy Ilona levele Bőle Kornélhoz, [1955]

⁶¹ DRGYL, Dunarich P. Károly O. P.: Emlékezéseim és adatok a budapesti Sz. Domonkos-rendi kolostor alapításáról. H. n. 1930. 6. [kézirat]

rendiek számára létesített új rendház ügyében hozott jóváhagyó döntéséről csupán közvetett adatok maradtak fenn.⁶² A felsőbb szintű engedély elnyeréséről csak feltételezések fogalmazhatók meg: 1948. szeptember 26. és október 10. között látogatott el Implom Lajos tartományfőnök Rómába, hogy a Magyar Rendtartomány ügyeit intézze,⁶³ ugyanakkor arról nem szól feljegyzés, hogy Manuel Suarez általános rendfőnökkel történt találkozása milyen eredménnyel zárult.

3. Az 1940-es évek - „a kövek fognak megszólalni” (Lk 19,40)

A szentté avatási eljárás iktatott dokumentációja az 1930-as években két alkalommal mutat kiugróan magas számot, mindkét esetben jeles jubileumi évhez kapcsolódva. 1930-ban a Szent Imre-év, 1937–1938-as adatok esetén ez a kettős szentév (Szent István halálának 900 éves jubileuma és a XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus) volt.⁶⁴ A jubileumi szentév lezárulta ezúttal nem jelentette az eljárás felfüggesztését; Eugenio Pacelli pápai legátus eucharisztikus kongresszuson elhangzó beszéde bizakodásra adott okot: „És itt van Boldog Margit, [...] az Oltáriszentség előtt égő örökmécses, akinek kedves lángja még ma is lobog az elmúlt századok ellenére, és aki – mint óhajtjuk – talán nemsokára helyet foglal a szentek fényességével ékesen, mint fénylő csillag Magyarország égboltján.”⁶⁵ Talán ez a kinyilvánított szándék is szerepet játszott abban, hogy az ügyet képviselő Teleki Pál miniszterelnököt Eugenio Pacelli (immár XII. Pius pápaként) fogadta, s a Rítuskongregáció 1939-ben megkezdett munkája a magyarok számára várt eredménnyel zárult.⁶⁶

Böle Kornél az 1938 és 1940 közötti időszakot arra használta, hogy a visszatért országrészekről felajánlásokat gyűjtsön,⁶⁷ s miközben egyre érkeztek a kérelmező levelek a Vatikánba, bizalmas értesüléseket kapott Boldog Margit ügyének alakulásáról.⁶⁸ A Magyar

⁶² *Böle Kornél*: Készülünk a szenttéavatás megünneplésére. In: *Böle K.*: Gyöngyvirágok i. m. 63.

⁶³ Primási Levéltár, Implom Lajos hagyatéka, 7. doboz, Tartományfőnöki iratok, 1948, 464/1948, Implom Lajos levele Szegedy Ilonához

⁶⁴ *Barna Gábor*: Hogyan szerkesszük meg egy szent tiszteletét? A társadalmi igények, a politikai és megélt vallásosság szerepe Árpád-házi Margit szentté avatásában. In: *Vallás, egyén, társadalom.* (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 39., MTA SZTE Vallási kultúrakutató Csoport a Vallási Kultúrakutatás Könyvei 7.) Szerk. Barna Gábor – Kerekes Ibolya. Szeged 2014. 165.

⁶⁵ [Eugenio Pacelli] A pápa követének hatalmas beszéde az Euch. Kongresszus megnyitásakor (május 25.). *Credo!* 16. (1938) 90.

⁶⁶ *Adriányi Gábor*: Árpád-házi Szent Margit kanonizációja 1943-ban. *Magyar Sion* 10. (2016) 1. sz. 168.

⁶⁷ *Böle K.*: *Utaim* i. m. 201.

⁶⁸ *Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára*, XIV. 1/3., XIX. Varia

Rendtartományt hónapokkal XII. Pius pápa Maxima inter munera kezdetű,⁶⁹ 1943. november 19-én kibocsájtott bullájának megjelenése előtt értesítették. Végül Benedetto Lenzetti postulátor generalis 1943. július 24-én Rómában kelt hivatalos levelét megelőzte a rádióba bementő hír (július 30.), miszerint a Szent Ritus Kongregáció állásfoglalására tett pápai jóváhagyás helyeslő. Így a budapesti rendház tagjai – rendhagyó módon – a rádióhallgató hívek egyikétől kapták meg a hírt.⁷⁰ Az esemény felett érzett öröm megfogalmazásán túl ismételten hangsúlyt nyert a felajánlás és engesztelés gondolata, ezúttal a Keletről érkező ellenség képével összekapcsolódva. 1943 nyarán a 13. századi tatár fenyegetettség és a bolsevizmus veszélye került párhuzamba.⁷¹

Több évszázados reménykedés, évtizedes munka és lázas várhozás ért véget Árpád-házi Margit oltárra emelésével:⁷² az ünnepségsorozat – a háborús (téli) időszakban is – nyolc napig (1944. január 16–23.) tartott. Központi helyszínül a főváros, a Domonkos-rend Rózsafüzér Királynéja temploma szolgált, itt pontifikált ünnepi szentmisét Serédi Jusztinián bíboros-hercegprímás 1944. január 23-án;⁷³ a kiemelt eseményről – többek között – a magyar híradó is beszámolt.⁷⁴

A fordulat éve volt ez a másodrendiek ügye szempontjából is. Serédi Jusztinián bíboros-hercegprímás a Magyar Rendtartomány megkeresésére 1944 decemberében megadta az engedélyt a szem-

[Másolatos levelező könyv]. 1940. I. 1.–II. 28., Böle Kornél levele Schindele M. Remigiához, a kőszegi rendház perjelnoájéhez, Budapest, 1940. febr. 6. [53.]

⁶⁹ Árpád-házi Szent Margit szenttéavatási bullája („Maxima inter munera”). Ford. Böle Kornél. Bp. 1944.

⁷⁰ DRGYL, Chronica III. [1943. júl. 30., aug. 4.]

⁷¹ DRGYL, Chronica III. [1943. júl. 30.], XII. Pius pápa jóváhagyta Árpád-házi Boldog Margit szenttéavatását. Nemzeti Ujság 25. (1943) 171. sz. 4.

⁷² A korábbi kanonizációs eljárásokkal kapcsolatban – a teljesség igénye nélkül – lásd *Klaniczay Gábor*: Kísérletek Árpád-házi Szent Margit szenttéavatására a középkorban. Századok 140. (2006) 443–453.; *Otfried Kraft*: Árpád-házi Szt. Margit szenttéavatási perének 1379-es újrafelvétele. Századok 140. évf. (2006) 455–464.

⁷³ A korabeli (domonkos) sajtó rövid összefoglalója: Ünnepek után. Rózsafüzér Királynéja 60. (1944) 1–2.; *Barna Gábor*: Árpád-házi Margit szenttéavatásának központi ünnepe 1944 januárjában. In: A 800 éves domonkos rend Magyarországon. A középkori provincia felbomlásától a közelmúltig. (Magyar domonkos rendtörténet 2.) Szerk. Barna Gábor – Zágorhidi Czigány Balázs. Budapest–Vasvár 2017. 129–144.

⁷⁴ Szentként tisztelhetjük Árpád-házi Boldog Margitot. Magyar Világhíradó 1040., 1944. január <https://filmhíradokonline.hu/watch.php?id=5606>, letöltés 2022. szept. 10.

lélődő apácák visszateledésére.⁷⁵ Így Badalik Bertalan tartományfőnök még az 1944. januári Szent Margit-ünnepségek előtt a Fővárosi Közmunkák Tanácsához (FKT) fordulhatott a margitszigeti domonkos rendház és lapidárium ügyében.⁷⁶

Az FKT az 1944. február 22-i közgyűlésétől kezdve – egészen működésének 1944 végi ellehetetlenüléséig – változó intenzitással foglalkozott az építendő rendházzal és templommal. Március 21-én kelt iratában rögzítette támogatási szándékát azzal a fontos kitételrel, hogy az épület területszükségletét a minimumra kell csökkenteni. Az indoklás szerint a Margitsziget világias jellege miatt nem volt lehetőség arra, hogy bizonyos területeket lezárjanak a látogatók elől, így az FKT nem támogatta azt a tervet sem, hogy a László-kápolna (átépített formában) a közösség templomaként szolgáljon.⁷⁷

A leendő templom és rendház tervezésére, az építkezés levezetésére a rendtartomány Petrovác Gyula mérnököt kérte fel, aki maga is tagja volt az FKT-nak.⁷⁸ Nevéhez akkoriban a kalocsai érseki főegyházmege számos egyházi funkciójú épülete fűződött,⁷⁹ továbbá a budapesti Lisieux-i Kis Szent Teréz-plébániatemplom megtervezése (Foerk Ernővel közösen). Kapcsolata a Domonkos-renddel nem volt újkeletű: először a Rózsafüzér Királynéja-templom Szent Margit- és Szent Domonkos-oltárai készültek el rajzai alapján,⁸⁰ majd megbízást kapott a rendi főiskola épülettervének elkészítésére.

Petrovác számtalan helyszínrajzot készített, a leendő épület – a nyolc fennmaradt vázlat tanúsága szerint – a domonkos kolostorromok közvetlen közelében, vagy ettől csekély távolságra helyezkedett volna el. A terület kijelölése körüli események Badalik Bertalan és Petrovác levelezéséből rekonstruálhatóak (4. kép). Petrovác tervei

⁷⁵ DRGYL, Tartományfőnöki iratok, 1944–1945, 2/1944, Serédi Jusztinián bíboros-hercegprímás levele Badalik Bertalan tartományfőnöknek, 1943. dec. 21.

⁷⁶ DRGYL, Tartományfőnöki iratok, 1944–1945, 6/1944, Badalik Bertalan tartományfőnök levele a Fővárosi Közmunkák Tanácsához, 1944. jan. 5.

⁷⁷ DRGYL, Tartományfőnöki iratok, 1944–1945, 62/1944, Bessenyei Zénó, az FKT elnökének levele Badalik Bertalan tartományfőnöknek, 1944. márc. 21.

⁷⁸ DRGYL, Tartományfőnöki iratok, 1944–1945, 123/1944, Badalik Bertalan tartományfőnök levele Petrovác Gyula kormányfőtanácsos, építésmérnöknek, 1944. febr. 29. A hivatalos megbízás időpontja ellenére – a fennmaradt tervek tanúsága szerint – Petrovác a munkát már 1943 decemberében megkezdte.

⁷⁹ Magyar Országgyűlési Almanach. A felsőház és képviselőház tagjai életrajza és közéleti működése 1927–1932. Szerk. Kun Andor – Lengyel László – Vidor Gyula. Bp. 932. 229–230.

⁸⁰ *Prakfalvi Endre*: Római katolikus templomok az egyesített fővárosban. Bp. 2003, 34., 40.

4. kép.

Petrovác Gyula levele Badalik Bertalan tartományfőnöknek a margitszigeti rendház épülethelyének kijelölése ügyében
Budapest, 1944. júl 21.

DRGYL, Tartományfőnöki iratok, 1944–1945, 88/1944

5. kép.

A domonkos rendház és templom elhelyezési terve, Petrovác Gyula, 1944. augusztus 8.
Budapest–Margitsziget

BFL XV.17.h, másolat: DRGYL 1944–1945, 88/1944

közül kettő biztosan az FKT elé került, ezek érkeztek vissza – Kaffka Péter főmérnök⁸¹ által átrajzolva, láttamozva – a rendtartományhoz. Az egyik – Badalik Bertalan által javasolt – I. sz. helyszínrajz módosítása, Petrovácnak – dátum szerint – a legutolsó munkája megfelelő az FKT által meghatározott feltételeknek (5. kép).

A helyszínrajzokon kívül fennmaradt további dokumentáció – többek között a templom és az ehhez csatlakozó, négyzetes alaprajzú udvar köré épült rendház vázlattervei – alapján képet alkothatunk az épületről.⁸² E tervek szerint az új rendház alapterülete 795 m²-t tett volna ki, amely jelentős alapterület-csökkenést jelent a középkori épületkomplexum kb. 1508 m²-es területéhez képest. Ennek egyik (már említette) oka, hogy a rendház helyzete és megítélése a 20. századra alapvetően megváltozott. Bár elvben mind a főváros, mind a hívők a margitszigeti rendház megújulását támogatták, egy – ráadásul kontemplatív – szerzetesközösség jelenléte mindenképpen módosított volna a terület park- és üdülő-jellegén. Ezért törekedtek arra az FKT tagokból álló Margitsziget Bizottság tagjai, hogy minél kisebb területet kelljen kikapcsolni a sziget életéből. Az 1920-as és 1930-as évek ásatásai eredményeképpen azonosított, a középkor során használatban levő egyes melléképületekre (például ispotály, betegek kápolnája, gazdasági épületek) az új közösségnek nem volt szüksége.

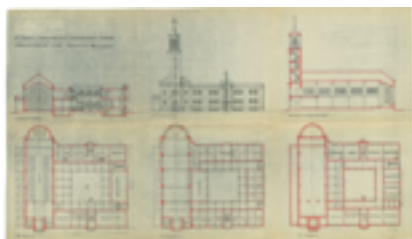
A háromszintesre tervezett rendház alagsorában kaptak helyet az ezeket pótló, helyettesítő helyiségek (kazánház, vasaló, mosókonyha,

⁸¹ Kaffka Péter (1899–1992) építészmérnök, műszaki tanácsos; a Fővárosi Közmunkák Tanácsának főmérnöke, az építészeti osztály vezetője.

⁸² Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL), XV. 17. Tervtár, h. Vegyes építészeti iratok [a vonatkozó tervek másolatai: DRGYL]

szárító, a fehérenemű, burgonya és káposzta tárolója, zöldség-, gyümölcs- és ruhatárak, légó óvóhely). Az ebédlőterem, munkaterem és látogatótér a földszintre került a domonkos atyák szobáival együtt, akik a nővérek lelki vezetését végezték. A karnővérek (12 fő) és a növendékek (3 fő), továbbá a laikus segítők celláinak tervezett helye az emelet lett.

Nem meglepő, hogy az új tervek igazodtak a 20. század igényeihez: a helyiségek egykori funkciói módosultak, továbbá néhány új szükséglet ellátására is be kellett rendezkedni, pótolandó például a külső gazdasági épületeket. E változtatások közül fontos kiemelni, hogy a tervek a szerzetesközösség lelki felügyeletét ellátó két domonkos atya celláit a rendházon belül, ugyanakkor a nővérek által használt helyiségektől elkülönítve képzelték el.

6. kép

A domonkos rendház és templom vázlatterve, Petrovác Gyula, 1944. március 27.

Budapest–Margitsziget

BFL XV.17.h, másolat: DRGYL

Az egyhajós, öt boltmezőből álló templom (6. kép) szentélyében kaptak volna helyet a László-kápolna üvegfestményei. Petrovác a hajó lapidárium felé eső részén szintén üvegfestmény-díszítést képzelt el, míg a zárda felé néző ablaksor üvegezését ornamentális motívumokkal oldotta volna meg. A templom – a nővérek által használt karzaton kívül – négyszáznegyven állóhelyet, kétszáz-tíz ülőhelyet biztosított a hívők számára. Mind a harminchárom méter magas, toronnyal rendelkező templomra, mind a rendházra a letisztult formavilág, minimális dekoráció jellemző. Kérdés, hogy a korabeli modern építészet elvei szerint a funkció előtérbe kerülése indokolta ezt, vagy a rendtartomány az építkezés költségeit szerette volna ezzel csökkenteni.

A domonkosok 1944. május 9-i beadványára csupán szeptember elején érkezett válasz az FKT-től. Petrovác mérnök Badalik Bertalan tartományfőnöknek írt levelében arról számolt be, hogy az ügy haladását nehezíti a bizottsági tagok távolmaradása nyaralás vagy légó-veszély miatt, ugyanakkor megjegyzi: „Így alkalmasint határozatképtelen lesz a kiszálló bizottság, mert fele tagnak jelen kell lennie. Mármost ez a cél, vagy másért változik az álláspont, ezt nehéz megállapítani: nem őszinték!”⁸³ A Margitsziget Bizottságának „helyszíni tárgyalása” a következő eredményekkel zárult:

⁸³ DRGYL, Tartományfőnöki iratok, 1944–1945, 88/1944, Petrovác Gyula kormányfőtanácsos, építészmérnök levele Badalik Bertalan tartományfőnöknek, építészmérnöknek, 1944. júl. 28.

(1) a bizottság javasolta a már kijelölt, közvetlenül a romok melletti terület régészeti feltárását és a László-kápolna lebontását, továbbá (2) pályázati bizottság felállítását és az épületterv pályázatának kiírását.⁸⁴

Badalik Bertalan tartományfőnök válaszlevelében elfogadta az FKT meghatározta feltételek egy részét (1), ugyanakkor a tervpályázat alól (2) mentességet kért, ugyanis erre a feladatra jóval korábban Petrováczot kérték fel, továbbá a pályáztatással járó anyagi terheket is szeretne volna elkerülni.⁸⁵

A rend életében 1944 őszétől állandósuló anyagi gondok miatt az építkezés teljes költségét, továbbá az eddig elvégzett munkák anyagi rendezését (főként Petrovácz bérét) a főváros vállalta át. A tervek kifizetése hónapokig váratott magára, így a „katolikus mentalitása miatt” hivatalát vesztett, az irodáját is felszámolni kényszerülő Petrovácz járandóságát végül a Domonkos-rend állta.⁸⁶

Az FKT szeptember végétől nem ülésezett, így a margitszigeti templom és rendház ügye először három hónapra, majd végleg lekerült a napirendről. Hasonlóan alakult ez Budapest, vagyis Budapest Főváros Törvényhatósága esetében: a támogatói szándék nem öltött valóságos alakot az ostrom idején, de később a háborús károk rendezése alatt sem. Egy esetleges pozitív fordulat reményében Badalik Bertalan 1948 novemberében elküldte Molnár Ernőnek, a Központi Egyházművészeti Hivatal igazgatójának a teljes dokumentációt.⁸⁷

*

Árpád-házi Margit II. világháború alatti (margitszigeti) kultúrszáról – a rendelkezésre álló források töredékessége miatt – csupán néhány adat számol be: a háborús körülmények közepette az első engesztelő szentségimádásra csak 1943 szeptemberének végén volt lehetőség. A beszédet az ügy elkötelezett híve, a rend megbízott promotora, Böle Kornél tartotta.⁸⁸ Az engesztelő szentségimádások folytatódtak november végéig, résztvevői a leányifjúságból kerültek ki.⁸⁹

⁸⁴ DRGYL, Tartományfőnöki iratok, 1944–45, 101/1944, Besseney Zénó, az FKT elnökének levele Badalik Bertalan tartományfőnöknek, 1944. szept. 5.

⁸⁵ DRGYL, Tartományfőnöki iratok, 1944–45, 101/1944, Badalik Bertalan tartományfőnök levele Besseney Zénónak, az FKT elnökének, 1944. szept. 20.

⁸⁶ DRGYL, Tartományfőnöki iratok, 1944–45, 150/1944, Petrovácz Gyula mérnök levele Badalik Bertalan tartományfőnöknek, 1944. dec. 27., 28.

⁸⁷ DRGYL, Tartományfőnöki iratok, 1948–49, Badalik Bertalan exprovinciális levele Molnár Ernőnek, a Központi Egyházművészeti Hivatal igazgatója részére, 1948. nov. 25.

⁸⁸ DRGYL, Chronica III. [1943. szept. 26.]

⁸⁹ Böle Kornél: Készülünk a szenttéavatás megünneplésére. In: Böle K.: Gyöngyvirágok i. m. 62.

1944-ben a központi ünnepekkel elkezdődött – Bőle Kornél szavait idézve – „a Királylány esztendeje”.⁹⁰ A napi sajtóban pedig január 1-jén – Badalik Bertalan tartományfőnök bejelentésére – megjelent a hír Szent Margit utódainak visszatéréséről.⁹¹ „Méltó volna a szent királylány emlékéhez – hangoztatta a tartományfőnök –, ha a margitszigeti romok mellett kápolnát és hajlékot építtetne a kegyelet. A rend az ország, a székesfőváros és a hívek áldozatkészségéből óhajtja az építkezéseket végrehajtani. Az ülés egyhangúan elhatározta, hogy minden körülmények között életre hívják a Szent Margitszigeten a »magyar engesztelés szentélyét«.”⁹²

Az adománygyűjtés már 1942-ben, Árpád-házi Margit születésének 700. évfordulóján megindult, a támogatók neveit az ugyanezen apropóból kiadott Boldog Margit⁹³ című kiadvány közölte külön rovatban.⁹⁴ Ugyanez a periodika kisebb-nagyobb eseményekről is hírt adott, például az egyre sűrűbbé váló lakossági ima-akciókról.⁹⁵ Az indítvány lelkes támogatói („harcosai”) között volt dr. Tóth Mihályné, aki a Credo hasábjain folyó, Makkosmárián építendő engesztelő templom körüli „eszmezsere”⁹⁶ kapcsán emelte fel szavát: „Építsük fel tehát a magyar engesztelés templomát a szigeti kolostor romjai mellé, hogy leányaink és özvegyeink folytathassák azt az engesztelő, hálaadó életet a haza oltára mellett, amelyre Árpád-házi Szent Margit elsőnek ajánlotta fel magát [...].”⁹⁷ A Magyar Engesztelő templom elnevezés itt tűnik fel először, csatlakozva ezzel más, hasonló kezde-

⁹⁰ *Bőle Kornél*: Az ünnepi hét, 1944. jan. 16–23. In: *Bőle K.*: Gyöngyvirágok i. m. 65.

⁹¹ A Domonkos-nővérek visszaköltöznek. Pesti Hírlap 66. (1944) 1. sz. 9.; A Domonkos-nővérek visszatelepedése a Margitszigetre. Magyar Nemzet 7. (1944) 1. sz. 13.

⁹² A Domonkos-nővérek visszaköltöznek. Pesti Hírlap 66. (1944) 1. sz. 9.

⁹³ A havonta megjelenő lap neve 1944 januárjától Szent Margitra módosult.

⁹⁴ Boldog Margit 1. (1944) 137.

⁹⁵ A magyar engesztelés szent zarándokhelye. Szeretetteljes visszhang a margitszigeti kövek kiállítására. Boldog Margit 1. (1942) 155.

⁹⁶ A Credo olvasóinak hozzászólásai a Makkosmárián építendő kegytemplom ügyében lásd *Zsolnay Zoltán – S. J. – Katona Sándor*: Az „Engesztelés Templomát” Mária-Makkra! Eszmezsere az emléktemplomról. Credo 21. (1943) 18. sz. 8.; *Vitéz dr. Szepes Géza*: Visszhang a „Mária-Makk”-i engesztelő templom ügyében. Credo 21. (1943) 5.; *Varga Géza Ernő – dr. Samassa Aurél – Komlósi András – Messó János – Papp András*: A régi kegytemplom ismertetése. Credo 21. (1943) 20. sz. 5.

⁹⁷ *Gyepesi Gyula – dr. Tóth Mihályné – I. J.*: Engesztelő templomot a szigeti romok fölé. Új indítvány alapos megindoklással – Az élénk eszmezsere célszerűbb megoldáshoz vezet. Credo 21. (1943) 15. sz. 4.

ményezésekhez, mint például a Makkosmárián építendő kegyhely,⁹⁸ vagy Kistarcsán épült hála-templom, utóbbi 1942. évi felavatásán Bőle Kornél mondott ünnepi beszédet.⁹⁹

A margitszigeti építkezés bizonytalanná válása ellenére szóba került a szemlélődő apácák ideiglenes, Budapesten kívüli megtelepedése. Erre két lehetőség is adódott egy szegedi és egy bakonygyepesi felajánlás révén. Dr. Tóth Mihályné (városi tanácsnok özvegye) végrendeletében szegedi házát (Madách utca 3.) a margitszigeti rendház építésére és fenntartására hagyta, de még életében rendelkezésre bocsájtotta. Ennél előnyösebbnek tűnt a bakonygyepesi letelepedés: a falu biztosította volna a három, limpertsbergi rendházból érkezett nővér megélhetését is.¹⁰⁰

A másodrendi apácák 1948-ban végül Szegeden, a Madách utca 9. szám alatt telepedtek le, Tóth Mihályné erőfeszítéseinek hathatós eredményeképpen. A közösség tagjai bizakodva fordultak a „magyar néphez [...], erkölcsi és anyagi támogatásukkal segítsék megvalósítani a többévszázados magyar álmot: [...] hogy ismét fölépüljön a haza oltára, a magyarság bűneiért hivatásszerűen Szent Margit szellemében engesztelők kolostora, a szegedi másodrendi domonkos zárda.”¹⁰¹

⁹⁸ A kérdésről ld. bővebben *Varga Géza Ernő: Fogolykiváltó Boldogasszony tisztelete és Makkos Mária*. Bp. 1947.

⁹⁹ Nemzeti Hála Templom, Kistarcsa. *Gödöllői Hírlap* 15. (1942) 2. sz. 8.

¹⁰⁰ DRGYL, Tartományfőnöki iratok, 1944–45, 15/1945, Szabó Szádok exprovinciális, Ratnik Domonkos pater provinciális levele Badalik Bertalan tartományfőnöknek, Sopron, 1945. jún. 18.

¹⁰¹ Árpádházi Szent Margit otthont keres. Rózsafüzér Társulatok Értesítője (1948) 1. sz. 6. A szegedi közösség sorsának alakulására vonatkozóan lásd *Kerekes I.: Szemlélődő domonkos apácák* i. m. 169–180.

— *Dokumentum / Document* —

A SZELLEMTÖRTÉNET JEGYÉBEN, AVAGY
ADALÉK A SZÁZADOK 1930-AS ÉVEKBELI
TÖRTÉNETÉHEZ: IFJABB RÉVÉSZ IMRE LEVELEI
MÁLYUSZ ELEMÉRNEK (1930–1939)¹

IN THE SPIRIT OF INTELLECTUAL HISTORY,
OR A SUPPLEMENT TO THE HISTORY OF THE
CENTURIES IN THE 1930S: LETTERS FROM IMRE
RÉVÉSZ, JR. TO ELEMÉR MÁLYUSZ (1930–1939)

Erős Vilmos

habilitált egyetemi docens, Debreceni Egyetem BTK

ÖSSZEFOGLALÁS

A forrásközlés Ifjabb Révész Imrének Mályusz Elemérhez az 1930-as években írott leveleit tartalmazza. A leveleket Révész alapvetően a Századokban megjelent recenziói és tanulmányai kapcsán írta, de mindez sok szempontból rávilágít az ún. Századok-korához (Mályusz Elemér, Domanovszky Sándor, Hajnal István) való viszonyára, s egyéb vonatkozásokra is. Legfőképpen a szellemtörténethez való kötődésére, amit a szerző egyéb, kapcsolódó tanulmányokban elemez.

Abstract

This primary source publication contains letters written by Imre Révész, Jr. to Elemér Mályusz in the 1930s. The letters were mainly written by Révész in connection with his reviews and studies published in *Századok*, but they shed quite a bit of light on his relationship with the so-called Századok-circle (Elemér Mályusz, Sándor Domanovszky, István Hajnal) and other implications. Most importantly, they reflect his connection to intellectual history, which the author analyses in other related studies.

Kulcsszavak: Révész Imre, Mályusz Elemér, Domanovszky Sándor, Hajnal Imre, Századok

Keywords: Imre Révész, Elemér Mályusz, Sándor Domanovszky, Imre Hajnal, Századok

¹ MTA KIK Kt, Ms 6405/126–157.

Az alábbi forrásközlés alapja Ifjabb Révész Imrének² a Mályusz Elemérhez³ az 1930-as években írott levelei, amelyek az Akadémia Kézirattárában találhatóak, s eddig még publikálatlanok voltak⁴. A levelezésnek az a tulajdonképpeni apropója, hogy a magyar történettudomány vezető folyóiratának szerkesztését 1929-től Domanovszky Sándor, Mályusz Elemér és Hajnal István vette át.⁵ A trió legfontosabb törekvése az volt, hogy történetírásuk általános jellegének megfelelően, a hagyományos politikai eseménytörténeti orientáció helyett (amely a Századok korábbi évfolyamait inkább jellemezte) lényegesen nagyobb teret adjanak a modernebb, az európai történetírás újításaihoz sokkal közelebb álló gazdaság-, társadalom-, és szellemtörténeti (később népiségtörténeti) tanulmányoknak.⁶ Mályusz Elemér minden bizonnyal ennek apropóján kereste meg levélben Révész Imrét (akinek ilyen – tehát szellemtörténeti – irányú tájékozódását nyilván korábbról ismerte, s nem utolsó szempont volt a protestáns/református egyháztörténettel való foglalkozás, hiszen Mályusz evangélikus volt – a vallási-felekezeti kérdés persze itt nem feltétlenül

² Révészhez irodalom. *Pusztai Ferenc*: Felekezeti meggyőződés és modern történetírás. (Révész Imre és a református történetiszemlélet.) In: *Opuscula Historiae*. II. Szerk. Kósa-Grimm András-Veres Kristóf. Bp. 2018. 122–139; Kósa László: A történész Révész Imre fordulata. In: *Uő*: Művelődés, egyház, társadalom. Tanulmányok, Bp. 2011. 408–436; *Erős Vilmos*: Ifjabb Révész Imre levelei Szekfű Gyulának. (Gyimesi Pálmával közösen.) *Lymbus*, Magyarástudományi folyóirat. 7. (2009) 233–257. (Itt a korábbi irodalom is, főként méltatások ifj. Révész Imre halálának alkalmából.) Életrajzról részletesebben pl. *Révész Imre*: Vallomások. Teológiai önéletrajz és válogatott kiadatlan kéziratok 1944–1949. Szerk. Barcza József. Bp. 1990; Valamint *Hit – Tudomány – Közélet*. A Debreceni Tudományegyetem Református Hittudományi Kara (1914–1950) professzorainak életrajzi adattára és életútleírása. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944. II. Szerk. Kovács I. Gábor. Összeállították Kovács I. Gábor–Takács Árpád. Bp., 2014. 103–119.

³ Mályuszról lásd *Erős Vilmos*: Utak a népiségtörténethez: Mályusz Elemér és Szabó István. *Századok*, 147. (2013) 1. 33–62; *Uő*: Ein Wegbereiter der modernen Gesellschaftsgeschichte in Ungarn. Elemér Mályusz (1898–1989) *Ungarn Jahrbuch*. Band 32. (2014–2015). München-Regensburg, 2016. 229–242. Legújabban *Mályusz Elemér*: Visszaemlékezések. Szerk. Soós István. Bp. 2021.

⁴ Lásd MTA KIK Kt, Ms 6405/126–157.

⁵ A Századokhoz lásd *Erős Vilmos*: A magyar történetírás a két világháború közötti időszakban. *Valóság*, 52. (2009) 2. 48–69; *Pál Lajos*: Egy folyóirat a történész viták keresztjében, *Századok*, (1931–1943). *Századok* 149. (2015) 1. 33–86; *Mályusz E.*: Visszaemlékezések. i. m. pl. 271–286. és passim.

⁶ Ua.

perdöntő, hiszen akkor miért nem Zoványi Jenőt vagy R. Kiss Istvánt kereste meg Mályusz⁷), hogy felkérje egy hosszabb távú együttműködésre. Révész örömmel válaszolt a felkérésre, biztosította Mályusz, hogy a Századokból nagyon sokat lehet tanulni szaktörténeti szempontból (különösen neki, akinél némileg túlteng a teológiai végzettség súlya⁸), s a levelezés igen nagy részét egyezkedés teszi ki: mely könyvek beszerzését, megküldését kéri Révész recenzió elkészítése céljából (akinek ez jó alkalom saját és szemináriumi könyvtárának bővítésére, fejlesztésére is). A döntően német és francia nyelvű könyvek nagy részét Révész valószínűleg kézhez is kapta, mert a Századok – utóbb készült – repertóriumára szerint is egészen a negyvenes évek elejéig több ismertetés is megjelent ezekről.⁹ (Természetesen magyar nyelvű, mindenekelőtt protestáns egyháztörténeti, részben Debrecenhez kötődő munkákat is ismertetett Révész¹⁰). E könyvek szinte kizárólagos jellegzetessége, (a magyar nyelvűek kivételével), hogy a szellemtörténet jegyében születtek, amelyekről Révész nem mindig volt különösebben jó véleménnyel. De volt közöttük olyan is, amelyről kifejezetten elragadtatással és jelentős terjedelemben nyilatkozott¹¹ – éppen a szellemtörténetnek szerinte leginkább gyümölcsöző módon való alkalmazása miatt –, sőt ezért (a némi huzavona miatt) Hajnal Istvánnal is hajlandó lett volna némiképp ujjat húzni.¹² A levelezés persze más tartalmak miatt is érdekes, sok szempontból fényt vet ugyanis Révész egyéniségére, műveltségére, s különösen is érdekfeszítőek a Révésznek Történelmi Társulatban betöltött pozíciójához, valamint a Corvin-lánc elnyeréséhez kapcsolódó részletek¹³, amelyek mind Mályusz támogatásának, részben egyenesen kezdeményezésének köszönhetők. Különösen is érdekesek/fontosak a Révész akadémiai tagságához kapcsolódó momentumok a levelezésben¹⁴, mert ebből kiderül, hogy ennek fő kezdeményezője szintén Mályusz

⁷ Mályusz egyháztörténeti munkásságáról Lásd Mályusz Elemér emlékezete 1898–1989. Szerk. Halmágyi Pál. Makó, 1999. Valamint Mályusz: Visszaemlékezések. i. m. 345–373.

⁸ Lásd MTA KIK Kt, Ms 6405/133. A levelet egyébként Révész Hajnal Istvánhoz írta, talán véletlenül keveredett a Mályuszhoz írott levelek közé.

⁹ Lásd pl. Révész Imre ismertetései Guggisberg, Haase, Schaeffler, Schaller műveiről az alábbiakban.

¹⁰ Lásd az alábbiak.

¹¹ Lásd MTA KIK Kt, Ms 6405/133. Valamint *Révész Imre*: Andreas, Willy: Deutschland vor der Reformation. Eine Zeitenwende. Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart-Berlin, 1932. Századok 68. (1934) 451–457.

¹² Ua.

¹³ Lásd MTA KIK Kt, Ms 6405/144. A Corvin-lánccról és a Corvin-koszorúról bővebben lásd *Büky Orsolya*: A szellem lovagjai. Bp. 2015.

¹⁴ Lásd pl. MTA KIK Kt, Ms 6405/147.

Elemér volt, sőt az akadémia székfoglaló témájára ő buzdította (megjegyzem par excellence debreceni és szellemtörténeti téma, hiszen a cím: Debrecen lelki válsága)¹⁵, illetve ennek első változata is a Századokban jelent meg.

Megjegyzendő az is, hogy Révész részint vitatkozik is Mályusz felfogásával, különösen a tolerancia gondolatát illetően, illetve a reformáció középkori vagy újkort megalapozó voltáról, de a lehető legkorrektebb hangnemben és egyébként par excellence szellemtörténeti keretekben.¹⁶ Révész véleményt nyilvánít a Szekfü–Mályusz vita¹⁷ éppen akkor folyó fejezetéről, azaz a barokk és reneszánsz magyarországi fejleményeiről (tehát szintén tősgyökeres szellemtörténeti problémákról), igazából egyik mellett sem foglalva állást egyértelműen, s inkább a vita „gyönyörű” (tehát szakmai s nem felekezeti) jellegét emeli ki.¹⁸ A levelezés utolsó darabja Mályusz nagy szellemtörténeti szintéziséről, „A türelmi rendelet”-ről, illetve annak nagy lélegzetű pendant-járól, a türelmi rendelet iratairól szól,¹⁹ amelyről Révész felsőfokú jelzőkkel nyilatkozik. S hogy mindez nem csupán üres szócséplés, azt világosan bizonyítják az 1950-es, 1960-as években megjelent, a korszakról (18. század, Sinai Miklós, majd Domokos Lajos) szóló²⁰, amúgy szembeszökően debreceni témájú eszme- (s így szellem-) történeti monográfiák. Különösen az utolsóban feltűnő Mályusz gyakori idézése, s a felvilágosodásról való koncepciójának adaptálása, megjegyzem az obligát, a történettudományban akkoriban még mindig gyakori Marx-Engels-Lenin citátumok helyett.²¹

Hozzá lehet tenni mindehhez, hogy Révészről roppant lesújtóan nyilatkozott Mályusz Elemér az 1970-es évek közepén készült, s nem-

¹⁵ *Révész Imre: Debrecen lelki válsága 1561–1571. Századok 70. (1936) 38–75. 163–203; Folytatása Révész Imre: Félegyházi Tamás és a debreceni iskola válsága 1570–71-ben. (Újabb adalékok Debrecen János Zsigmond korabeli lelki válságához). Századok 71. (1937) 273–303.*

¹⁶ MTA KIK Kt, Ms 6405/154.

¹⁷ *Erős Vilmos: A Szekfü–Mályusz vita. Debrecen 2000.*

¹⁸ Uo. Valamint MTA KIK Kt, Ms 6405/154

¹⁹ *Mályusz Elemér: A türelmi rendelet. II. József és a protestantizmus. Bp. 1939. Valamint Iratok a türelmi rendelet történetéhez. Szerk. Mályusz Elemér. Bp. 1940.*

²⁰ *Lásd Révész Imre: Bécs Debrecen ellen. Vázlatok Domokos Lajos (1728–1803) életéből és működéséből. Bp. 1966.*

²¹ *Lásd erre a gyakorlatra (azaz a citatológiára) még Vörös Boldizsár: „Ha az egészet még be is kellett vonni marxista mázzal”. Néhány sajátos eljárás a szakmai eredmények közreadásánál az 1949 és 1989 közötti magyar történettudományban. In: „Tudomány és ideológia között.” Tanulmányok az 1945 utáni magyar történetírásról. Szerk. Erős Vilmos és Takács Ádám. Bp. 2012. 62–74.*

régiben publikált visszaemlékezéseiben.²² Mályusz azt is kétségbe vonta ekkor, hogy Révész igazából történész volt-e, s különösen azon „élcélődött”, hogy Révészt 1937-es, akadémiai székfoglalójának („Debrecen lelki válsága”) Századok-beli publikációja során főként honoráriumának elintézése foglalkoztatta. Egyúttal Révészt (Szabó Istvánnal együtt) a „debreceni föld/táj” szülőtteiként aposztrofálta, amit ő a földhözragadtsággal, a társasági modorban való járatlansággal azonosított, amely „szükség esetén neveltetése hiányait szervilizmussal pótolta.”²³

Mályusz szóban forgó értékeléséhez a következők jegyezhetők meg: minősítését nyilván nagyban befolyásolta, hogy Révész az 1950-es években jelentős mértékben azonosult az új, marxista-sztálinista történetírással (egyedül maradhatott akadémikus a régi, polgári” gárdából)²⁴, míg Mályusz 1945 után marginális pozícióba került. Másrészt Szabó Istvánról a visszaemlékezések egyéb lapjain alapvetően igen pozitív hangnemben nyilatkozott²⁵, s nem kétséges, hogy pl. 1956 után is őt egyik fő riválisának tekintette, arról nem beszélve, hogy írásának egyik helyén Szűcs Jenőről a Révészről és Szabóról

²² *Mályusz E.*: Visszaemlékezések. i. m.

²³ *Mályusz E.*: Visszaemlékezések. i. m. 487. Az itt felidézendő oldalakon Mályusz először Szabó Istvánról szedi le a keresztvizet, majd Révészről írja a következőket: „Ilyen kollégákra [ez Szabó Istvánra vonatkozik] pazaroljam a jövőben érzelmeimet, vagy egy Révész Imre-félére, akiről annak idején, amikor a Századok szerkesztőségének tagja voltam, elhittem Domanovszkyval és Hajnallal, hogy történetíró. Rábészéltem őket, hogy hozzuk be az Akadémiára. Megfogalmaztam levelező tagsági ajánlását, korteskedtem érdekében, sőt székfoglalóját is kiadattam a Századokban, amivel egyébként jó alkalmat nyertem megismerni, mi rejlik kenetteljes pietista szószátyárkodása mögött. Mivel kiderült, miszerint legfőbb gondja az volt, hogy kisebb a honorárium, amelyet a folyóirat (a különnyomatokkal együtt) kiutalt a számára, mint amekkorát akkor kapott volna, ha felolvasása az akadémiai értekezések sorozatában jelenik meg. Igaz, Szabó is, Révész is debreceniek voltak, annak a tájnak a szülőttei, amely híres volt földhöztapadtságáról és a társasági modorban járatlanságáról, s amely szükség esetén neveltetése hiányait szervilizmussal pótolta.”

²⁴ Lásd mindehhez Révész előadása a szellemtörténetről 1952-ben, MTA KIK Kt, Ms 5966/11. Valamint Révész pozitív megnyilatkozásai Andics Erzsébettel kapcsolatban. Lásd A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848/49-ben. Összegyűjtötte és szerk. Andics Erzsébet. Bp. 1952. Századok 87. (1953) 147–151. (Révész Imre recenziója.); Andics Erzsébet-Révész Imre: Kossuth Lajos születésének 150.évfordulója elé. Századok 85. (1951) 190–196.

²⁵ Pl. *Mályusz E.*: Visszaemlékezések. i. m. 313–315, 351–352, 425–426, 600–602.

elmondottakhoz hasonló hangnemben nyilatkozott, s őt is egyfajta debreceni provincializmussal azonosította²⁶ (pedig Szűcs sok vonatkozásban európai látóköri, s Európában is ismert és elismert történész volt²⁷).

Végül érdemes azt is megjegyezni, hogy Szekfű Gyula éppen az itt leginkább körüljárt időszakban, tehát az 1930-as évek közepén, Révésznek a szellemtörténet jegyében fogant vallástörténeti munkáit – Pokoly Józsefével szöges ellentétben – mintaszerűnek nevezte (vö. Magyar Történet), aki Troeltsch nyomán is világosan bizonyította egyebek mellett, hogy 16. században sem a protestáns, sem a katolikus gyakorlatban nem beszélhetünk tényleges vallási türelemről.

Azaz Szekfű Mályusszal ellentétben – úgy tűnik – Révészt valóban országos kaliberű történészként tartotta számon²⁸, s mindez nyilvánvalóan a debreceni történész alapvetően szellemtörténeti pozíciójával is összefüggésben volt.

Az ifjabb Révész Imrének Mályusz Elemérhez írott leveleit egyéb szöveggel is kiegészítettem, mert úgy gondolom, hogy árnyalják, illetve bizonyos szempontból mélyíthetik az ifjabb Révész Imréről kialakítandó képet. A Függelékben néhány részletet közlök ifjabb Révész Imrének a Századokban megjelent (s a levelezésben bőségesen érintett) recenziójából, amelyet Willy Andreas könyvéről készített²⁹, s amely számos olyan elemet tartalmaz, amely világosan bizonyítja ifjabb Révész Imrének a szellemtörténeti felfogással való mélységes azonosulását.

Ifjabb Révész Imre levelei Mályusz Elemérnek (1930–1939)³⁰
MTA KIK Kt, Ms 6405/126.

²⁶ Mályusz E.: Visszaemlékezések. i. m. 559–560

²⁷ Szűcsről lásd pl. *Romsics Ignác*: Clio bővületében. Magyar történetírás a 19–20. században - nemzetközi kitekintéssel. Bp. 2011. 603–604. Az itteni fejtegetésekről részletesebben lásd *Erős Vilmos*: A szellemtörténet Debrecenben: Ifjabb Révész Imre. *Aetas*, 37. (2022) 3. 79–96.

²⁸ Megjegyzendő, hogy Szabó Istvánt is, csak őt nem szellemtörténeti alapokon. Lásd *Erős Vilmos*: Szellemtörténet versus népiségtörténet. (Szekfű Gyula és Szabó István különböző értelmezései a nemzetiségek magyarországi történetéről az 1940-es évek elején.) *Történelmi Szemle* 61. (2019) 3. 479–498. Szekfűnek a Magyar Történetben megfogalmazott véleményére a vallási türelem kapcsán Révészről lásd *Erős V.*: A szellemtörténet Debrecenben i. m. 95.

²⁹ Lásd alább.

³⁰ MTA KIK Kt, Ms 6405/126–157. Az aláhúzások a következőkben mind az eredetiben. A szövegben meghagytam a régies kifejezéseket, illetve a helyesírási hibákat is. A nyilvánvaló rövidítéseket (D. –Debrecen, bp-i – budapesti, stb.) nem oldottam fel, de az idegen nyelvű kifejezéseket – lehetőség szerint

Debreczen, 1930. XI. 12.

Mélyen tisztelt Barátom,

Nagyon megtisztelő kedves leveledet köszönettel vettem. Örülök, hogy megadatott számomra a Veled való személyes érintkezés lehetősége: írásaidból már igen sokat tanultam. Kérlek, ne vedd tolakodásnak, hogyha az egyetemi kartársak közös szokásos, rokonlelkű historikusok között pedig magától értetődő bizalmas megszólítás elfogadását/viszonzását vagyok bátor Tőled kérni.

December 5-ikén és 6-ikán (délután 2-ig) én is Budapesten fogok tartózkodni és igazán nagyon boldog leszek, ha Veled találkozhatom. Légy szíves feljegyezni magadnak előrelátható bpesti szállásom címét: Dr Szilády Zoltán IX. Mátyás-u. 20. III. Egyébként pedig – minthogy a Szt. Agoston emlékűnnepélyen felolvasok s utána a MPIT. választmányi stb. ülésein is részt veszek – 5-ikén, pénteken d. u. $\frac{3}{4}$ 5-től legalábbis 8–1/2 9 óráig egészen bizonyosan a Ref. Theol. Akadémia épületében (Ráday-u. 28.) fogok tartózkodni és ott leszek legkönnyebben megtalálható.

Asztalos Miklós urat³¹ feltétlenül fölkeresem, ha óhajtod; de ezt legjobban szeretném vagy Veled, vagy Török Pállal együtt³² megtenni, nehogy a dolognak bizonyos intrusio³³-jellege legyen Asztalos dr. úrral szemben, kit személyesen ismerni nincs szerencsém, bár kutató munkáját szintén ismerem és értékelem.

A legnagyobb szeretettel köszönt
a viszontlátás reményében
igaz híved
Révész Imre

MTA KIK Kt, Ms 6405/127.

Mélyen tisztelt kedves Barátom!

A Századokat állandóan olvasom és kritikáiból nagyon sokat tanulok. Csekély közreműködésemet nagyon szívesen fölajánlom. Sajnos azonban, ebben a mostani dékáni esztendőmben nagyon korlátoztak a lehetőségeim. Incze Gábor könyvét³⁴ hosszasan recenzáltam

– lefordítottam. E.V.

³¹ Asztalosról vö. későbbi jegyzetekben, illetve *Révész Imre*: Szempontok a magyar 'kálvinizmus' eredetének vizsgálatához. Századok 68. (1934) 257–275.

³² Török Pálhoz lásd a későbbiekben idézendő levél MTA KIK Kt, Ms4754/217.

³³ Alkalmatlankodás – latin.

³⁴ *Incze Gábor*: A magyar református imádság a XVI. és XVII. században, Debreczen 1931.

a Protestáns Szemlében.³⁵ Úgy erről, mint a Rác A.³⁶ és Soós B.³⁷ könyveiről szívesen írnék *(esetleg összefoglalólag) a Századokban is, azonban most sejtelmem sincs, hogy mikor jutok hozzá.

Fontosabbnak tartanám azonban a külföldi szakirodalom figyelemmel kísérését. Nyomorúságos szemináriumi átalányomnak a felét az idén a központi egyetemre való beköltözés kapcsán bebútorozkodásra kellett fordítanom, így teljes lehetetlenség, hogy már tavalyról is fennálló tartozásaim mellett ez idén nagyobb mértékben tudjak könyvet vásárolni. Tehát számomra is nagy segítség volna, ha a Századok révén, mint recenziós példányhoz, juthatnék egy-egy olyan szakunkához, amely közelebből belevág tanulmányi körömbe. Az a kérdés, megvan-e erre a lehetősége a Századoknak? Ha igen, úgy röviden összeállítanám azoknak az 1–2 éven belül megjelent dolgoknak a jegyzékét, amelyeknek recenzeálására vállalkozhatnám, de amelyeket meghozatni nem tudtam és nem tudok.*

Milyen időközökben jelenik meg most a Századok, mikor van „lapzártá” és egyáltalában mik a belé dolgozás föltételei?

*) A tanszék átvétele után, amikor még több pénz állt rendelkezésemre, elsősorban a talált nagy hiányokat kellett a szemináriumomban pótolni, régebbi, de nélkülözhetetlen szakmunkák meghozatásával.

Egyébiránt nagyon köszönöm és megtiszteltetésnek veszem, hogy megkeresni méltóztattál. Nagyatyám is, Atyám is munkatársai voltak a Századoknak,³⁸ én már csak ezért is, de főleg a tudományos munkaközösség szempontjából, melyből mi theologusok sem vonhatjuk ki magunkat, őszinte örömmel állok munkatársai sorába. De nagyobbarányú munkával csak dékáni esztendőm letelte után tudok majd szolgálni.

Szeretettel és igaz tisztelettel

Debreczenben, 1932. XI. 21

Munkásságotat rendkívül nagyraértékelő
barátod

Révész Imre

³⁵ *Révész Imre*: Incze Gábor: A magyar református imádság a XVI. és XVII. században. *Protestáns Szemle* 60. (1932) 269.

³⁶ *Rácz Béla*: Két évszázad a magyar református igehirdetés történetéből (1711–1914). Gyula 1931. *Révész Imre* ismertetése Incze és Rácz munkáiról. *Századok* 70. (1933) 74–79.

³⁷ *Soós Béla*: Zwingli és Luther találkozása Marburgban. Debrecen 1932. Erről *Révész* ismertetése: *Révész Imre*: Soós Béla: Zwingli és Luther találkozása Marburgban. *Századok* 67. (1933) 230–232.

³⁸ Vö. *Révész Imre*: *Révész Imre* élete 1826–1881: Születésének 100. évfordulójára. Debrecen 1926. Valamint *Révész I.*: 'Vallomások'. i. m. 58. Idősebb *Révész Imre*hez újabban pl. *Magyar Balázs Dávid*: „Könyv kell hát, hadd ismerjük meg Kálvin szellemét.” *Révész Imre* Kálvin életrajzának keletkezése, kiadása és recepciója. *Református Szemle* 105. (2016) 2. 176–197.

MTA KIK Kt, Ms 6405/128.

Mélyen tisztelt Kedves Barátom,

nagy köszönettel vett újabb szíves soraidra hamarosan összeállítottam a mellékelt jegyzéket. Amint látod, oly könyveket igyekeztem kiválogatni, melyeknek egyike sem csak theol. érdekű, sőt van köztük egy,³⁹ címe után, kizárólag gazdaságtörténeti vonatkozású is, mely azonban a gazdasági és a vallási eszmék kapcsolataira is alighanem bőven kiterjeszkedik. – Méltóztassatok velük szerencsét próbálni, nagyon jó volna, ha bár egyet-kettőt kaphatnánk. Ha hozzájútok, később angolokra is kiterjesztem figyelmemet, ezt a jegyzéket azonban már most hirtelenében is össze tudtam ütni.

Ha csak lehet, a vakációban a Soós, Incze, Rácz-könyvek rövid recenzióját⁴⁰ megcsinálom.

Hogy hosszabb tanulmánnyal mikor tudok tisztelni, az egészen kétséges, miután az én legspeciálisabb tanulmányaim annyira a theologiai ideatörténet körébe vágnak (a magyar ref. Egyház eszmei alapvetéséről tervezek egy nagy munkát⁴¹), hogy azok a Századokban nem foglalhatnának helyet. Azonban megtörténhetik, hogy nem hosszú idő múlva kialakulhatna egy kisebb tanulmányom a magyar reformáció politikai eszméiről, amikről még általános frázisokon kívül egyéb tudásunk nincs, pedig bőven van hozzá anyag. Ha sikerülne épkézláb dolgot kihoznom, azt már előre a Századoknak ajánlanám fel. Viszont Téged és Szekfű Gyulát annak idején barátilag megrohamozni szándékozlak⁴², hogy itt felmerülő problémáim magyar politika-társadalom-gazdaságtörténeti oldalainak megvilágosításában legyenek szíves segítségül.

Szeretettel köszönt tisztelő igaz barátod

D. 1932. XI. 26

Magoss György-tér 14.

Révész Imre

MTA KIK Kt, Ms 6405/129.

Mélyen tisztelt Kedves Barátom,

igen köszönöm szíves leveledet és kiegészítéseidet⁴³. Persze, hogy a Hauser: Modernité-ja már volt ismertette a Századokban⁴⁴

³⁹ Nem lehet megállapítani, hogy pontosan melyik kötetről is van szó.

⁴⁰ Vö. a korábbiak.

⁴¹ Valószínűleg Révész Imre: Magyar református egyháztörténet. I. 1520 tájától 1608-ig. Debrecen 1938.

⁴² A Révész-Szekfű viszonyhoz lásd *Erős V.–Gyimesi P.*: Ifjabb Révész Imre levelei Szekfű Gyulának. i. m.

⁴³ Valószínűleg valamelyik recenzió adatainak Mályusz általi kiegészítéséről van szó.

⁴⁴ Valószínűleg *Komóróczy György*: Henri Hauser: La modernité du XVIe siècle-

s nyilván én is onnan jegyeztem ki a magam kis repertoriumába, de a forrást nem írtam hozzá és elfeledkeztem róla.

A magyar reformáció politikai eszméiről való tanulmányomhoz sajnos, még hozzávetőleges terminust sem adhatok. Nagyon sok előmunkálattal el kell még végezniem hozzá. De elhatározott szándékom megcsinálni s mikor már annyira leszek vele, hogy jelentkezhetem, föltétlenül jelentkezni fogok az előjegyzésre.

Soós, Rác, Incze könyvei mellett a K. Török Mihály könyve⁴⁵ ismertetésére is szívesen vállalkozom. Reményem van rá, hogy január 31-ig tudok szolgálni a kéziratokkal. Előbb aligha, mert a dékáni teendőkön kívül még 200 (kettőszáz) kollokvium is a nyakamon van. Nálunk ugyanis a kollokvium kötelező. (Félreértés kikerülésére: egyszersmind ingyenes is, nem úgy, mint a közgazdasági egyetemen).

Szeretettel és tisztelettel

D. 1932. XII. 8. igaz barátod

Révész Imre

MTA KIK Kt, Ms 6405/130.

Debreczen, 1933. I/10

Magoss György tér 14.

Mélyen tisztelt Kedves barátom!

Rác, Incze és Soós dolgozatainak ismertetését tisztelettel mellékelem.⁴⁶ A K. Török Mihály kis könyvéről is majdnem teljesen készen vagyok a nem nagy mondanivalómmal, de fennakadtam egy, Tisza Kálmánra vonatkozó, merész és hihetetlenül hangzó állításán, amelyet kontrollálni akarok s ehhez idő szükséges. E hó végéig ezt is megküldöm, mert addig kezemben lesznek az ellenőrző adatok a Tisza Kálmán állítólagos leveléhez, amelyet XIII. Leó pápához írt volna 1884 körül, hogy ennek a magyar szabadelvűség iránt quasi kortesszolgálatait kérje.⁴⁷

W. Andreas könyvét, a Farel életrajzot és a Zwingli-kiadványokat⁴⁸ – tehát összesen 4 darabot – hálás köszönettel megkaptam. Tekintettel arra, hogy az Andreas könyve a bpesti szemináriumé, duplán hálás vagyok a leküldéséért s legelőször erről igyekszem megírni az ismertetést. Valóban fényes munka. Mihelyt pénz lesz,

le. Paris, 1930. Századok 68. (1931) 317–319.

⁴⁵ K. Török Mihály: A magyar egyházpolitikai harc története. Bp. 1933.

⁴⁶ Vö. a korábbiak.

⁴⁷ Sic!

⁴⁸ Andreasra egyéb jegyzetek. Illetve Révész Imre: Delattre S.: Guillaume Farel, Réformateur de la Suisse romande, du pays de Montbéliard et de Gap. Privas, 1931. művéről. Századok 71. (1934) 120.

én is meghozatom a szemináriumnak, de ezen és még jövő éven is bebútorozás koldusai vagyunk és leszünk. Magam pedig sok minden egyéb bajnak vagyok a koldusa, de azért dolgozunk, ha Isten velünk marad, halálig. Azt hiszem, ha addig teljesen le nem égek egyéni és családi, meg az országos bajokkal, 1–2 éven belül mindenkit meglepő világításban fogom prezentálni a magyar reformáció kardinális szellemtörténeti kérdéseit.⁴⁹ Többek közt a politikai eszméket is.⁵⁰

Istentől minden áldást gyönyörű munkádra!
Szeretettel és tisztelettel igaz barátod
Révész Imre

MTA KIK Kt, Ms 6405/131.

Mélyen tisztelt Kedves Barátom!

A K. Török M. M. könyvéhez még mindig nem kaptam meg, de remélem, hogy előbb-utóbb csak megkapom az ellenőrző adatokat. Így kérek, hogy erről irandó kis ismertetésemre légy kegyes még várni.⁵¹ Viszont az Andreas könyvét rendkívüli élvezettel elolvastam s ismertetését itt küldöm.⁵² Őszinte köszönetet mondok Neked is, Hajnal Istvánnak⁵³ is, hogy a vele való foglalkozást számomra lehetővé tettétek. Ha Hajnal István még 1–2 hétig nélkülözhetné a könyvet, nagyon megköszönném: Soós Bélának szeretném odaadni, hogy Zwingli-életrajzának⁵⁴ egy most készülő s magántanári habilitáció alapjául is szolgáló új fejezetéhez vegye át Andreas néhány fejezetét. Mihelyst pedig kerül pénz a szemináriumomnak, első dolgom lesz meghozatni. De most már júliusig nincs egy fillérem sem.

Igen köszönöm kedves lapodat és hálásan nyugtázom az Autin könyvét.⁵⁵ Weisz Leó dolgait rég ismerem, igen érdemes ember s

⁴⁹ Valószínűleg a következő jegyzetben is utalt munkáról van szó. Itt felhívnam a figyelmet arra, hogy Révész maga minősíti szellemtörténetinek a munkáját.

⁵⁰ Valószínűleg *Révész I.*: Magyar református egyháztörténet i. m.

⁵¹ Lásd Révész ismertetése K. Török Mihály Miklós könyvéről. Századok 71. (1934) 247–249.

⁵² *Révész Imre*: Andreas, Willy: Deutschland vor der Reformation. Eine Zeitenwende. Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart-Berlin, 1932. Századok 71. (1934) 451–457.

⁵³ Hajnalhoz lásd *Lakatos László*: Az élet és a formák. Hajnal István történelmszociológiája. Bp. 1996.; *Glatz Ferenc*: Konzervatív reform. (Klebsberg, Domanovszky, Szekfü, Hóman, Hajnal.) Bp. 2016.

⁵⁴ Lásd egyéb jegyzetek Soós Bélához.

⁵⁵ *Révész Imre*: Autin, Albert: L'Institution Chrétienne du Calvin, Paris, 1929. Századok 70. (1933) 352.

bár a theol. szakképzettség hiánya érzik nála, csak hálások lehetünk a fáradozásáért.⁵⁶

A Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich⁵⁷ címét bizony nem tudom, de ez a cím minden valószínűség szerint azonos lesz a Dr. Voelker Károly egyetemi tanár⁵⁸ címével – aki jelenleg az osztrák prot. történetének legbuzgóbb művelője s az említett kötet szerzője is – Wien, Evangelisch – theologische Fakultät gondolom Dorotheengasse.⁵⁹ Ha neki írsz, minden bizonnyal megküldi a könyvet, sőt általában hajlandó lesz a Jahrbücher⁶⁰ sorozatos küldésére is. Én pedig az ismertetésükre szívesen vállalkozom, mert az osztrák protestantizmus története, a régiebb is, az újabb is, igen tanulságos kapcsolatokat tartalmaz a magyarhoz. Szépen mutatja ezt a Loesche bizarr, de érdekes könyve is, melyről két éve írtam hosszabban a Prot. Szemlébe.⁶¹

Még egyszer köszönettel és Hajnal Istvánt tisztelettel üdvözölve, maradok

D. 1933. 1/29.

Szerető és tisztelő híved
Révész Imre

MTA KIK Kt, Ms 6405/132.

Mélyen tisztelt kedves Barátom!

Nagyon köszönöm megtisztelő, kedves soraidat. Öröm, tisztesség és tanulság forrása számomra egyszerre az a tény, hogy befogadtatok Magatok közé.⁶² A Te munkásságodat, amennyire bírtam, már régebben figyelemmel kísértem s Esterházy-könyved-

⁵⁶ Lásd pl. *Weisz Leó: Die Anfänge des Schweiz. Einflusses auf die Reformation in Ungarn.* Neue Zürcher Zeitung, 1929. április 18–19. Valamint *Révész Imre: Leo Weisz: Nach der Schlacht von Kappel.* Zürich, 1937. (Ismertetés) *Protestáns Szemle* 65. (1937) 243.

⁵⁷ Lásd erre folyóirata, a *Jahrbuch für die Geschichte des Protestantismus in Österreich.* 1880-tól.

⁵⁸ Dr. Karl Völker (1886–1937). Osztrák teológus, történész. Műve pl. *Die Entwicklung des Protestantismus in Österreich.* Leipzig 1917. A 20. századi osztrák történetírásról lásd pl. *Fritz Fellner* und *Doris A. Corradini: Österreichische Geschichtswissenschaft im 20. Jahrhundert.* (Ein biographisch-bibliographisches Lexikon.) Wien 2006.

⁵⁹ A kézirat itt nehezen olvasható. Elképzelhető, hogy valami rövidítésről van szó.

⁶⁰ Lásd 55. jegyzet.

⁶¹ *Révész Imre: D. Dr. Loesche György: Geschichte des Protestantismus in vormaligen und im neuen Österreich.* III. kiad. Wien-Leipzig, 1930. *Protestáns Szemle* 59. (1931) 134–139.

⁶² Ez Hajnal Istvánnak írott levél nyilvánvalóan.

ről, mely rám mély benyomást tett, a Theologiai Szemlébe írtam is néhány évvel ez előtt egy, a tanulságokra rámutató rövid ismeretést.⁶³ Annál boldogabb vagyok, hogy most közelebbi munkaközösségbe is juthatok Veled.

Ami az eddig megküldött ismertetéseket illeti, mindegyiknél volt 1–2 olyan szempont, amely érthetővé, vagy legalább is menthetővé teszi a hosszabb lére eresztést. A W. Andreas könyvét épp ezért kívántam alaposabban bemutatni⁶⁴, hogy a lekülbözőbb szakembereknek a figyelme felhívódjék erre a nagyszerű synthesre, mely 3–4 külön tanulmányt megérdemelne. Azt, gondolom, az ismertetésem végén odatettem, hogy a részletekben bizonyára meg fog szólalni ellene a szakbírálat, épp úgy, ahogy Troeltsch-csel és Szekfüvel szemben megszólalt⁶⁵, mindkettővel (nemcsak Szekfüvel) szemben elég kíméletlenül; de alapconcepciója ennek is, mint azokénak, időtállóknak és termékenynek fog bizonyulni.⁶⁶ Specialiter egyháztörténelmi szempontból különösen a római katolikus nézőpont bizonyára fog kifogásolni valót találni művében s ez, ha megfelelő színvonalon történik, éppúgy hasznos tanulságokkal fog járni, amint pl. a Tóth László megjegyzései⁶⁷ a Paulinyi Oszkár-féle Magyar Prot. Egyháztörténelmi Adattár-beli értékes dolgozathoz,⁶⁸ de én a részletekbe bocsátkozást nem tartottam fontosnak s keresztülvihetőnek sem gondoltam.

Egyébiránt: mivel én már majdnem 20 esztendeje foglalkozom az egyházi sajtóban a szerkesztés nem nagyon hálás munkájával⁶⁹ s a beküldött cikkekkel szemben szükség esetén a rövidítés operációját is gyakoroltam s azt tapasztaltam, hogy azt okos emberek értelmes emberektől sohasem vehetik rossz néven: hanc veniam et

⁶³ Révész Imre: Hajnal István: Esterházy Miklós nádor lemondása. Bp. 1929. Theologiai Szemle 6. (1930) 540. Hajnalhoz és az Eszterházyakról való viszonyához legújabbán lásd *Viskolcz Noémi*: Hajnal István az Eszterházyak szolgálatában 1922–1930. Bp. 2019.

⁶⁴ Vö. Révész I.: Andreas, Willy: Deutschland vor der Reformation. i. m.

⁶⁵ Szekfüvel kapcsolatban vö. *Erős Vilmos*: A második „száműzött Rákóczi” vita.(Szekfü Gyula Bethlen Gábor című művének korabeli fogadtatása.) Századok 150. (2016) 3–46.

⁶⁶ Ua.

⁶⁷ *Tóth László*: A kassai székesegyház rekatolizálása 1604-ben. Századok 69. (1932) 487–492. Illetve Paulinyi Oszkár: Iratok Kassa sz. kir. Város 1603–1604-ben megkísérelt rekatolizálásának történetéhez. Magyar Protestáns Egyháztörténelmi Adattár XIV. Szerk. Mályusz Elemér. Bp. 1930. 4–110.

⁶⁸ Ua. Valamint Mályusz E.: Visszaemlékezések. i. m. 345–374.

⁶⁹ Vö. pl. Theológiai Szemle, Hit és Élet, Protestáns Szemle. Minderről Gyimesi Palma: Révész Imre és Zoványi Jenő kapcsolata. (Kézirat.)

do vicissim⁷⁰ s egyszer s mindenkorra felhatalmazlak Benneteket a legteljesebb bizalommal, hogy írásaimon megkérdezés nélkül is rövidítsetek, ha kell. Az a tudás és szeretet, mellyel minden munkátokot végzitek, teljes garancia nekem arra, hogy dolgozataimból az esetleges kihagyásokkal sem fogtok értelmetlen torzót csinálni.

Ezt a mostani ismertetést még ennyire sem nyújtottam volna el, hogyha nem lett volna a könyvnek egy passzusa, amelyet nem hagyhattam szó nélkül.⁷¹

A még nálam levő vagy ezután hozzám küldendő könyvek ismertetésének pedig még fokozottabban lesz gondom arra, hogy a határt át ne lépjem. A most nálam levőknek különben már a természete is olyan, hogy a Századok számára egész röviden elintézhető, nem úgy, mint az eddigiek.

A Századok-ból rengeteget lehet tanulni éppen minekünk, kevésszámú magyar protestáns egyháztörténészeknek. Mi nem részesülünk olyan módszeres tudományos kiképzésben, mint a Ti gárdátok s minden lépten-nyomon érezzük autodidakta-voltunk hátrányait. Gyakorlati egyházi szolgálatnak elútasíthatatlan igényei is folyvást zavarják és keresztezik tudományos munkánk folytonosságát. Ezért számomra különösen megbecsülhetetlen szolgálat a Századok-é. Szeretném, ha egyetemi működésem alatt, hova bizony későn és gyakorlati és gyakorlati egyházi munkatéréről kerültem be (kolozsvári theol. tanárságomat az oláh megszállás törte ketté!)⁷² még megadatnék nekem egy két elsőrendű fiatal erő fölfedezése és elindítása. De ezek egyelőre nem nagyon mutatkoznak (bár Soós Béla az én kolozsvári tanítványom volt) s míg e keserves időközön valahogy át nem kínlódunk – amikor pl. a mi karunkon 25%-os tanszékcsoökkentés van és lesz! – addig a teljes intenzitású, nyugodt erő kifejtésnek tanár és diák részéről egyként sok lesz az akadály.

Kérve továbbra is őszinte szíves bizalmatokat, maradok, M. Elemernek is melegen köszöntve

Debreczen, Magoss György-tér 14.

1933. II/10

mélyen tisztelő híved

Révész Imre

MTA KIK Kt, Ms 6405/133.

Mélyen tisztelt kedves Barátom!

⁷⁰ hanc veniam et petimus danumque vicissim – ezt a kegyet kérjük és viszontzásul mi is megadjuk (Horatius), nyilván ennek egyfajta parafrázisa.

⁷¹ Lásd a korábbiak

⁷² Lásd *Révész I.: 'Vallomások'*. i. m. 58.

Csatoltan küldöm a még nálam levő négy könyv recenzióját,⁷³ amelyeket igyekeztem a lehető legrövidebbre fogni, lévén ezek a Századok számára – részben kisebb belértéküknél fogva is – kevésbé fontosak, mint a megelőzők, ahol, ha egyik vagy másik ismertetésben a terjedelmi határt átléptem, ez úton is bocsánatot kérek érte: fontoságuknál fogva tartottam érdekemnek azokat hosszabban ismertetni.

Szeretettel és tisztelettel

Debreczenben, 1933. 3. 5.

kész barátod

Révész Imre

MTA KIK Kt, Ms 6405/134.

Mélyen tisztelt Kedves Barátom!

Nagyon köszönöm szíves soraidat.

Igen kevés dologra van okom büszkének lenni az én visszahúzódom, szegényes és most nagyon szomorú életemben, de arra mindig büszke voltam, vagyok és leszek, hogy ami tisztesség és előremenetel ért, azt sohasem kerestem, annál kevésbé könyököltem ki magamnak, az mind jött hozzám, szégyenkező, boldog meglepetésemre – annyira „jött”, hogy egy részét csak nehezen és vonakodva fogadtam el, egy másik részét pedig (elég csinos kis listát sorolhatnék fel), a limine⁷⁴ visszaküldtem.

Így ér a Történelmi Társulat elnökségének az a kegyes jóakarata is, hogy választmányi tagnak kívántak elhívni s ez csak azon mult el⁷⁵, hogy még eddig tag sem vagyok. Ez a jóakarát nekem elég kitüntetés és életgazdagodás, nem is elsőrendűen fontos, hogy valaha testet öltjön. Befelé élő ember vagyok, és az örökkévaló javakon kívül ilyen lelki dolgokból élek, tekintet nélkül arra, hogy a való világban aktualizálódnak-é valaha. Légy szíves Domanovszky és Lukinich öméltóságai⁷⁶ – utóbbi kedves jó urambátyám is – forró köszönetemet tolmácsolni.

Teljesen függetlenül már most attól, hogy ez önmagában értékes jóakarát valószínűsítésére valaha még sor kerülhet-é, tagsági jelentkezésemet egyidejűleg elküldöm a Társulat titkári hivatalának. Röstellem, hogy erre még csak most került sor. Bizony nem tagadom, hogy az egyik főoka anyagi ok volt. Ama pár év alatt, amikor anyagilag kissé jobban ment a sorom, gyakorló lelkész voltam, a történettudományal csak úgy mellékesen, lopva tudtam foglalkozni, évekig nem is gondoltam arra, hogy valaha még katedrára kerülök. Kolozsvári

⁷³ Pl. *Révész Imre*: Haase, Roland: Das Problem des Chiliasmus und der dreisigjährige Krieg. Leipzig, 1933. Századok 72. (1935) 262–263.

⁷⁴ Eleve (francia).

⁷⁵ Sic!

⁷⁶ Róluk, illetve a Révész Imrével való kapcsolatukhoz lásd egyéb jegyzetek.

theol. és mostani egyet. tanári éveim⁷⁷ pedig jó részükben az anyagiakkal való keserves küszködést jelentik – akkor az in- most a defláció folytán. A Századok viszont szegény Apámnak⁷⁸ járván s könyvtári és egyéb réveken is állandóan hozzájutván, nem éreztem sürgős ösztönzést a tagul való belépésre. De akárhogy mosdatom a szerezcent: bizony mégis csak mulasztás volt, legalábbis az Apám halála után rögtön be nem lépni – no meg egy kis sunyiság is, amit anyagi bajaim, elég népes családom csak részben menthetnek. Jól esik, hogy épp ilyen megtisztelő a propos⁷⁹-ból kifolyólag van alkalmam jóvátenni hibámat.

Azért is jobb, ha a v. tagság későbbre marad, mert szeretném, hogyha egy pár kisebb-nagyobb dolgom megjelenhetnék addig: ne mondhasa senki, hogy valami Ismeretlen Jánost húztak elő, csak az apja meg a nagyapja érdeméért. Mert bizony mi protestáns theologusok – jó-részt a magunk hibájából – meglehetősen ignota quantitas⁸⁰-ok vagyunk a magyar tudományos irodalomban. Érdekes példa erre – bocsánat, hogy a magam esetével hozakodom elő – hogy 250 lapon megírtam ezelőtt 7 évvel a Nagyapám életrajzát⁸¹, benne egy csomó ismeretlen adattal a Pátens történetéhez⁸² – s Berzeviczy⁸³ nemcsak ezt, de még a régebbi irodalom legnagyobb részét is szuverénül ignorálta s a nyomán persze Szekfű is⁸⁴. Ez a könyvem 1926 nyarán jelent meg: Boldogult Ballagi Aladár talán ugyanazon év végén járt nálam⁸⁵ (kevéssel a halála előtt) s élénken megrótta előttem az egész magyar protestáns tudományosságot, amiért a R. I. életrajzát máig senki sem írta meg;

⁷⁷ Révész I.: 'Vallomások'. i.m.

⁷⁸ Révész Kálmán.

⁷⁹ Alkalomból (francia).

⁸⁰ Ismeretlen, elhanyagolható mennyiségek/tényezők (latin).

⁸¹ Vö. Révész I.: Révész Imre élete 1826–1881. i. m.

⁸² Lásd ehhez még később *Iffabb Révész Imre*: Fejezetek a Bach-korszak egyházpolitikájából. Bp. 1957.

⁸³ Valószínűleg *Berzeviczy Albert*: Az abszolutizmus kora Magyarországon 1849–1865. Bp. 1922.

⁸⁴ Valószínűleg *Hóman Bálint–Szekfű Gyula*: Magyar történet IV. – A tizenhatodik század.; V. – A tizenhetedik század.; VI. – A tizennyolcadik század.; VII. – A tizenkilencedik és huszadik század. Bp. 1928–34. Itt az utolsó kötetből lehet szó.

⁸⁵ Betoldva: Leánya itt van férjnél Debrecenben. Ballagi Aladár (1853–1928), történész, nyelvész, Szekfű Gyula nagy ellenfele „A száműzött Rákóczi” vitában. Műve ekkor pl. *Uő*: Az igazi Rákóczi. Bp. 1916. Vö. Dénes Iván Zoltán: A realitás illúziója. (A historikus Szekfű Gyula pályafordulója.) Bp. 1976.

erre eléjeterem könyvemet, amelyben az ő atyjával⁸⁶ is, eredeti levelezés alapján bőven foglalkozom – akkor látta először!

No de, mondom, jórészt ez is a mi hibánk: részben színvonaltalanságunk, részben szervezetalenségünk átka.

Örülök, hogy az Incze-Rácz könyvek ismertetése⁸⁷ máris jöhetett és köszönöm a tiszteletdíjat.

„A magyar reformáció politikai eszméi”⁸⁸ számára az 1934. évfolyamban kérek rezerválni annyi-amennyi, (2–3 ívnyi) helyet. Most előbb más dolgokon kell túlesnem, de azt hiszem, a jelen polg. év végéig, vagy jövő tavaszra ennek a kéziratát is szállíthatom.

Még egyszer forró hálámat elfogadni és tolmácsolni kérve, maradok hűséggel szerető és tisztelő barátod

D. 1933. III.26

Magossy György-tér 14. Révész Imre⁸⁹

MTA KIK Kt, Ms 6405/135.

Debreczen, 1933. VI. 28.

Mélyen tisztelt Kedves Barátom!

A következő könyvcímeket próbáltam volna összeszedni, mint amelyeknek ismertetésére a Századokban helyénvaló volna, ha egyáltalán megszerezhetők volnának.

Hoffmann, H. : *Reformation und Gewissensfreiheit*

Giessen, Töpfelman Alfred 1932. Südanlage 4.

W. H. Guiton : *La Réforme á Paris*, 1933. Kiadó a szerző, 76, Argenteuil, Asnières, (Seine)

Kraus J. B. I. J. : *Scholastik, Puritanismus u. Kapitalismus*. Duncer-Humblot, München-Leipzig 1930.

Moore W. Gr. : *La Réforme Allemande et la littérature française*. Strasbourg 1930. (Faculté des lettres).

Pannier J. : *L' Eglise Réformée de Paris sous Louis XIII*. 2 vol. Paris, Honoré Champion 1932.

Aus fünf Jahrhunderten schweizerischer Kirchengeschichte. Zum 60. Geburtstag von Paul Wernle. Herausgeg. von der theol. Fakultät der Universitaet Basel. Helbig u. Liechtenhahn, 1932.⁹⁰

⁸⁶ Valószínűleg Ballagi Mór (1815–1891), teológus, nyelvész, történész. Műve pl. *Uő: A protestantismus harca az ultramontanismus ellen*. Pest 1867.

⁸⁷ Lásd Századok 70. (1933) 74–79.

⁸⁸ Valószínűleg Révész I.: *Magyar református egyháztörténet*. i. m.

⁸⁹ Az eredeti kéziraton nincs aláírás.

⁹⁰ Vö. pl. *Heinrich Hoffmann: Reformation und Gewissensfreiheit*. Giessen, 1932; *Will Grayburn Moore: La réforme allemande et la littérature française*. Strasbourg, 1930; W. Henri Guiton (1880–1968), műve a szövegben azonos

Még többet is írhatnék, de – tekintettel az Általad multkor említett nagy nehézségekre – egyelőre talán elég lesz, ha ennyivel megpróbálkozunk.

Szeretettel és tisztelettel

igaz barátod
Révész Imre

MTA KIK Kt, Ms 6405/136.

Mélyen tisztelt kedves Barátom!

Nagyon köszönöm kedves leveledet s az egész érdekes könyvet, amelynek recenzióját Deo Volente ⁹¹ mielőbb elkészítem.

Ugy érzem, hogy inkább nekem van szükségem mentegetőzésre, mert „A magyar reformáció politikai eszméi” több okból, főként pedig 6 hétig tartott s több kis, de fájdalmas műtétet járt nyári betegeskedésem miatt bizony még nem indulhattak meg. Mindenesetre megvan azonban a reményem, hogy a jövő 1934. évfolyamba valamikor tisztelegni tudok velük. Mihelyt Méliusz theológiájának feldolgozásával – melyben már jól haladtam – készen leszek, azonnal ahhoz fogok hozzá.⁹²

Asztalos Miklós barátunk dolgozatát⁹³ az itteni tört. szeminárium szívességéből olvastam még hónapokkal ezelőtt. Hát persze, hogy nincs igaza, nem csak a németnyelvi indok tekintetében, de azért sem, mert a XVI. századi magyar „kálvinizmus” egyszerűen nem létezik. Ha alkalmat adtok rá, szívesen hozzászólok a kérdéshez a Századokban,⁹⁴ de persze előbb kapnom kellene egy példányt az illető évkönyvből, azután meg szeretném a varsói előadásának⁹⁵ is elolvasni a kivonatát. Ha előbb nem, december első napjaiban 6–8 körül fent leszek Pesten, akkor volnék bátor Téged felkeresni, hogy a két könyvet átvegyem⁹⁶ s a hozzászólás formáját megbe-

címmel jelent meg. . Pl. *Révész Imre*: Pannier, Jacques: Les origines de la Confession de Foi et la Discipline des Églises Réformées de France. Paris, 1936. 171 l. Protestáns Szemle 64. (1936) 341.

⁹¹ Isten segítségével, ha Isten is úgy akarja – latin.

⁹² Valószínűleg *Révész Imre*: Méliusz ígéhirdetéséről. Debrecen 1937.

⁹³ Valószínűleg *Révész I.*: Szempontok a magyar ’kálvinizmus’ eredetének vizsgálatához i. m. Asztalosról *Pomogáts Béla*: Emlékezés Asztalos Miklósrá. In: *Uő*: Változó Erdély. (Tanulmányok Erdélyről.), Bp., 2001. 201–227.

⁹⁴ *Révész I.*: Szempontok a magyar kálvinizmus eredetének vizsgálatához. i. m.

⁹⁵ Minden bizonnyal *Miklós Asztalos*: Die öffentliche Moral in der Frühzeit des ungarischen Altprotestantismus. In: *Résumés des communications présentées au congrés Varsovie 1933*. I. Warszawa 1933. 252–255.

⁹⁶ Nyilván nem lehet beazonosítani ezeket a műveket, de a Mályusz és Révész kapcsolatára további bizonyítékok.

széljem Veled. Addig úgy is meglehetősen el vagyok halmozva másnemű megbízásokkal.

A viszontlátásig szeretettel és tisztelettel köszönt

Hű barátod

D. 933. IX. 21.

Révész Imre

MTA KIK Kt, Ms 6405/137. (levelezőlap)

Mélyen tisztelt kedves Barátom,

légy kegyes a következő címre:

halmaji Bor Jenő vk. Őrnagy, Bp. I. Tóth Lőrinc u. 12. sz.

egy lapon megírni nekem, hogy pénteken, szombaton vagy hétfőn délelőtt (értve egész 1-ig) mikor találhatok meg néhány percre szemináriumodban, vagy egyebütt.

A viszontlátásig szeretettel kér és köszönt

tisztelő híved

D. 933. XII. 5.

Révész Imre

MTA KIK Kt, Ms 6405/138.

Mélyen tisztelt Barátom!

Az Asztalos Miklós téves fejtegetéseivel kapcsolatban, de az egész kérdést általános érdekűvé kiszélesítve, nem polemizálás kedvéért – hiszen Asztalos munkásságát nagyon értékelem! – hanem hogy az úgy önála, mint másoknál uralkodó fogalomzavar eloszlátásához hozzájáruljak, írtam – a Veled való megbeszélés szerint – ezt a kis tanulmányt a Századok számára. Örülnék, ha minél előbb közölni lehetne.⁹⁷

Ebben már rátérek a magyar reformáció politikai eszméire is, amelyekre vonatkozólag külön tanulmányt is ígértem. Előbb-utóbb meglesz ez is, de megvallom, előbb a theologiaitörténet kérdéseit szeretném tisztázni a magam és mások számára. A politikai eszmék történetére vonatkozólag, sajnos, még magyar anyaggyűjtéshez sajnos nem foghattam hozzá, nem is kicsi munka – de őszintén megvallom, itt bizonytalanabbnak is érzem jóval magamat, nincs theologiai területen; legalábbis addig el fog tartani ez a bizonytalanságom, amíg a politika theologiai oldaláról nem sikerül véglegesen bátyáznom annyit, hogy a principiumok szerint szivárgott-é be valami kálvini hatás másunnan – mert, amint épp ebben a most megküldött dolgozatban kimutatom, a legfőbb forrásokból ugyancsak nem szivárgott!

Most kezdtem írni A Debreceni Hitvallás és a Tridenti Zsinat c. dolgozatomat,⁹⁸ mely 2–3 szorosa lesz ennek a most megküldöttnek s

⁹⁷ Révész I.: Szempontok a magyar kálvinizmus eredetének vizsgálatához. i. m.

⁹⁸ Ez valószínűleg Révész Imre: A debrecen-egervölgyi hitvallás és a Tridentinum. Bp. 1934.

természetesen jegyzetekkel is el lesz látva (amelyeket itt részben helykímélésért mellőztem). Ebben azt a – külföldi kutatóknak is feltűnt, de magyarázni még csak meg sem kísérelt – jelenséget igyekszem megvilágítani, miért hivatkozik Méliusznak ez az izzóan antipapális irata 22-szer helyeslőleg (és egyszer sem kárhóztatólag!) a tridenti zsinatra, amely akkor már a protestáns tannal végérvényesen szakított (1561–62!). Szeretném, ha ez is helyet találhatna a Századokban, a teológián túlmenően az egész 1560 körüli magyar életre bevilágító érdekessége miatt. Igyekszem úgy megfogalmazni, hogy semmi olyan színezete ne legyen, ami miatt a Századok nem vállalhatná.⁹⁹ A mi folyóirataink közül egyedül a Theol. Szemlébe találna, de ez most hoz a napokban tőlem egy 2 lex. – íves nagy tanulmányt, nem hiszem, hogy – tekintve egészen közeli megjelenését is – ezt a most készülőt is el tudnám benne egyhamar helyezni.¹⁰⁰ De azért is szeretném jobban, ha a Századokban jöhetne, mert, mint előre látva, ostoba embernek a Méliusz babérjainak a megtépdésését fogják benne látni – holott nem az lesz, csak némi illúziók eloszlatása – s az ilyen „képprombolásoknak” mégis inkább van helye ált. történettudományi folyóiratban.¹⁰¹

Természetesen ez nem tukmálás akar lenni, csak előre bejelentése annak, hogy néhány hét múlva egy másik kézirattal is kopogtatnék, ha programmodba váгна.

Szeretettel köszönt, Istentől megáldott ünneplést kíván
 Debreczen, 1934. III/26. tisztelő igaz barátod
 Magos György tér 14. Révész Imre

MTA KIK Kt, Ms 6405/139.

Mélyen tisztelt kedves Barátom!

Szíves soraidat igen köszönöm. A válasz kérdésében nem te vagy hibás, hanem én; t.i. a cikket gyermekeimmel a nagyhéten küldtem fel Pestre, amikor Te nem jártál be az egyetemre s így ők – az én meghagyásomhoz képest – nem akarták azt az egyetemen a kapusra bízni, hanem a sógoroméknál, Szilády Zoltánéknál hagyták, ők voltak szívesek aztán azt hozzád eljuttatni.¹⁰²

A jegyzeteket magam is szükségesnek tartottam és csak azért akartam megspórolni, hogy kevesebb helyet foglaljon el a cikkem a

⁹⁹ Valószínűleg Révész I.: Debreczen lelki válsága i. m.

¹⁰⁰ Révész Imre: A „kálvinista Róma.” (Két elnevezés története). Theologiai Szemle 9. (1934) 75–108. *Ifjabb Révész Imre*: Bucer Márton és a magyar reformáció. Debreczen 1933.

¹⁰¹ Minden bizonnyal Révész Imre: Méliusz és Kálvin. Viszonyuk a Stancaro elleni harcban, a szentháromság elleni küzdelemben és némely másodrendű teológiai vitakérdésekben. Cluj-Kolozsvár 1936.

¹⁰² Valószínűleg még mindig Révész I.: Szempontok a magyar kálvinizmus eredetének vizsgálatához. i. m.

nagyon igénybevett Századokban; de annál inkább örülök, hogy Te felszabadítasz rá s mivel egy gépkópiám marad itt a cikkből, ennek alapján a jegyzeteket – sajnos, kézírással – meg is csináltam s itt közlöm. Azonban Téged már most azzal a kéréssel kell, hogy terheljelek, hogy a jegyzetszámokat iktasd be a már ott levő gépiratba, a mellé csatold a jegyzeteket s ezt a kópiát aztán légy szíves visszaküldeni. Ezt azért vagyok kénytelen kérni, mert a nálad levő gépiratban valamivel nagyobb számú kézirásos javítás és beszúrás van s így az a hiteles és nyomda alá adható szöveg.¹⁰³

Nagyon köszönöm a másik, nagyobb tanulmányom közlésére vonatkozó szíves készségeket is. Közben azonban úgy alakult a helyzet, hogy a Prot. Szemle mégis csak vállalta az ősz folyamán mellékletként leendő kiadását s így oda megyek vele, attól a főérdektől vezettetve, hogy így mégiscsak hamarabb megjelenik, és – a nélkül, hogy különnyomatra kellene költenem – önállóan jelenik meg.¹⁰⁴ Szándékozom én még a Századoknál compareálni¹⁰⁵ s a magyar reformáció politikai eszméi is folyvást programomban vannak.¹⁰⁶

Nem vagyok-e nagyon követelő, ha még két kérdéssel terhellek. 1; Küldhetnék-e be az idén is néhány könyvcímet, az esetleges ismertetés reményében? 2; Az Andreas-féle mű (Deutschland vor der Reformation) rég beküldött ismertetést fogjátok-e közölni?¹⁰⁷ Annak idején Hajnal t. barátom kifejezést adott abbéli aggodalmának, hogy talán túlságosan is megdicsértem; mire én, úgy emlékszem, rögtön írtam, hogy amennyiben a szerkesztőség nézetét nem fedné az én ismertetésem, a legkisebb ellenézés nélkül lemondok a közléséről.¹⁰⁸ Ezt most is fenntartom, csak pótlólag az volna a kérésem, hogy ha tényleg akár ezen, akár más okból (pl. terjedelme miatt) nem óhajtjátok közölni, lennétek jók visszajuttatni a gépiratot (mert ebből nem vettem kópiát), a Prot. Szemlében való elhelyezés céljából. Nb. a Hajnal István aggodalmát meghallván, a rendelkezéseimre álló külföldi (nem csak theologiai) folyóiratokban gondosan figyelemmel kísértem a műről ott megjelent recenziókat, melyek elég súlyos tollakból jöttek s valamennyi az én értékelésemmel egybehangzóan nyilatkozott róla, mindössze egy élesen bíráló¹⁰⁹ megjegyzést reá nem recenzióban,

¹⁰³ Mindez betekintést enged a Századokban folyó technikai szerkesztés részleteibe is. Lásd még utóbbihoz

Pál L.: Egy folyóirat a történezs viták keresztüzében i. m.

¹⁰⁴ Vö. talán Németország félszázaddal ezelött debreceni theológus szemmel nézve. (Dr. Révész Kálmán püspök külföldi naplójából.) Debrecen 1935.

¹⁰⁵ Megjelenni.

¹⁰⁶ Valószínűleg itt is *Révész I.*: Magyar református egyháztörténet. i. m.

¹⁰⁷ Vö. a korábbiak.

¹⁰⁸ Ua.

¹⁰⁹ A kézirat itt nehezen olvasható. A hiányzó szó valószínűleg: kritikus/bíráló.

hanem egy más tárgyú tanulmányban. Azt hiszem, ez a mindenkori synthesisek közös sorsa: a részletkutatások az általuk ex asse¹¹⁰ ismert kérdésekben mindig találnak bennük kifogásolni valókat, felületeséget, elrajzolást, tudatos v. tudattalan tendenciát – de egészben való értéküket mégsem ez dönti el. De, mondom, pillanatnyi ellenérzés nélkül belenyugszom, ha nem közölhetitek, csak éppen a visszaküldéséért esedezem.

Szivességeidet igen köszönöm, maradok
D. 1934. IV. 29. szerető és tisztelő híved
Révész Imre

MTA KIK Kt, Ms 6405/140.

Mélyen tisztelt kedves Barátom!

Legelőször is igen mélyen köszöntelek budapesti ny. r. tanárrá kineveztetésed alkalmából.¹¹¹ Én már eddig is annak tekintettelek, mert én nem ismerek különbséget rendes és rendkívüli tanár között, csak rendes és rendetlen tanár között. Te a tudományban nekünk idősebbeknek is sok tekintetben mértékünk vagy – adja Isten, hogy e kedvezőbb helyzetekben az maradj és légy minél nagyobb mértékben.

Mellékelem, amit kívántál. Sajnos, magyarul, mert én sohasem tudtam odáig vinni, hogy a 4 európai nyelv közül melyeken olvasok, bármelyiken is irodalmi biztonsággal tudjak fogalmazni. Arra azonban szívesen vállalkozom, hogy a „Szempontok...”¹¹² fordítását, egyes theologiai mellőzhetetlen kifejezésének hű visszaadását ellenőrizendő, korrektúrában átnézzem. Sőt kérem is ennek lehetővé tételét.

„A kálvinista Róma”¹¹³ c. dolgozatomat a nyár elején megküldöttem címedre, a bölcsészeti karra. Nem tudom, nem érte-e a nyári elkallódás sorsa? Ha megkaptad, ne írd, mert nem a megköszönést akarom provokálni.

De ha nem kaptad meg, tudasd, mert akkor küldök még egyet: szeretném, ha elolvassád.

Szeretettel és tisztelettel köszönt
D. 1934. IX. 17. igaz barátod
Révész Imre

MTA KIK Kt, Ms 6405/141.

¹¹⁰ Teljesen, egészében, alaposan (a.m. az utolsó fillérig).

¹¹¹ Lásd *Mályusz E.*: Visszaemlékezések. i. m. Passim.

¹¹² *Révész I.*: Szempontok a magyar ’kálvinizmus’ eredetének vizsgálatához. i. m.

¹¹³ *Révész I.*: A „kálvinista Róma.” i. m.

Mélyen tisztelt kedves Barátom,
igen hálásan köszönöm szíves, kedves leveledet, szívből viszonzom Isten színe előtt újévi jókívánságaidat.

Mellékelve küldök a gyűjtésemből kiirogatva olyan 3–4 eszten-dőn belüli könyvcímeket, amelyeknek bármelyike érdekelné engem is, a Századok olvasóközönségét is. Nagyon jó volna, ha mégis legalább 1–2-höz hozzá lehetne jutni s ezeknek ismertetését szívesen ígérem.

Hosszabb lélekzetű dologgal most nem egyhamar szolgálhatok. A „politikai eszméket” más munkáim miatt, amelyek terminushoz vannak kötve, kénytelen vagyok halasztani.¹¹⁴ A lexikonok közül forgatom, de persze, úgy még soha nem tanulmányoztam, hogy valami-féle rendszeres ismertetést és méltatást tudnék róla cselekedni s ehhez egyhamar nem is tudnék szakítani időt. A *Wetzer-Welte*¹¹⁵ viszont – elég kár! – nincs meg sem a kollégium, sem az egyetem könyvtárában, pedig nekem is sokszor kellene.¹¹⁶ A pápista plébánián bizonyosan megvan, vagy a piaristáknál, de ott úgysem tudok hozzáférni.

Kedves jó barátom, pillanatnyi kellemetlenséget se érezz a Tört. Társulati dolog miatt, aminthogy én sem érzek. Még ha a szavazás során buktam volna meg, akkor sem annyira a magam személye szempontjából bántana a dolog, mint inkább csak abból a szempontból, hogy egyetemi tanárnak egy kicsit mégis kényes dolog éppen tudományos gyülekezetbe való választásnál, pláne nem tanár-emberrel szemben, elhasalni.¹¹⁷ Mivel azonban leveledből úgy értem, hogy szavazásra a dolog nem is került, az egész eset szót sem érdemel. Belőlem talán még (e világ eszével szólva) a kelletemél is jobban hiányzik az, hogy én valami akarjak lenni: pozíciók, kitérítések, sohasem érdekelték, akárhányat el is dobtam magamtól vagy még viseletlen vagy viselve és hamar elúlván. Nekem egy vágyam volt, az egyetemi tanárság, ezt Isten megadta érnem, most már csak azt szeretném, ha olyan egyetemi tanár tudnék lenni, amilyennek elképzelttem magamat. A többi mind hidegen hagy. Aztán személyes életemben épp elég bajom, gondom és keserűségem van ahhoz, hogy efféle cifraságok

¹¹⁴ Valószínűleg itt is *Révész I.*: Magyar református egyháztörténet. i. m.

¹¹⁵ Valószínűleg *Kirchen-Lexikon oder Enzyklopaedie der katholischen Theologie und ihrer Hilfswissenschaften*. Hrsg. Unter Mitw. Der ausgezeichnetsten kath. Gelehrten Deutschlands von Heinrich Joseph Wetzer und Benedikt Welte. Freiburg im Breisgau 1850. (Több kötete a későbbi években.)

¹¹⁶ *Révész Imre*: Weber, Hans Emil: *Reformation, Orthodoxie und Rationalismus*. I. Teil., Gütersloh 1937. Századok 72. (1938) 371–373.

¹¹⁷ A Magyar Történelmi Társulathoz vö. pl. *Glatz Ferenc*: A Magyar Történelmi Társulat megalakulásának története. Századok 101. (1967) 233–267.

miatti törődéseket is beeresszék még a lelkembe, még jobban növelni azt ott néha más okokból úgyis elég nagy hangzavart.¹¹⁸

Szóval: spongyát rá egyszer s mindenkorra! De a Te szíves fáradtságodat annál melegebben köszönöm és csak azt sajnálom, hogy kellemetlenségeid voltak miatta.

Küldettem egy db „Kálvinista Rómát”. Ha Tóth László urat¹¹⁹ érdekli „A Debr. Hitvallás és a Tridentium”¹²⁰ c. dolgozatomból is (amely a P. Sz. mellékleteként, de külön kiadásban is megjelent) szolgálatok ismertetési célra egy példánnyal.

Szeretettel, tisztelettel, barátsággal

kész híved

D. 935. 1/5. Révész Imre

MTA KIK Kt, Ms 6405/142.¹²¹

Debrecen, Magoss György-tér 14. 1935.1.24.

Mélyen tisztelt kedves Barátom,

Az RGG¹²² ismertetésére nézve, ha az általam is nagyon méltányolt szempontokból ragaszkodom hozzá, bizony jókora türelmet kérek. De meg fogom csinálni. Azt remélem hátha mégis hozzá tudok jutni a kath. Kirchenlexikonhoz¹²³, mert mégiscsak úgy volna épkezláb dolog, ha összehasonlításokat tehetnék.

A két levelezőlapot visszamellékelem, mert sajnos, sem az intézetem, sem a magam terhére nem tudom vállalni még a félárat sem. Ellenben a Guggisberg könyvét¹²⁴ Dr. Weisz Leó útján mégis csak meg fogom én kapni s akkor föltétlenül és mielőbb írok róla a Száza-

¹¹⁸ Révész I.: 'Vallomások'. i.m.

¹¹⁹ Tóth László: Révész Imre: A kálvinista Róma című cikkéről: Századok 72. (1938) 127. Valamint még Uő: Révész Imre: Egy fejezet a magyar református ébredés című könyvéről. Századok 78. (1944) 564. Igaz, ekkor már Eckhart Ferenc szerkeszti a Századokat. Eckharthoz lásd *Törő László Dávid*: "A szellem-történet is csak az adatokból indulhat ki." Eckhart Ferenc történelmi munkásságának főbb problémái. Bp. 2020.

¹²⁰ Lásd a korábbiak.

¹²¹ Gépelt levél.

¹²² Révész Imre: Die Religion in Geschichte und Gegenwart. Handbuch für Theologie und Religionswissenschaft. Lexikon für Theologie und Kirche. Századok 69. (1935) 378–379.

¹²³ Kirchen-Lexikon oder Enzyklopaedie der katholischen Theologie und ihrer Hilfswissenschaften. i. m.

¹²⁴ Révész Imre: Guggisberg, Kurt: Das Zwinglibild des Protestantismus im Wandel der Zeiten. Leipzig, 1934. Századok 70. (1936) 121–122.

doknak. Ugyanezt fognám tenni Hasennel¹²⁵ is, Schaefflerrel¹²⁶ is, ha megkaphatnám az Egyetemi Könyvtárból a Ti utatokon.

Légy kegyes Dr Gillemot Katalin kisasszonynak őszinte köszönetemet tolmácsolni derék munkájáért. A Protestáns Szemlébe föltétlenül írok róla,¹²⁷ csak ő is írjon, még pedig haladék nélkül, egy levelet Áprily Lajosnak¹²⁸ (II. Lórántfy Zs. –u. 3.), hogy a könyvet közvetlenül hozzám küldte és ismertetés közlését kéri.

Nagyon örülök, hogy már a multkori levelemben elmondtam Neked a gondolkozásomat mindenféle kitévésről és hasonló jókról. Így most rövidebb lehetek (attól félek, mégis hosszú leszek).

Ha csak szubjektív érzelmeimre hallgatnék, egész egyszerűen arra kérnék Titeket, hogy a dologgal hagyjatok fel. Egyfelől az az érzésem, hogy a dolog a mai helyzetben nem fog könnyen menni, másfelől – nekem nagyon kellemetlen hónapokig „nap alatt” lenni abban a tudatban. Hogy mint Magad írod, „az eredményt természetesen nem lehet garantálni.”¹²⁹

De azt is érzem, nem volna szép dolog részemről s Ti jószágotokat egy merev visszakozással viszonzni s ab ovo elzárkózni a lehetőség elől, hogy személyemben és munkámban egyházamat, iskolámat és a magyar református theologiai tudományt az egyik legnagyobb magyar tudományos megtiszteltetés érje. Úgy tudom, hogy protestáns theologiai tanár az Akadémia működésének második korszaka óta egyáltalán nem volt tag (t.i. a Bach-korszak vége óta).¹³⁰

Jobbról-balról mérlegelve a dolgokat, arra a megoldásra jutottam, hogy: nem tiltakozom ellene, ha az ajánlási értekezleten a nevetem szóba hozzátok. Arra azonban nagyon nyomatékosan kérlek Benneteket – s eddig tapasztalt baráti indulatokra gondolva, tudom, nem is hiába kérlek – hogy ezen túl csak azon egy esetben engedjétek a dolgot menni, ha emberileg abszolút bizonyosság mutatkozik. A lapokba jelöltként bekerülni s aztán a választásokon megbukni olyan ütés volna, amilyenhez az élet nem szoktatott hozzá s amilyet épp

¹²⁵ Valószínűleg *Révész Imre*: Haase, Roland: Das Problem des Chiliasmus und der dreissigjährige Krieg. Leipzig, 1933. Századok, 69. (1935) 262–263.

¹²⁶ *Révész Imre*: Schaeffler, Herbert: Die Reformation. Bochum-Landgreet, 1936. Századok 71. (1937) 94–96.

¹²⁷ *Révész Imre*: Gillemot Katalin: Gróf Széchenyi Ferenc és bécsi köre. Budapest. Protestáns Szemle 63. (1935) 328.

¹²⁸ Áprily Lajos (1887–1967), költő műfordító. Ekkor a Protestáns Szemle szerkesztője is.

¹²⁹ Mályusz Révészhez intézett leveleiről jelen sorok szerzőjének nincsen tudomása, az MTA KIK Kézirattárában és a Debreceni Református Kollégium Levéltárában a nyilvántartások szerint nem fellelhetők.

¹³⁰ Lásd mindezekről később *Ifjabb Révész I.*: Fejezetek a Bach-korszak egyházpolitikájából. i. m.

ezért nagyon nehéz volna békével elviselnem. Nem is érdemelném meg semmiképpen, mert akadémiai tagságról soha e földi életben nem álmodoztam – Isten a tudója! –, érette lépéseket sem közvetett, sem közvetlen formában nem tettem, tenni soha nem is szándékoztam. Én azt, hogy Krisztus szolgálja vagyok, szeretem az ilyen dolgokra is kiterjeszteni. Viszont a megaláztatásnak azt a formáját, hogy a külvilág előtt óvhatatlanul egy olyan szekér után szaladónak tűnjek fel, amelyik nem akar fölvenni (bukásom esetén t.i.) – Krisztus nem kívánja tőlem (Ő az Ő szolgálaitól egészen másfajta megaláztatást kíván!), az embereknek pedig nincs joguk kívánni.

Amikor nem Szekfű mellett, hanem az igazság mellett 1931-ben egy budapesti előadásomban¹³¹ szót emeltem, a Kálvinista Szemlében¹³² durván megtámadtak s nyíltan meggyanusítottak, hogy „akadémiai koszorúra” pályázom.¹³³ Ez a felfogás bizonyos hang-, sőt sajnos, néhol mérvadó körökben ma is él. Beteggé tenne, ha azt a tudatot kellene hordoznom, hogy akadémiai kudarcomnak legjobban e kedves hitfeleim tapsolnak.

De az egyetemen, saját karom előtt is kétes helyzetbe kerülnék. Kari kollégáim mindenike alattam van ugyan, mégpedig meglehetősen mélyen, tudományos irodalmi termelés tekintetében, de egy kivétellel: Dr Varga Zsigmond kollégám¹³⁴, régi jó barátom, noha csak három évvel idősebb nálam, tudományos irodalmi termelésének mennyiségével, az általános vallástörténeti, a keleti művelődéstörténeti és sumirologiai szakban dolgozván, az enyémmek a mennyiségét messze fölülmulja. Neki, minden kollegialitása mellett is, már maga az rosszul fog esni, hogyha én egyáltalában szóbahozatom akkor, amikor ő reá az Akadémia figyelme még – tudtommal – egyáltalában nem terjedt ki (noha egyik nagy munkáját az Akadémia már 1921-ben megkoszoruzta)¹³⁵. Ha pedig szóbahozatom és megbukom, öneki lesz különös elégtétele: miért kapaszkodtam (mert kívülálló ezt óvhatatlanul így fogja fel!) én, de épp ezért sem szeretném, ha a köztünk lévő baráti és kartársi összhang e dolog miatt megzavartatnék, ha mindjárt csak átmenetileg is.

¹³¹ Lásd *Erős V.*: A második „száműzött Rákóczi” vita. i. m. Valamint *Gyimesi Pálma*: Szekfű Gyula és Ifjabb Révész Imre kapcsolata. In: „A historiográfia műhelyében”. Történeti Tanulmányok, XIX. Szerk. Erős Vilmos és Velkey Ferenc. Debrecen, 2011(2012). 77–94.

¹³² Ua.

¹³³ *Erős V.*: A szellemtörténet Debrecenben. i. m.

¹³⁴ Varga Zsigmondhoz lásd *Baráth Béla Levente*: Varga Zsigmond teológia professzor a Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem 1932/33. évi rector magnificusa. *Gerundium* 9. (2018) 1. 3–22. Valamint *Hit – Tudomány – Közélet*. i. m. 142–145.

¹³⁵ Ua.

Itt Debrecenben, legalább is az egyetemen, meglehetősen köztudomású, milyen meleg viszonyban vagyok én (boldogult Atyám révén, kinek egyik legjobb barátja volt) Balogh Jenővel.¹³⁶ Emberi dolog, ha az Akadémián való esetleges jelöltetésemet elsősorban evvel a személyes viszonytal hozták kapcsolatba. Azt pedig én senkinek, akire nem tartozik, az orrára nem köthetem, a nyilvánosság-
nak még kevésbé kiálthatom ki, hogy Jenő bátyám, kb. két év óta, ahányszor csak találkoztunk – az igaz, hogy összesen 4–5 alkalommal találkoztunk – tényleg előhozta nekem, hogy: „nagyon szeretném, ha az Akadémiára bekerülnél és be is fogsz kerülni, mert minden befolyásos tényező egyformán akarja” – de én erre a mindig sua sponte¹³⁷ előhozott nyilatkozatra kivétel nélkül mindig elkövettem azt az udvariatságot, hogy egy nyájas mosollyal és egyetlen legkisebb reflexió nélkül azonnal átvittem a beszédet más témára, ha nem adódott külön, az időjárásra – és az egész dologról azután is hallgattam, mint – Gárdonyiként¹³⁸ – a fagyott zsír. A Feleségem után Te vagy az első ember, akinek elmondom. Neked is csak azért, hogy a fenti „nyomatékaimat” ezzel is megszorítsam: kimondhatatlanul fájna nekem, ha az én bukásom miatt azt a drága jó embert keserűség érné s ha másfelől olyan kommentárok kísérnék a kudarcot, hogy íme még a B.J. szárnyai alatt sem tudott bekerülni! Úgy kell neki!

Egyszóval, kedves jó Barátom, ha már Magatokra vállaltátok ezt a nem könnyű hivatalt, engedjétek meg, hogy azzal a kéréssel terheljelek mind a Kettőtöket: fordítsatok a fenti szempontokra különös nagy gondot. Tinektek elvégre módotok van a helyzetet már az első értekezleten és az után meglehetősen tisztán látni, Balogh Jenővel, Károlyi Árpáddal¹³⁹ bizalmasan is érintkezni: az emberileg biztos kilátás nélkül ne engedjétek nevemet a zártkörön túlmenőleg forgalomba jutni és különösen a lapokba bekerülni. Neked, mint evangélikus testvérnek¹⁴⁰ még külön is hadd ajánljam azt figyelmedbe, hogy a mai példátlan és sokszor farizeusi felekezeti érzékenység idején az én esetleges bukásomat egyes protestáns körök még „felekezeti sérelem”-ként is kommentálni találnák (lehet, ugyanazok, akik titokban örvidenének neki!) – ami aztán a tetőpontja volna egyfelől a komikumnak, másfelől, reám nézve, a vérig bántó bosszúságnak.

Barátságokat egyelőre nem hálálhatom meg egyébbel, csak azzal, hogy kívánságokra csatolom a mellékelt kis kimutatást. De

¹³⁶ Balogh Jenő (1864–1953), jogász, 1920 és 1935 között az Akadémia főtitkára.

¹³⁷ Saját akaratából, önként – latin.

¹³⁸ Valószínűleg az író Gárdonyi Gézáról van szó.

¹³⁹ Róla lásd pl. *Szekfü Gyula*: Egy hetvenéves történetíró. (Károlyi Árpád.) Napkelet 2. (1923) 786–789.

¹⁴⁰ Mályusz egyháztörténeti kutatásairól és tevékenységéről lásd *Mályusz E.*: Visszaemlékezések. i. m. 345–374.

megvallom, nem az ügy érdekében, csak a Ti irántatok való baráti engedelmisségből fanyalodtam rá, hogy időt töltsék velem.

Hajnal Istvánt és Téged igaz szeretettel és tisztelettel köszönt¹⁴¹
mindig hívetek
Révész Imre¹⁴²

MTA KIK Kt, Ms 6405/143.

D. 35. 1. 25.

Mélyen tisztelt kedves Barátom,

most kapok észbe, hogy 1., a ma reggel elküldött nem a megadott lakáscímre küldtem, hanem – megszokásból – a bölcs. Karhoz, tehát ott keresd – 2., ezt a két lev. lapot kifejejtettem, amit sietek pótolni.

Szeretettel tisztel

RI

MTA KIK Kt, Ms 6405/144.

D. 935. II/17.

Mélyen tisztelt kedves Barátom!

Igen hálásan köszönöm kedves értesítéset.¹⁴³

Hivatalosan még nem adták hírül, de egyesek túlbuzgósága miatt már helyi és fővárosi lapokba bekerült s így talán Te is hallhattál róla, hogy a Corvin-rend fölvelt a tagjai közé.¹⁴⁴ Engem a dolog villámcsa-

¹⁴¹ Tehát minden bizonnyal Hajnal a másik ajánló.

¹⁴² A levélhez Révész Imre mellékelte egy összeállítást megjelent és a közeljövőben publikálandó tudományos műveiről, népszerűsítő előadásairól, a református egyházban végzett különböző tevékenységéről stb. Ezek túlnyomó része korábban hivatkozott bibliográfiájában is szerepel, ezért ennek közlése itt feleslegesnek tűnik. Csupán egy mozzanatot emelnék ki: a nem önállóan megjelent művek között említi Révész egy 1917-es, „Vallásunk a történelemben” című írását, amelyről azt jegyzi meg zárójelben, hogy „az eht. szellemtört. feldolgozására talán a legelső kísérlet magyarul”. Lásd „A mi vallásunk”, Kolozsvár, 1917. 191–313. Tehát itt is a szellemtörténeti megközelítésre hivatkozik, saját munkáját szellemtörténeti munkaként minősíti. A szóban forgó mű pontos bibliográfiai adatai: A mi vallásunk: a nagy reformáció négyszázados évfordulójára. Szerk. Kecskeméthy István, Kolozsvár 1917. Révész Imre bibliográfiájában egyébként a következő címen jelöli a szóban forgó írást: „A keresztyénség történelmi fejlődése, egyházzá alakulásától a jelenkorig.” Társszerzőként pedig a következőket jelöli meg: Dr. Kecskeméthy István, Dr. Bartók György, Dr. Ravasz László.

¹⁴³ Valószínűleg lásd a köv. jegyzet.

¹⁴⁴ Révész Imre 1935. május 13-án kapta meg a Corvin-koszorút. Lásd erről Debreceni Egyetemi Könyvtár Levéltára, Egyetemtörténeti fotóalbum. <http://hdl.handle.net/2437/82856> (letöltés ideje 2021. július 22.). A Corvin-lánccról és a Corvin-koszorúról bővebben lásd *Büky Orsolya: A szellem lovagjai*. Bp. 2015.

pásként ért: Orsós kollegám¹⁴⁵ egy táviratából (ő a rend régebbi tagja) értesültem róla a választás megtörténte után. Nemcsak hogy nem sejtettem róla semmit, hogy ilyesmi készül, de legvadabb álmaimban, mint „Wunschbild”¹⁴⁶ sem fordult meg soha. Igazában most sincs halovány sejtelmem sem róla, mit követtem el, hogy éppen engem kellett fölvenni ebbe az illusztris társaságba, ahová legalább, ugyanolyan jusson fel lehetne venni vagy 200 egyetemi tanártársamat.

Ennél a koszorúnál is, meg minden más efféle cifraságnál is, ezer-szer többnek nézem az akadémiai tagságot. S a megkoszorúzás ténye, mely önmagában is kényelmetlen, azért is bánt, mert nem tartom egészen bizonyosnak, hogy kedvező befolyással lesz-é akad. Megválasztásomra. Sokan mondhatják s tán némi látszatos joggal: miként siet ez az ember magának egyszerre kiszorítani magának két ilyen dolgot is? Hát még ha felekezeti íz is talál a dologba keveredni.... No de mindezt csak azért írom meg, hogy tisztában légy a Corvin-koszorú körüli érzelmeimmel („feleljétek azt, ha kérdik: elkopott a lába térdig!”), egyébként pedig: békén kiállok mindent, ami még következik, a félremagyarázásokat is beleértve. Jól esik tudnom, hogy Tenálad s Általad néhány Hozzád hasonló embernél, minden félremagyarázástól mentve vagyok.

Az azonban bizonyos, hogy ha a Corvin-dologban megkérdeztek volna – mint Te az akadémiaival tenni szíves voltál –, föltétlen refus¹⁴⁷ lett volna a válaszom, annyira nincs semmi efféle az egyéniségemhez s a gondolkozásomhoz szabva. – Ebből is láthatod, mily magasan áll szememben az akadémiai tagság a Corvin-koszorú fölött; mert a Te első levedre e tárgyban nem visszakoztam, mindössze bizonyos emberileg elérhető garanciát kértem. Mostani kedves leved szerint e garanciák megvannak. Ha esetleg később a helyzet másként alakulna, légy szíves azt is ugyanolyan őszinte barátsággal – és engem ugyanoly hálára kötelezve – tudatni.

A Corvin-dolgot – Orsós Ferenc¹⁴⁸ szerint – állítólag Hóman és Szekfű barátainknak köszönhetem.¹⁴⁹ Jól esik, most látom, hogy becsülnek – de rosszul esik, mert látom, hogy nem ismernek.

¹⁴⁵ Orsós Ferenc (1879–1962). Az MTA tagja 1928 és 1945 között. Antiszemita, faji nézeteken nyugvó tevékenysége miatt 1945-ben Németországba menekült.

¹⁴⁶ Álomkép-német.

¹⁴⁷ Visszautasítás – francia.

¹⁴⁸ Lásd a korábbiak.

¹⁴⁹ Révész-Szekfűre ld. a korábbiak. Révész írt a Hóman szerkesztette, a szellemtörténetet mint alapvető módszertani megközelítést propagálni kívánó kötetbe is, s a Magyar Szemle Kincsestárában jelent meg a reformáció történetéről készített összefoglalása is. Lásd *Révész Imre: Egyháztörténelem*. In: *A magyar történetírás új útjai*. Szerk. Hóman Bálint. Bp. 1931. 141–182;

Mihelyt a Prot. Szemle számára készítendő pár kisebb és nagyobb ismertetni valóval készen leszek,¹⁵⁰ örömmel szolgálok a Századoknak is, ha lesz mit. A legelső pesti utamat pedig igyekszem lehetőleg a kath. Lexiconnal¹⁵¹ való megismerkedésre is fölhasználni, mert itt, úgy látom, nem igen juthatok hozzá; ámbár az Egyetemi vagy a Kollegiumi Könyvtár jövő évi költségvetésébe esetleg, csodaképen, még sikerülhet beszoríttatnom.

Szeretettel és tisztelettel hálás barátod Révész Imre

MTA KIK Kt, Ms 6405/145.

D. 935. II/22

Mélyen tisztelt kedves Barátom, nagyon köszönöm jóleső gratulációd, szíves értesítéset.¹⁵² A két ügy közül az előbbin már nem segíthetek, az utóbbira nézve: „betűzöm a szövegem tetejét, csak úgy nézem az időt alóla, még a jég is visszapattog róla.” Akárhogy dől is el a dolog: a Ti barátságok nekem igazi eredmény és maradandó érték. Csak bár meg tudnám valaha szolgálni!

A Századokbeli kis dolgomról, megvallom, félig már el is felejtkeztem.¹⁵³ Ezen és minden további dolgozataimra nézve teljes bizalommal hatalmazlak fel az egész tetszésed szerinti időben való közlésre.

Még egyszer hálás köszönet szerető és tisztelő barátodtól Révész Imrétől

MTA KIK Kt, Ms 6405/146.

Debrecen, 1935. május 12.

Mélyen tisztelt kedves Barátom, hálásan köszönöm nagyszabású dolgozatodat. Nagy tanulsággal olvasgatom. Pompás és igen szükséges dolog volt a vallástürelmi kérdést így megvilágítani.¹⁵⁴ Rákóczi

Révész Imre: A reformáció. Bp. 1932. De már 1925/26-ban írt összefoglalást Révész a Hóman által szerkesztette „A Magyar Történettudomány Kézikönyve” számára. Lásd *Erős V.: A szellemtörténet Debrecenben.* i. m.

¹⁵⁰ Talán *Révész Imre: Püspöki jelentések a magyar Szent-Korona országainak egyházmegyéiről 1600–1650.* Összegyűjtötte, a bevezető tanulmányt és a magyarázatokat írta dr. Vanyó Tihamér. Pannonhalma, 1933. *Protestáns Szemle* 62. (1934) 42–45; Uő: Niebergell: Erdélyi emlékfüzet. Kolozsvár, 1934. *Protestáns Szemle* 62 (1934) 373–375.

¹⁵¹ Valószínűleg *Kirchen-Lexikon oder Enzyklopaedie der katholischen Theologie und ihrer Hilfswissenschaften.* i. m.

¹⁵² Lásd a korábbi megjegyzés Mályusz Révészhez írott leveleiről, illetve annak fellelhetőségéről.

¹⁵³ Esetleg *Révész I.: Haase, Roland: Das Problem des Chiliasmus und der dreisigjährike Krieg.* i. m.

¹⁵⁴ *Mályusz Elemér: A Rákóczi kor társadalma.* In: Rákóczi emlékkönyv halálá-

F. nemcsak a vallástürelem, de a vallásegység gondolatvilága iránt is fogékony volt, értve a vallásegységen a kényszerítés nélküli prot.-kath. Reuniót. Jablonszky Dániel Eskühöz való viszonya is ebbe a Calixtus-Leibniz féle¹⁵⁵ gondolatvilágba utal: ábrándos, de nemes gondolatvilág!

Magam most egy hosszabb dolgozatban ülök, melyben egy elég érdekes megállapításra jutottam nagyobbrészt már ismert, de kellőleg nem értékelt adatok nyomán: Debrecenbe 1561–70 közt nemcsak az antitrinitárizmus, de az anabaptizmus is be akart férközni s a Karácsony György („fekete ember”) rejtélyes mozgalma is ezzel kellett, hogy álljon s egyes világos nyomok szerint állt is benső összefüggésben.¹⁵⁶

Szeretettel és köszönettel:
Tisztelő barátod RI.

MTA KIK Kt, Ms 6405/147.

D. 1935. V. 18.

Mélyen tisztelt kedves Barátom!

Szívem mélyéből köszönöm nagyon kedves leveledet, két rendbeli sürgönyi üdvözlésedet, valamint azt az egész nemes baráti indulatot, amellyel akadémiai tagságom ügyét lelkesen hordoztad. Kérem Istent, ne engedje, hogy valaha is csalódásnak kelljen érezned Magadat bennem és szégyenkezned miattam.¹⁵⁷

A holnapi ünnepélyre és ebédre nem mehetek föl, több komoly ok tart vissza, egyikül az, hogy csak éppen azt a néhány pár órát tudnám most Pesten tölteni, itteni lekötöttségem miatt.

Úgy tervezem azonban, hogy a vizsgák és colloquiumok özönében június 3–6 közt egy kis sziget mutatkozván, e napokat Pesten tölteném, hol már október óta nem voltam s elintézni valóim igen felgyültek.

E napokon szeretnék Nálad is tisztelkedni s kérlek, ne sajnáld egy lapon megírni, hogy akkor Pesten leszel-é és leginkább mikor és hol találhatlak meg.

Addig is a legnagyobb hálával köszönt
szerető és tisztelő barátod
Révész Imre

MTA KIK Kt, Ms 6405/148.

Debrecenben, 1935. VI. 14.

Mélyen tisztelt kedves Barátom!

nak kétszáz éves évfordulójára II. Szerk. Lukinich Imre. Bp. 1935. 25–58.

¹⁵⁵ Georg Calixtus (1586–1656), lutheránus teológus.

¹⁵⁶ Nyilván Révész I.: Debrecen lelki válsága i. m.

¹⁵⁷ Lásd a bevezető, illetve Mályusz lesújtó véleménye Révészről.

Nem tudom, a Te elgondolásodnak mennyiben felel meg a lexikonokról szóló ismertetés s így kissé félre is küldöm.¹⁵⁸ Ha hasznát veheted, jó, ha nem, tedd félre nyugodtan. – A Soós B. mostani dolgozatáról¹⁵⁹ azért írtam¹⁶⁰ csak ilyen kis Notiz-ot, mert az elsőről igen terjedelmesen írtam annak idején. Akkora anyagot tömörített össze, hogy vége-hossza nincs a részletezésnek, ha egyszer belemegy az ember. Remélem, Neked ill. a Századoknak már küldött példányt, mert mondta, hogy küldeni fog s habilitációja már ma egy hete megtörtént. – Ha esetleg még nem kaptad volna meg, abnormis lelkészi elfoglaltságának tulajdonítsd; én holnap-holnapután megint eszébe juttatom.

Hergecz Irén (Herczegnek a Magyary Rossa Gyula Oroszi emlékezéseiben van írva, és vezetett félre!) és Seni Valér anabaptista-könyveit¹⁶¹ megkértem ugyan egy csomó egyéb könyvvel együtt az egyetemi könyvtárnak útján a budapesti nagy könyvtáraktól; de mivel biztos a biztos és a kezdődő nyári adminisztráció miatt a dolog hetekig is elhúzódhatik: nagyon kérlek, ha terhedre nem esik, vétesd ki szemináriumaitokból a kedves Gillemot dokiratsomaggal¹⁶² ezt a két művet és küldesd el bérmentetlenül címemre; a legrövidebb idő alatt visszaküldöm. – Tulajdonképpen már fentlétemkor, szíves felhatalmazásod alapján, elkérhettem volna a kisasszonytól mindakettőt, de abban reménykedtem, hogy a helyes Hergecz név alatt mégis csak meglesz itthon a disszertáció valamelyik könyvtárunkban, a Seni-re meg emlékezni is véltem, hogy megvan. Azután kisült, hogy bizony nincs meg sem az egyik, sem a másik: a Seni-t, mint jobban utána-nyomoztam megállapítám, még Kolozsvárt forgattam, sőt az ottani theologia könyvtárnak tán magam is szereztem be.

Jóságodat előre is hálásan és viszonzszolgálatra mindig köszöni
szerető és tisztelő barátod

Révész Imre

Gillemot kisasszonyt szívesen üdvözlöm: meg kell írnom, hogy lekötelező udvariassággal és végtelen tapintattal volt segítségemre.¹⁶³

¹⁵⁸ Lásd a korábbiak.

¹⁵⁹ *Révész Imre*: Soós Béla: Ulrich Zwingli küzdelme a római katolikus egyház ellen 1519–1524. Debrecen, 1935. Századok 69. (1935) 501.

¹⁶⁰ Ua. Notiz: megjegyzés/jegyzet.

¹⁶¹ Lásd feltehetőleg pl. *Seni Valér*: Az anabaptizmus. Bp. 1907.

¹⁶² Lásd korábbi jegyzet. Gillemot Katalin (1911–1993) később a Szabó Ervin Könyvtár könyvtárosa. Doktori értekezése Gróf Széchenyi Ferenc és bécsi köre. Budapest. Türk Sándor, 1933. Erről írta Révész Imre a korábban említett recenziót a Protestáns Szemlébe. Lásd még *Mályusz E.*: Visszaemlékezések i. m. 383, 388.

¹⁶³ Lásd a korábbiak.

MTA KIK Kt, Ms 6405/149.¹⁶⁴

Debrecenben, 1935. VII. 30.

Mélyen tisztelt kedves Barátom,

Weisz Leo¹⁶⁵ szivességéből mégis csak sikerült megkapnom a legújabb Zwingli-monográfiát,¹⁶⁶ természetesen azzal a kötelezéssel, hogy a Századokban ismertessem, amit ezennel meg is csináltam¹⁶⁷ és küldöm, talán nem lesz túl hosszú. Hogy némi, általam különben nem kedvelt aprólékoskodásba belementem a végén, annak, megvallom, az az oka, hogy majd ha a szerző megkapja az ismertetés megjelent példányát, még magyarul nem tudva is megállapíthatja a szövegből, hogy nemcsak általános szalmazás van az ismertetésben, hanem egy elolvasott könyvhöz való hozzászólás.

Megkérlek szépen, hogy majd amikor a szezon megindul, légy kegyes szót érteni Lukinich Imre¹⁶⁸ bátyánkkal a felől, hogy székfoglalóm¹⁶⁹ közlését mikorra jegyzed elő. A megtartása a sz.f.-nak csak a jövő év első negyedében történhetik meg s azt hiszem, a közlésről szó sem lehet a székfoglaló megtörténte előtt, noha természetesen ott nem ezt a kb. 4–6 íves dolgozatot, hanem annak egy kivonatát fogom csak felolvasni. A szöveg már első fogalmazásban kész, de még most is várok hozzá Bécsből, Zürichből adatokat, még pedig elég kardinális pontok homályban maradt részeire nézve – tehát az egészet föltétlenül átgyúrom még egyszer és letisztázom vagy tisztáztatom, a nyomdába adásnak Általad megjelölendő, ill. Lukinich bátyánkkal megállapítandó idejére. Természetes, hogy egy facsimile és egy önálló forrásközlés, mint függelék, már csak különnyomatban jöhet.

Az a nagy kéréssem volna, hogy ha „Geschichte des Bürgertums in Ungarn” c. tanulmányodból¹⁷⁰ van egy, akár nélkülözhető, akár egy kissé hosszabb időre kölcsönözhető példányod (természetesen nem a kézi példány, mert attól senki sem örömet válik meg akár csak kölcsönül is), légy jó azzal engemet megörvendeztetni. Itt az Egyetemi Könyvtárban nemcsak az illető Vierteljahrschrift,¹⁷¹ de – sajnos és szégyenletes – semmi egyéb munkád sincs meg. A szemináriumokban való zörgetést, ami kissé körülményes, majd csak akkor kezdem

¹⁶⁴ Gépelt levél.

¹⁶⁵ Lásd a korábbiak.

¹⁶⁶ Lásd a korábbiak.

¹⁶⁷ Lásd a korábbiak.

¹⁶⁸ Lukinich-ról lásd pl. *Steven Bela Vardy: Modern Hungarian historiography.* New York and Guildford. 1976. 259–261.

¹⁶⁹ *Révész I.*: Debrecen „lelki válsága” i. m.

¹⁷⁰ *Mályusz Elemér: Geschichte des Bürgertums in Ungarn. Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 20. (1927) 356–407.

¹⁷¹ Ua.

meg, ha Tőled sem sikerül megkapnom dolgozatodat, mely a reformációtörténeti kapcsolatok szempontjából érdekel erősen.

Jóságodat előre is hálásan köszöni és – ibi, ubi ¹⁷²– Istentől megáldott üdülést kíván

szerető és tisztelő barátod
Révész Imre

MTA KIK Kt, Ms 6405/150.

Debrecen, 1935. november 2.

Mélyen tisztelt kedves Barátom, L. I. bátyámmal¹⁷³ megállapodtam a székfoglalóm márc. 9-i. dátumában. Februárra, sajnos, nem tehettem, mert az a dátum összeesik itteni félévi vizsgáimmal. L. I. azonban azt mondja – s azt hiszem, jól mondja – hogy a Századoknak nem szükséges pontban a hó 1-re megjelenni s így székfoglalóm közlését, azt hiszem, nyugodtan meg lehet a márc. számban kezdeni. Ezt azonban méltóztassál igazítani teljesen bölcs tetszésed szerint, én – a fenti bejelentés mellett – most csak azt jelentem még, hogy kb. egy hónap múlva gépelt és teljesen nyomdakész állapotban meg fogom Neked a székfoglalómat küldeni: azért ilyen hosszú határidőt írok, mert a bölcsészethallgató lányom¹⁷⁴ kopogtatja lassan, amikor ráér. Azonban, ugyebár, a két melléklet – egy facsimile és Méliusnak egy kiadatlan röpirata (melyek dolgát már L. I.-vel megbeszéltem), a Századokba nem jöhet, csak majd a különnyomatba – vagy igen? – Szerettem volna még a bécsi levéltárból kiegészítő adatokat kapni K. Gy.¹⁷⁵, az anabaptista „fekete ember” dolgaihoz – de P. O.,¹⁷⁶ akihez ez ügyben még június folyamán fordultam levéllel, mélyen hallgat, pedig vagy 1 ½ évvel ezelőtt egy másik ügyben igen nagy készséggel volt segítségemre. Bizonyára komoly oka van, hogy miért nem válaszolt.

Szeretettel és tisztelettel köszönt
hűséges barátod
Révész Imre

MTA KIK Kt, Ms 6405/151.

Debr. 1935. XI. 16.

Mélyen tisztelt kedves Barátom, örülök, hogy a kéziratnak csak január elejére kell bemennie, mert a lányom bizony lassabb tempóban

¹⁷² Ott, ahol (vagy) – Latin.

¹⁷³ Nyilván Lukinich Imréről van itt szó. A székfoglalóról, illetve Kornis Gyula köszöntéséről lásd Akadémiai Értesítő 46. (1936) 206–207.

¹⁷⁴ Valószínűleg Révész Gabriella. Róla lásd Hit – Tudomány – Közélet. i. m. 106.

¹⁷⁵ Karácsony György.

¹⁷⁶ Minden bizonnyal Paulinyi Oszkár. Róla lásd a korábbiak.

másolgtatja, mint először hittem; de akkorára föltétlenül készen lesz. Küldeni fogom vele az egy lapnyi facs. készíttetésére alkalmas kicsi, éles fényképet, melyről tetszésszerinti nagyításban készíthető cliché (még a lencse is megvan) és a talán csak egy nyomt. félvét elfoglaló Mélius-irat pontos kézirásos másolatát. A Schaeffler-könyv¹⁷⁷ elküldéséért hálás lennék, mert márciusig aligha lesz útam Pestre; a tanítványod disszertációja is érdekel, szívesen írok róla, mihelyt alkalmam lesz rá, a P. Sz.-be.¹⁷⁸ A Csernák könyvét¹⁷⁹ ellenben azért nem vállalhatom, mert már írtam róla egy gyakorlati egyházi folyóiratba s ott természetesen a szerzőnek, aki gyakorló lelkipásztor, azt az érdemét emeltem ki főképp, hogy egyáltalán foglalkozik ily dolgokkal. A Sz.-ba természetesen már tisztán tudományos mélyre kellene tennem, itt a bírálat már nem lehetne annyira kedvező, bár bizonyos alsóbb mértéket kétségtelenül nem egyházi szempontból is megüti; de nem szeretném, ha a derék szerző váradi lpásztor, egyházkor. Főjegyző – azt találná gondolni, hogy második bírálatommal lerontom az első értékét. – P.O. – től¹⁸⁰ végre kaptam levelet, sajnos, negatív eredménnyel, de mégis annyiban haszonnal, hogy a Takáts S.¹⁸¹ egy pontatlan idézetét veri- és rectificáltam¹⁸². Szeretettel és tisztelettel köszönt igaz barátod

Révész Imre

MTA KIK Kt, Ms 6405/152.

Debrecen, 1935. december 30.

Mélyen tisztelt kedves Barátom, a székfoglaló gépirata készen van, most már csak egyetlen átolvasásra van szükség az esetleges géphibák kijavítására s azután az egészet azonnal küldhetem. Légy kegyes egy lapon tudatni, küldjem-e tényleg azonnal postán, vagy

¹⁷⁷ *Révész Imre*: Schaeffler, Herbert: Die Reformation. i.m. Ez a könyv is a szellemtörténet jegyében készült egyébként, s Révész pozitív ismertetést írt róla.

¹⁷⁸ Elképzelhető, hogy *Révész Imre*: Barta István: Egyház és állam viszonya Magyarországon a középkor végén. Bp., 1935. Protestáns Szemle 64. (1936) 357–358. Barta István valóban Mályusz tanítványa volt, vö. pl. *Mályusz E.*: Visszaemlékezések. i. m. 487–489, 546–547.

¹⁷⁹ Valószínűleg *Csernák Béla*: A református egyház Nagyváradon, 1557–1660. Nagyvárad 1934. (Új, javított kiadása: Nagyvárad 1992.)

¹⁸⁰ Azaz Paulinyi Oszkártól.

¹⁸¹ Takáts Sándor. Lásd róla *Steven Bela Vardy*: The Ottoman Empire in European Historiography: A Reevaluation by Sándor Takáts. In: *Uő*: Clio's Art in Hungary and Hungarian America. East European Monographs. New York 1985. 129–145.

¹⁸² Latin, részben lefordíthatatlan szójáték: kb. a.m. utána néztem (hitelességnek) és javítottam.

esetleg ráér a dolog jan. 15-ig, amikor Deo Volente¹⁸³ dolgom lesz Pesten és esetleg személyesen vinném fel, minthogy jan. 16. 17. vagy 18. napjait (ez utóbbit csak félig) Pesten vagyok töltendő s Téged a kézirattal vagy a kézirat nélkül egyképen szeretnék felkeresni az egyetemen, ha akkor ott vagy és nem alkalmatlan a látogatásom.

Egészen meglepett a Tört. Társ. ig. választmányi tagjává választásom.¹⁸⁴ Azt hiszem, legnagyobb részben ez is a Te jóakaratom és bizalmad műve.¹⁸⁵ Csak attól félek, hogy legalábbis egyelőre – amíg ilyen rossz világ lesz – nem veszitek sok hasznomat, ha ugyan egyáltalán veszitek.

Istentől megáldott új esztendő-t kíván szerető és tisztelő barátod
Révész Imre

MTA KIK Kt, Ms 6405/153.

D. 1936. 1. 1.

Mélyen tisztelt kedves Barátom!

Ma vett kedves lapod értelmében a kéziratot azonnal küldöm. Vivője Válingi László fővárosi napidíja mérnök, kedves kis barátom.

Bár még abban nem döntöttek, hogy a kézírathoz csatolt mellékleteket is már a Századokban közlitek-é,¹⁸⁶ ezeket is csatolom, hogy lássad, miről van szó. Amíg személyesen is találkozhatunk, bizonyosan eldől a dolog. – A fényképmásolatnak a lemeze is megvan, ha a megfelelő alakú nagyítóhoz ez is szükséges.

Domanovszky Sándor úrral¹⁸⁷ mindenesetre szeretnék megismernedni; de addig sem hozzá, sem Hajnal Istvánhoz nem megyek, amíg Veled nem találkoztam. Ezért arra kérlek, hogy – ha nem esik terhedre nyilvántartani – e hó 15-e előtt pár nappal tudasd velem, hogy előrelátható valószínűség szerint mikor és hol találalak meg 16-án, 17-én (v. esetleg 18-án d.e.). Adjál talán több lehetőséget is, hogy válogassak benne: én viszont idejében híradással leszek.

¹⁸³ Lásd a korábbiak (Isten akaratával, ha ő is úgy akarja.)

¹⁸⁴ A Magyar Történelmi Társulatról vö. pl. *Ember Győző: A Magyar Történelmi Társulat száz éve. Századok*, 101. (1967) 1140–1169.

¹⁸⁵ Tehát Mályusz Elemér alapvető szerepet játszott a tisztség elnyerésében.

¹⁸⁶ Lásd *Révész I.: Debrecen lelki válsága 1561–1571. i. m. Illetve Uő: Félégyházi Tamás és a debreceni iskola válsága i. m.*

¹⁸⁷ Révész és Domanovszky viszonyához vö. pl. Ms4527/50. A levélben Révésznek a Magyar Művelődéstörténetben való részvételéről van szó, bizonyos zsidóellenes kitételrel Révész részéről, ami azért rá nem jellemző. Lásd még *Révész Imre* (ifj.): Reformáció és ellenreformáció. In: Magyar Művelődéstörténet. III. (A kereszténység védő bástyája.). Szerk. Lukinich Imre. Bp. 1940. 407–448. Domanovszkyról újabban *Erős Vilmos: Menekülés a hallgatásba... és a szellem-történetbe. (Domanovszky Sándor történeti-politikai nézetei az 1930/1940-es évek fordulóján.) Aetas* 31. (2016) 4. 77–97.

Igaz szeretettel és tisztelettel kíván Istenben boldog új évet
hú barátod
Révész Imre

MTA KIK Kt, Ms 6405/155.

Debrecenben, 1936. XII. 26.

Mélyen tisztelt kedves Barátom!

Az októberi találkozásunkkor megígért levelet még csak most tudom megírni. Egyéb okok mellett főként azért haladt idáig a megírása, mert mostanig vártam annak a két dolognak a megjelenésére, amelyeket egyidejűleg vagyok bátor címedre postázni, kérve szíves elfogadásukat.

Az egyik a készülő Magyar Ref. Egyháztörténetemnek¹⁸⁸ első néhány fejezete. Addig, míg könyvalakban megjelennek, egyetemi előadások alakjában sokszorosítják hallgatóim, folytatólagosan. A sokszorosítás, fájdalom, a rossz gépük miatt igen gyarló. De talán mégsem fáraszt nagyon, ha itt-ott belepillantasz. Boldog lennék, tartózkodás nélkül lennél szíves közölni róla az előttem mindig (sic!) nagyban mérvadó véleményedet – a középkort illetőleg még különösen is.

A másik a most nagyon átdolgozott középiskolás egyháztörténetem I–II. könyve.¹⁸⁹ Ezeket különösen azért küldöm, mert látom, hogy a középiskolai történettanítás minden vonatkozásban nagyon érdekel. E könyveimet az erdélyi középiskolákban már 1922, a csonkaországiakban 1926 óta tanítják.¹⁹⁰

Amint előszóval is mondtam, igen meggazdagított „A történettudomány mai kérdései”¹⁹¹ c. előadásod. Jól esett, hogy a szellemtörténetet lényegére nézve tökéletesen egyetértek Veled.¹⁹² Roppantul sokat tanultam arról a pár lapról, ahol a helytörténet fontosságát¹⁹³

¹⁸⁸ Lásd valószínűleg Révész I.: Magyar református egyháztörténet. i. m.

¹⁸⁹ Révész Imre: Egyháztörténelem. (I. Az őskereszténységtől az ellenreformációig. II. Az ellenreformációtól napjainkig (az 1930-as évekig). Különös tekintettel a magyar protestantizmus történetére. Új kiadás. Bp. 1993.

¹⁹⁰ Ua.

¹⁹¹ Lásd Mályusz Elemér: A történettudomány mai kérdései. A Dunamelléki Református Egyházkerület tanárainak első összejövetelén tartott előadás. Kecskemét 1936.

¹⁹² Mályusz előadása egyébként tökéletes cáfolata Gyáni Gábor értelmezésének, aki szerint Mályusz esetében a szellemtörténet csak „mimikri.” Lásd Gyáni Gábor: A kánonromboló Mályusz Elemér választásai. In: Konzervatív gondolkodók. (Egy Akadémiai ülészak előadásai.) Szerk. Papp Gábor. Bp. 2016. 215–229.

¹⁹³ Mályusz Elemér már korábban is fontos tanulmányt írt a helytörténetírásról, s Váczy Péterrel heves vitába is keveredett minderről. Lásd Váczy Péter: A

emeled ki és néhány sorban végtelenül értékes útmutatásokat adsz. Valóban szeretném magamat megduplázni s egyik példányomat kizárólag a helytörténeti kutatások szervezésére s irányítására szentelni. Sajnos, ez idő szerint senki segítségem nincs.

Amiben eltérek Tőled, hadd mondjam meg teljes őszinteséggel.

„A világ és a földi élet az eredendő bűn következménye...” (6.1.). Ezt soha keresztyén theologia egyik formájában sem tanította. Ez gnostikus-manichaeista tanítás. Ker. hit és tan szerint a halál és a kár-hozat az eredendő bűn következmény.

„a reformáció és az ellenreformáció ismét a középkorhoz jelent visszatérést.” (8.1.)¹⁹⁴ Troeltsch¹⁹⁵ szerint igen: de ez a thesis nagy mértékben egyoldalú. Egész irodalom támadt ez egy állítása körül (csak a Holl nevét említsem!¹⁹⁶) s úgy szétszedték, hogy ma már, ha élne, ő sem igen ragaszkodnék hozzá. A reformációban bármennyi középkori vonás volt is: a középpontjában robbantotta fel a középkort (pápai világhatalom és egyházjog megsemmisítése, egyházi és világi hatalom koordinálása szubordinálás¹⁹⁷ helyett – és, ami mindezeknek alapja és gyökere: az egyház Krisztushelyettesítő jogának tagadása!). Én sem állítom – mert épp oly egyoldalúság – hogy a reformáció teremtette meg az újkort; de állítom, hogy az újkor reformáció nélkül nem lett volna azzá, amivé lett. De még a római egyház sem. A reformáció nélkül lehet, Loyola¹⁹⁸ is a Savonarola sorsára jutott volna.

Azt már említettem, hogy a Szekfűről szóló megnyilatkozása-idba – itt is, egyebütt is, – szerény nézetem szerint egy kissé erősen beleszólt a resentus.¹⁹⁹ Mondtam, hogy ezt mindkettőtök miatt

helytörténeti kutatás problémái. Budapesti Szemle (1930) 218. köt. október. 53–82. Illetve *Mályusz Elemér*: A helytörténeti kutatás feladatai. Századok 57. (1923–1924) 538–566.

¹⁹⁴ Lásd még minderre: *Mályusz Elemér*: Magyar reneszánsz, magyar barokk. Budapesti Szemle (1936) 241.köt. 703.sz. 159–179; 704.sz. 293–318; 242. köt. 705.sz. 86–104; 706.sz. 154–174. Illetve *Szekfű Gyula*: Válasz a Magyar Történet dolgában. Budapesti Szemle (1936) 243. köt. 706. sz. 371–384.

¹⁹⁵ Troeltsch-re még *Joó Tibor*: Bevezetés a szellemtörténetbe. Bp. 1935. 83–88; *Uő*: A történetfilozófia feladata és Ernst Troeltsch elmélete. Szeged 1931. Valamint *Georg G. Iggers*: A német historizmus. Bp. 1988. 268–300. Az újabb német irodalomból *Hans-Georg Drescher*: Ernst Troeltsch. Leben und Werk. Göttingen 1991.

¹⁹⁶ Minden bizonnyal Karl Holl (1866–1926), német teológus és egyháztörténetésről van szó.

¹⁹⁷ Alárendelés – latin.

¹⁹⁸ Loyola még Révésznél lásd *Révész Imre*: „Akikre nem volt méltó a világ”. Képek a keresztyénség történetéből. Eredetileg Cluj-Kolozsvár 1921. Reprint Debrecen 1993. 83–85.

¹⁹⁹ Lásd erről *Erős V.*: A Szekfű-Mályusz vita i. m.

igen fájlalom. Ehhez most is csak annyit hadd tegyek hozzá, hogy akárhányszor olvasom el újra a vonatkozó fejezetét Szekfűnek, nem bírom belátni, hogy nála „a reformáció jelentéktelen intermezzóvá lesz.” Nem hiszem, hogy azokat a fejezeteket protestáns hitvallású történész lényegileg máskép írhatta volna meg (értem a XVI. századot).²⁰⁰ Bizonyára másként színezte volna, de tárgyilag bajosan jelölhette volna ki a reformáció szellemtörténeti helyét a magyar történet egészében másként.²⁰¹

A Szekfű barokk koncepcióját²⁰² nem védem, ebben nem vagyok eléggé otthon. A Budapesti Szemlében²⁰³ lefolyt gyönyörű vitákra nézve csak annyit – a Prot. Szemlében²⁰⁴ már pedzettem is – hogy a türelem kérdésében türelmesen kell tovább kutatnunk; eddigi ismereteink alapján nem mondhatunk végleges ítéletet. Azt nem igen merném állítani, a források ismeretében, hogy a Tolnai-Medgyesi-féle puritánizmusnak²⁰⁵ egyenes toleranciaképző hatása lett volna. Ez az egész mozgalom merőben másra irányult, az egyház belső elmélyítésére és megerősítésére; híveit egyelőre még inkább antikatholikus irányban fanatizálta. (Hiszen pl. a püspökség, a róm. kath. szertartás-maradványok stb. ellen harcolt!). A cromwelli tolerancia eszmeköre (amelybe ugyan rk.-ok és unit.-ok nem értődtek bele!) nálunk eddigi tudomásom szerint, nem vert irodalmi visszhangot. Én úgy képzelem, hogy minálunk a tolerancia kiképződésében helyzeti energiák és nem eszmei erők vitték a főszerepet; utóbbiak irodalmi hatása a XVII. század előtt nem igen mutatható ki. Mindennél óriásibb hatásának

²⁰⁰ Természetesen a Magyar Történetről van szó. Lásd *Erős V.*: A Szekfű-Mályusz vita. i. m. Illetve *Hóman B.*–*Szekfű Gy.*: Magyar történet. i. m.

²⁰¹ Tehát itt is alapvető a szellemtörténeti pozícióra való hivatkozás.

²⁰² Lásd erről *Erdősi Péter*: Barokk és neobarokk. Két fogalom kölcsönhatása Magyarországon. Korall 7. (2003) 155–186.

²⁰³ Lásd *Erős V.*: A Szekfű-Mályusz vita. i. m. Illetve *Mályusz E.*: Magyar reneszánsz, magyar barokk. i. m. Lásd még mindehhez Ms4754/217. Révész Imre levele Török Pálhoz. A levélben valószínűleg Muraközi Gyuláról van szó, akinek műveit Révész ugyan pozitív hangnemben ismertette, ugyanakkor Szekfű-ellenes kirohanásait alapvetően elutasította. (Ez is alátámasztja, hogy a Szekfű-ellenes támadások nem feltétlenül felekezeti alapon folytak, hiszen mind Török Pál, mind ifjabb Révész Imre protestánsok voltak, mégis inkább Szekfűvel értettek egyet.) Lásd pl. *Ifjabb Révész Imre*: Muraközy Gyula: A Prédikátor könyve. Kecskemét, 1929. Debreceni Protestáns Lap 41. (1929) 423.

²⁰⁴ *Révész Imre*: A protestantizmus és a vallásszabadság. Protestáns Szemle 62. (1934) 473–481.

²⁰⁵ Minderről újabbán lásd pl. Medgyesi Pál redivivus. (Tanulmányok a 17. századi puritánizmusról.) Szerk.: Fazakas Gergely, Győry L. János. Debrecen 2008. Ugyanott részletes áttekintés az újabb irodalomról is.

kellott lenni a magyar elmékre annak a körülménynek, hogy Erdély reálpolitikai okokból már az 1570-es évektől megcsinálta a toleranciát. A tolerancia nyugati ideológiája itt igazán csak „Überbau” volt, később.²⁰⁶

Ezeket kívántam Neked elmondani, igaz baráti tiszteletből, nagy-rabecsülésemtől indítatva. Boldog leszek, ha egyszer Te is elmondod nekem, – nem is szükséges levélben – hogy e pontokban miért gondolkodol másként. Abból én csak tanulhatok.²⁰⁷

Az Isten adjon Neked boldog új esztendőt, sok szép új munkával. Az egyházkerületi levéltárban igaz örömmel fogok bármikor rendelkezésre állani, csak parancsolj velem.

Szerető és tisztelő barátod

Révész Imre

MTA KIK Kt, Ms 6405/156.²⁰⁸

Debrecenben, 1939. július 10.

Mélyen tisztelt kedves Barátom!

Azt szerettem volna, hogyha a türelmi rendeletről²⁰⁹ írt művedet úgy köszönhetem meg Neked, hogy megelőzőleg többet vagy kevesebbet el is olvassak belőle. Ez a vágyam és reménységem azonban meghíusult, hosszú hetek óta képtelen vagyok hozzájutni bármilyen komolyabb és összefüggőbb olvasmánynak. Ha egyrészt nagyon lever is a tudományos életből való kényszerű és reménytelen kikapcsolatásom, másrészt annál tisztább és boldogabb örömmel tölt el, hogy a Te nagyszerű munkásságod egyháztörténet írásunkban is²¹⁰ Isten kegyelméből fölös mértékben kipótolja az én onnan való kikapcsolatásom következtében esetleg támadható valamelyes hézagot. Abban a reményben, hogy talán a most következő hetekben műved komoly áttanulmányozásához mégiscsak hozzájuthatok, tisztelettel és örömmel üdvözöllek az újabb nagyszabású teljesítményed után, amelynek a magyar protestáns történeti tudatunk hatalmas erőgyarapodását és elmélyülését fogjuk köszönhetni.²¹¹ Kérem Istent, ne ez legyen az utolsó ajándék, amit Tőled egyházunk és a magyar evangéliumi gondolat kap.²¹²

²⁰⁶ Révész I.: A protestantizmus és a vallásszabadság. i. m. Überbau – felépítmény (német).

²⁰⁷ Mályusz leveleiről Révészhez lásd a korábbiak.

²⁰⁸ Géppel írott levél.

²⁰⁹ Lásd Mályusz E.: A türelmi rendelet. i. m.

²¹⁰ Mályusz E.: Visszaemlékezések. i. m. 345–373.

²¹¹ Ahogy erről a bevezetőben esett szó, Révész később is sokszor idézi Mályuszt, még az 1960-as években is, vö. Révész I.: Bécs Debrecen ellen i. m.

²¹² Nem ez volt az utolsó egyháztörténeti műve Mályusznak, lásd pl. Mályusz Elemér: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp. 1971.

Hálás köszönettel tisztelő igaz barátod:
Révész Imre

MTA KIK Kt, Ms 6405/157.

D. 1940. II/23.

Mélyen tisztelt kedves Barátom!

Igen boldog vagyok, hogy a szónak nem sablonos értelmében monumentális művedhez²¹³ most már az *Iratok*²¹⁴ is megjelentek s hogy azoknak megküldésével is szíves voltál megtisztelni. Valóban hálával tartoznak Neked, hogy elvégzed azt, amire mi theologus-egyháztörténészek részben fatálisan ritkuló számunknál fogva, részint egyéb okokból, ezidőszerint képtelenek volnánk.

Tőlem most már csak ilyen forgácsok hullanak le, amelyek tudományos szempontból semmik, de amelyekkel mégis gondolkodom Neked némi örömet szerezhetni. Az egyikkel bizonyos aktualitások miatt, a másikkal meg azért, mert pátriáddal van kapcsolatban, amelyet az ősszel megvándoroltam²¹⁵, sok szomorú és kevés örvendetes tapasztalatot szerezvén református vonatkozásban.

Ismételt hálás köszönettel
tisztelő régi barátod
Révész Imre

Függelék

Az alábbiakban részleteket közlök Révész Imre Willy Andreas könyvéről írott recenziójából, amelyek világosan bizonyítják, hogy a német szerző művét szellemtörténetinek tartja, s alapvetően pozitív (majdhogynem rajongó) véleménye is alapvetően ennek szól.

„Nem állhatott volna viszont elő ennek a könyvnek nagyszerű kompozíciója a szellemtörténeti irány kialakulása nélkül, amely a legkülönbözőbb jellegű történeti életfolyamatok együttnevezésére, kölcsönhatásaikat felismerő egységes értelmezésére és szemléltetésére törekszik, anélkül, hogy akár régebbi, hegelianus vagy marxi dogmatikus előfeltételektől vezetettne, akár~újabb iskolás lélektani vagy egyéb schémának uralma alá adná magát (ami pl. az egyébként nagyszerű Lamprecht nek volt súlyos eltévelyedése).”²¹⁶

²¹³ Lásd *Mályusz E.*: A türelmi rendelet. i. m.

²¹⁴ Lásd *Iratok* a türelmi rendelet történetéhez i. m.

²¹⁵ Esetleg *Révész Imre*: Horthy Miklós és kora. (Ünnepi beszéd Debrecen sz. kir. Város törvényhatóságának rendkívüli közgyűlésén, 1940 márc. 1. – utóbbi Révész Imre s.k. megjegyzése a bibliográfiájában.) Debreceni Protestáns Lap 52. (1940) 43.

²¹⁶ *Révész I.*: Andreas, Willy. i. m. 451. Hozzá lehet itt fűzni, hogy Mályusz nagy későbbi vitatkozó társa, Mezey László szerint Mályusz erre a munkára építette koncepcióját Gyöngyössy Gergelyről és a „devotio moderna”-ról 1945-ös,

„Műve célját a következőképpen jelöli meg: „Darstellung des gesamtdeutschen Geisteslebens, ein Stück Volksgeschichte also“. Módszere : „eine synthetisch verknüpfende Betrachtungsweise, die bei aller Freude an der farbigen Aussenseite der Dinge zu ihrem geistigen Kern vordringt.“ Tehát a valódi, minden doktrinerizmustól ment szellemtörténeti módszer, amely nem érheti be a pusztá analízissel – ez csak föltétlen előföltétele –, hanem „unbedingte Anschaulichkeit“-re, „greifbare, sinnliche Lebens-naehe“ ábrázolására törekszik (632–4. 1.). A szintetikus szemléletességre törekvés a mű külső formájára is kihat: a „lábjegyzeteknek“ aprólékos tudományos apparátusa – néha már inkább csak cafrangja – eltűnik s helyüket (éppúgy, mint a Hóman–Szekfü-féle Magyar Történetben, a mellyel a mű egyébként koncepciójában és módszerében is a legszorosabban rokon²¹⁷) a könyv végén az egyes fejezetekhez fűzött, a kútfőirodalomról, a kutatás jelenlegi állásáról, módszerei kérdésekről és egyéb „mühelytitkokról“ tanulságosan tájékoztató összefoglaló jegyzetek foglalják el.²¹⁸

„A szinte áttekinthetetlen tarkaságú német politikai szétदारolásban egységes, nagyvonalú szempontok szerint teremt rendet a megértés és a szemlélet számára. Politikai eszmeáramlatok, újra meg újra felvetődő s megint csak zátonyra jutó birodalmi reformtörekvések mellett hatalmas arányú s a részletekben különösen finom kidol-

nagylélegzetű tanulmányában. A tanulmány teljes egészében a szellemtörténeti megközelítés jegyében készült, de Andreas Willy művére Mályusz (aki pedig ilyesmire, a filológiai alaposra, igen kényes volt) nem hivatkozik. Hivatkozik viszont rá, négyszer is, nagyszabású összefoglalásában a középkori egyházi társadalomról (ennek alapszövege szintén 1945 körül készült), amelybe alapvetően beépíti (néha szó szerinti ismétli) 1945-ös tanulmányát, de ezek a hivatkozások nem a pálosokról, illetve a Gyöngyössy Gergelyről szóló szövegekben található. Mindenesetre könnyen elképzelhető, hogy Andreas könyve éppen az ifjabb Révész Imrével való levélváltás, illetve a Századok-beli recenzió nyomán került Mályusz kezébe, s erősíti Mályusz 1945-ös tanulmányának szellemtörténeti alapállását is. Lásd mindezekhez *Mályusz Elemér*: A pálosrend a közpkor végén. Egyháztörténet 3. (1945) 1–4. füzet. 1–53. *Mályusz E.*: Egyházi társadalom i. m. 148, 154, 157, 233. Valamint *Mezey László*: Deákság és Európa. ((Irodalmi műveltségünk alapvetésének vázlat.) Bp. 1979. 202. 57.lj. (Mezey László persze csak saját föltevésésként – „úgy látszik” – írja, hogy Mályusz itt Andreas nézeteit és módszereit hasznosítja, s egyébként szép tanulmánynak minősíti Mályusz írását.)

²¹⁷ A Hóman–Szekfűről lásd a korábbi jegyzetek. Amint azokból is kiderül, Révész Szekfűék művét is alapvetően a szellemtörténeti szempontok érvényesítése miatt tartja kiemelkedőnek, tehát ez a megjegyzése is a szellemtörténet iránti vonzódására utal.

²¹⁸ *Révész I.*: Andreas, Willy. I. m. .453–454.

gozású képet fest I. Miksa császárról, „az utolsó lovagról”, akinek lelkiségében, eszmevilágában, törekvéseiben megint csak pompásan szembeszökik a közép- és újkor ölelkezése, ennek az egész „kor-mesgyének” kiváló mértékben átmeneti jellege. Az abszolutizmusra hajló német Landesherr alakja, a tartományi bürokrácia kialakulása* a német jogéletben a római jog befogadása által bekövetkezett végzetes fordulat megvilágítása után a rendiség és különösen a haldokló lovagvilág rajza következik, a lovaglelkiség és lovagi életformák művészi és szolid megalapozású képe, amelyek ellenállhatatlan vonzóerővel voltak a polgárságra is.”²¹⁹

„Végül a kor szellemi életét, művészetét foglalja össze. Természetesen „szellemi élet” volt az is, amit eddig bemutatott, mert hiszen mindenütt, a gazdasági tevékenység ismertetésénél is leásott az értékelő és értéktermelő lelkiség gyökeréig. Most azonban a szellemi élet legarisztokratikusabb nyilvánulásait veszi külön is vizsgálat alá: a német humanista eszmevilágot és annak szellemtudományi törekvéseit és termelését, továbbá a természettudományi és természetbölcseleti renaissance kísérleteket, végül „Der Ausklang der Gotik” sokatmondó címe alatt a képzőművészet életét és alkotásait. Különös finomsággal mutatja meg itt a humanizmus sokarcúságát: miként keveredik éppen a német humanizmusban erős egyházi tradicionálizmus a biblikus-evangéliumi egyház- és vallásreform türelmetlen követelésével, skolasztikus hagyományok pogány filozófiai hatásokkal, misztika és racionalizmus, erős ethikai szenvedély és érzéki szomjúság, hüvös kriticismus és reflektálatlan életöröm.”²²⁰

„Merjük tudománytörténeti fordulópontnak tekinteni ezt a könyvet, mert egy oly magas fokban sikerült, annyira szolid részletalapvetésen nyugvó s másfelől a rendező szempontok és a rekonstrukzív szemlélet erejével annyira átvilágított szintézis, hogy mellette ennek a hatalmas tárgykörnek egyetlen ezutáni kutatója sem fog büntetlenül elmehetni. Részleteiben nem egy jogosult s talán kemény bírálat fogja majd érni – ahogy érte pl. húsz év óta a Troeltsch nagy standard-könyvét –, de egészében, éppúgy, mint amaz, nagyon sokáig útjelző marad.”²²¹

²¹⁹ Révész I.: Andreas, Willy. i. m. 455. A bevezetőben még kiemeli Révész, hogy W. Windelband, W. Goetz és K. Hampe tanítványáról van szó, mindnyájan par excellence szellemtörténészek.

²²⁰ Révész I.: Andreas, Willy. i. m. 455.

²²¹ Révész I.: Andreas, Willy. i. m. 456. Minden bizonnyal *Ernst Troeltsch*: Die Soziallehren der Christlichen Kirchen und Gruppen. (3. Neudruck der Ausgabe Tübingen 1922.) Aalen 1977. (Ernst Troeltsch: Gesammelte Schriften I.) Troeltsch (s különösen az itt említett műve) egyébként mind Mályuszra, mind Ifjabb Révész Imrére alapvető hatással volt, éppen a szellemtörténetet az egyháztörténet területén is megalapozó pozíciója miatt.

Rövidítések:

MTA KIK Kt – Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattár

KÖNYV EGY 18. SZÁZADI BAROKK BUDAI
FESTŐ MESTERRŐL: XERAVICH PICTOR
BUDENSIS (1702-1771)

KORHECZ PAPP ZSUZSANNA: SCHERVITZ
MÁTYÁS BUDAI FESTŐMŰVÉSZ / BUDIMSKI
SLIKAR MATIJA ŽERAVIĆ / PAINTER MATHIAS
SCHERVITZ FROM BUDA, SZABADKAI VÁROSI
MÚZEUM, SZABADKA, 2021.

BOOK ON AN 18TH CENTURY BAROQUE
PAINTER FROM BUDA: MATHIAS XERAVICH
(1702-1771) PICTOR BUDENSIS (1702-1771)
ZSUZSANNA KORHECZ PAPP: SCHERVITZ
MÁTYÁS BUDA PAINTER / BUDIMSKI SLIKAR
MATIJA ŽERAVIĆ / PAINTER MATHIAS
SCHERVITZ FROM BUDA, MUNICIPAL MUSEUM
SUBOTICA, 2021.

Korhecz Papp Zsuzsanna ötödik tudományos monográfiája ez a kötet. Az első könyvében, az Újjászületésekben még korábbi írásait gyűjtötte össze a restaurálásról, egyházművészetről és kultúrtörténetről. A második könyve volt az első, mely egy festőművész életét, művészetét és festéstechnikáját mutatja be három nyelven. Ez a 2012-ben megjelent monográfia Stettner Sebestyén életéről is említi Schervitz Mátyást, mivel kortársak voltak, mindketten budai polgárok is. A kötet előszavát író Dr. sc. Mirjana Repanić-Braun szerint is a Schervitz monográfia annak a sorozatnak a része, melyből magyarországi barokk mestereket és művészetüket ismerhetünk meg jobban: Stettner Sebestyént, Falkoner Xavér Ferencet, Hanisch Mátyás és társszerzője volt a Senser Pálról (P. A. Senser) szóló kötetnek is.

Schervitz Mátyás vagy Matija Zseravics, ahogy a 18. században ejthették a nevét, vezetékneve számos változatban fordul elő. A budai vizivárosi templomban lévő epitáfiuma „Matthiae Xeravichként” említi.¹ A festményeit nem szignálta, ezért nem könnyű

¹ *Schoen Arnold*: Schervitz Mátyás budai festő. In: Magyar Művészet V. 1929, 265. és Korhecz Papp Zsuzsanna: Schervitz Mátyás budai festőművész / Budimski slikar Matija žeravić / Painter Mathias Schervitz from Buda, Szabadkai Városi Múzeum, Szabadka, 2021. 125.

feladat a művei azonosítása. Az aláírása egyetlen számlán maradt meg, amit két templomi zászló festésekor adott. Ezen Mathias Schervitzként szerepel a neve. A 20. század második feléig egyetlen ismert festménye a budai kapucinus templom Szent Erzsébet oltárképe volt, ami a második világháborúban megsemmisült. Első méltatója, Schoen Arnold is már megállapította, hogy Budán kívül máshol is lehetnek művei. A díszítő festőként ismert mester festőművészi kvalitásait a péceli Ráday-kastély freskói mutatják meg. Ezeket a freskókat 1956 óta kötik Schervitz nevéhez.

A szerző a bevezetőben és Schervitz egykori művei és megrendelése címmű fejezetekben összefoglalta a Schervitz-kutatás korábbi eredményeit, hogy a régi és az új adatokkal együtt „teljesében legyen áttekinthető a megismert életmű”. A fent említett fejezetben olvasható a festő 1740–1755 közötti munkássága, mely csak a levéltári iratokból ismerhető. A legkorábbi jelenleg ismert műve a budai Szent Ferenc Sebei-templom főoltárképe 1756-ból és a szentély freskói.

Korhecz Papp Zsuzsannát kutatásai vezették el Dunaföldvárra, ahol a ferences háztörténetben Fáy Zoltán segítségével megtalálta, hogy Schervitztól rendelték meg a képeket. Itt a nagyméretű főoltárképen kívül több oltárképet is festett, ezek egyike az Assisi Szent Ferenc stigmatizációját ábrázoló kép volt a kulcs többi képeknek a megtalálásához. A zombori és eszéki Szent Ferenc képek színvilágukban, kompozíciós megoldásaikban is hasonlóak a dunaföldvárihoz.

A kutatók szerint a kiscelli trinitárius templom számára a gróf Zichy Miklós özvegye megrendelésére Szent Ivót, az ügyvédek védőszentjét ábrázoló mellékoltárképen Schervitz Mátyás önarcképét is felfedezhetjük az egyik mellékalakban. Ez az oltárkép a 18. század vége óta az Óbudai Szent Péter és Pál templomot díszíti.

Külön fejezet foglalkozik Schervitz vidéki megbízásaival, különböző templomokba készített freskóival és oltárképeivel: Aba, Tordas, Dunaföldvár, Zombor, Eszék, Vác, Kecskemét településeken. Legnagyobb világi megbízását, a péceli Ráday-kastély falképeit külön fejezetben ismerteti a szerző. Ezen 1763-tól haláláig dolgozott a mester.

A festmények természettudományos technikai vizsgálatának, az egyes művészek festészettechnikájának megismerése, milyen anyagokat használtak fontosságára például a váci Órangyal festmény is rávilágít. A mű restaurálása előtt maga Korhecz Papp Zsuzsanna is úgy gondolta, hogy Schervitz Mátyás műve, így sze-

repele a 2015-ös tanulmányában², és 2017-ben a festményt Schervitz műveként nyilvánították védetté. A váci Órangyal oltárkép készítője a váci születésű Vogl Gergely Schervitz Mátyás kortársa, barátja és valószínűleg tanítványa volt. Külön fejezet foglalkozik Schervitz Mátyás és Vogl Gergely művészetének párhuzamai címmel Vogl Gergely művészetének hasonlóságaival. Vogl Gergelynek több művét ismerték, mégis ezek jelentős része a 19–20. században elkallódott, megsemmisült. A fejezet végén stíluskritika alapján három képet is feltételesen Vogl Gergelyhez köt.

A kötet bevezetőjéből azt is megtudhatjuk, hogy hányan segítették a szerző kutatásait. Korhecz Papp Zsuzsanna mint restaurátor a kötet szerzőjeként háttérben marad, ezért csak a forrásokból tudhatjuk meg, hogy számtalan Schervitz és feltételezett Schervitz képet 2018–2021 között ő restaurált. Ezek a festmények: a váci Órangyal, a dunaföldvári Szent Anna főoltárkép, a dunaföldvári Szeráfi Szent Ferenc, a dunaföldvári Immaculata Ádámmal és Évával, a buda-újlaki Atyaisten, a buda-vízivárosi Szent Ágoston, a zombori Szeráfi Szent Ferenc, a piarista gyűjteményben lévő Schervitz műhelyéhez köthető Kalazanci Szent József. A restaurálás eredménye lett, hogy a budapesti Szent Mihály templom egykori domonkos templomának főoltárképe bár hasonlít Schervitz műveire, mégis ismeretlen festő alkotásaként kell számontartani.

A fejezetek után jegyzetek találhatóak három nyelven. A Függelékben Schervitz Mátyás családtagjainak végrendeletei és két esetben kivonatai, valamint a hozzá köthető három vízivárosi ház (szülőháza és két vásárolt háza) telekkönyvi bejegyzésének fordítása olvasható. A 192. oldalon, a Katalógus rész címlapja előtt található, hogy a szabadkai, eszéki és budapesti kiállításokon mely Schervitz művek szerepeltek. A kötetnek hasznos része az utolsó 130 oldalnyi katalógus, ahol kinagyított részletek sokaságában ismerkedhetünk Schervitz Mátyás műveivel. Az olvasó személyesen fedezheti fel Schervitz Mátyás és Vogl Gergely művészetének értékeit. A könyv végén rövid képes beszámoló található a Korhecz Papp Zsuzsanna által végzett restaurálásokról. A legvégére az a két ismeretlen mester alkotása került, melyeket a Schervitz-kutatás közben talált a szerző.

A könyv informatív része a fejezetekhez kapcsolódó fekete-fehér illusztrációk is. Egy képjegyzék mégis hiányzik, mert a könyv háromnyelvű fejezeteiben nem ismétlődnek az illusztrációk. Ez

² *Korhecz Papp Zsuzsanna*: „Akit a sors kiemelt a többi festő közül”. Schervitz Mátyás (+1771) budai festő oltárképei. in: *Művészettörténeti értesítő* 64. 2015, 157-175.

segítené megtalálásukat, például az angol nyelvű részben került egy metszet és egy fotó is Schervitz szülőházáról, a katalógusban a 197. oldalon láthatóak budai Szent Ferenc Sebei-templom szentélyének freskórészletei, ugyanerről egy nagyobb részlet a 131. oldalon látható.

A könyv címlapjára a bölcsesség görög istennője, Pallas Athéné került, a péceli Ráday-kastély mennyezeti freskójának részlete. A tudományok ábrázolása, a magyar barokk festészet legkorábbi ismert ábrázolása Schervitz műve a Rédely-kastély könyvtárszobájában.

A háromnyelvű könyv nemcsak betekintést enged Schervitz Mátyás művészetébe, hanem a festő nemzetközi ismertségéhez is hozzájárulhat a három országban a Szabadkán, Eszéken és Budapesten rendezett kiállítások mellett. Egyik célja, hogy további művek felfedezését is elősegítse és Schervitz korai, 1739 előtti műveinek megtalálásához vezessen, valamint Schervitz mellett barátja vagy tanítványa, Vogl Gergely művészetének megismeretése is.

(ism.: Fábíán Borbála)

E számunk szerzői / The authors of this issue

CSÍKI TAMÁS, habilitált egyetemi docens Miskolci Egyetem BTK
E-mail: csikit@freemail.hu

ERŐS VILMOS, habilitált egyetemi docens, Debreceni Egyetem
BTK
E-mail: eros.vilmos@gmail.com

FÁBIÁN BORBÁLA, PhD történész, megbízott kutató. Piarista Kilátó
Központ, Vác.
E-mail: fabianborbal@yahoo.com

GILÁNYI MAGDOLNA, egyetemi adjunktus, ELTE Tanító- és
Óvóképző Kar
E-mail: gilanyi.magdolna@tok.elte.hu

KÜRTI LÁSZLÓ, habilitált egyetemi tanár, Miskolci Egyetem BTK
E-mail: kurti1953@gmail.com

OROSZI BORBÁLA, PhD hallgató, Budapesti Corvinus Egyetem,
Szociológia és Kommunikációtudomány Doktori Iskola
E-mail: orosziborbala@gmail.com

TÓTH KRISZTINA, Vatikáni Magyar Levéltári Kirendeltség
E-mail: totkrisz2013@gmail.com